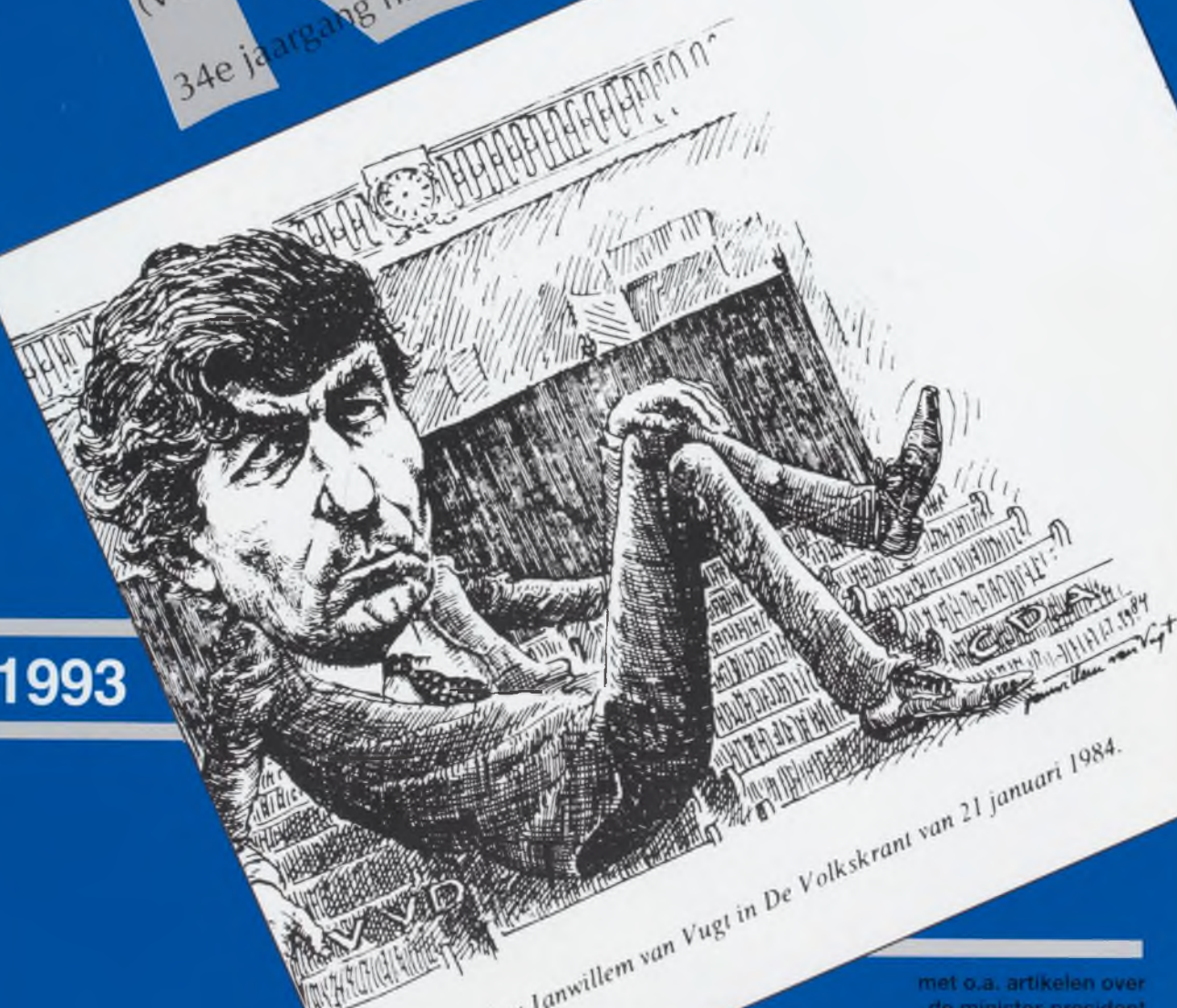

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

34e jaargang nr. 8 oktober

1993

Lubbers door Janwillem van Vugt in De Volkskrant van 21 januari 1984.

met o.a. artikelen over
de minister-president
als 'recordhouder',
Hongarije 1989 en
lesgeven op Curaçao

VGN

Vereniging van docenten in geschiedenis en staatinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord, voorzitter (externe contacten, examenbureau/CEVO, vrouwen-geschiedenis, BAVO, internationale betrekkingen).
Louise Henriettestraat 16,
2595 TH Den Haag.
Tel. 070 - 38 24 872/38 53 669.

Mw. T. Perdeck-Schimmel, vice-voorzitter (contacten met historische verenigingen, congressen, Mavo/Vbo),
Timorstraat 27,
3818 CK Amersfoort.
Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, 1e secretaris (externe correspondentie, Platform VVVO, internationalisering, publiciteit),
Patrijslaan 12a,
2261 ED Leidschendam.
Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, 2e secretaris (interne contacten, PABO, Hoger Onderwijs), Postbus 360,
2920 AJ Krimpen a/d IJssel.
Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, penningmeester (financiën, ledenwerving, OAC, contacten Kleio), Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen.
Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (buitenlandse contacten, Atlantische Onderwijscommissie, Havo/Vwo, studiereizen),
Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.
Tel. 03448 - 16 86.

M. Otten (volwasseneneducatie, PR, beroepsonderwijs, Cliomatica, ledenwerving),
Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen.
Tel. 05750 - 42160 (privé),
05700 - 70825 (werk).

L.M.I.V. Nolet, (didactiviteiten, lerarenopleiding, nascholing),
Reestraat 32, 6531 JM Nijmegen.
Tel. 080 - 550749 (privé),
080 - 459827 (werk)

VGN-fax: 070 - 38 53 669

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1993 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105.-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f90.-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) en studenten f75.-
4. Partnerlidmaatschap f130.-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lesuren, de school en de categorie waartoe u behoort.

kleio

Het blad van de VGN, verschijnt tien maal per jaar, incidenteel met katern voor leerlingen

Redactie

W.G.J. Rongen, voorzitter,
Antillen 4, 3524 EZ Utrecht.
Tel. 030 - 892580

J.A. de Ruiter, Almelo.
B. Engbers, Utrecht.

I.D. Verkuil, Hilversum
H.J.C. Termeer, Nijmegen.

R.P. Slotboom, Utrecht.
J.L.G. van Oudheusden,
Waalwijk.

Mw. C.L. Peucker-Martin, Zeist.

Secretariaat: J.A. de Ruiter,
Parkweg 5, 7602 JC Almelo.
Tel. 05490 - 60 987.

Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1993 kost een abonnement:
Nederland en België f90.-
Buitenland f105.-
Buitenland inclusief extra porto
luchtpost f130.-
Losse nummers f9,50

Informatie over het leerlingenmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad. U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden.

Prijzen:

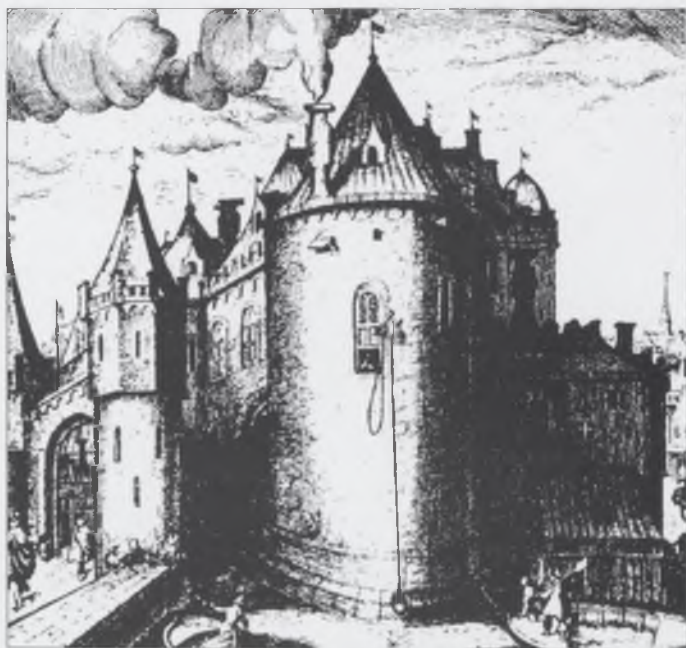
1 pagina f410,-
1/2 pagina f325,-
1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Kent u het

KLEIO LEERLINGENMATERIAAL

- didactica, minididactica en bronnenkatern - van de afgelopen jaren?

Bestel nu het
KLEIO-DIDACTICA-PAKKET

Voor f25,- ontvangt u:

4 Kleio-didactica's, zo mogelijk met docentenhand-leidingen en 4 nummers van KLEIO waarin een mini-didactica of bronnenkatern is opgenomen!

Bent u nog niet zolang VGN-lid, gooit u de KLEIO altijd weg, zoekt u lesmateriaal, dat onmiddellijk gebruikt kan worden, en bij te bestellen is of gekopieerd kan worden ...

U kunt het pakket bestellen door f25,- over te maken op Postbankrekening 128701 ten name van Penningmeester VGN in Den Haag.

Voor meer informatie kunt u terecht bij Tineke Bogaerts, tel. 03408-83576.

In dit nummer:

- 4 De minister-president in diachronisch perspectief. Charles Ruys, Willem Drees, Ruud Lubbers - P. van der Heiden en J. van Merriënboer**

Een artikel over recordhouders!

Hoe komt het dat deze politici hun functie van minister-president zolang uitoefenden? Zijn er lessen uit de geschiedenis te leren voor hun opvolgers?

- 11 De goulash revolutie. Hongarijes lange weg naar de democratie - R. Aspeslagh**

Ook in Hongarije veranderde er heel wat in 1989.

Maar in tegenstelling tot veel andere landen in Oost-Europa heeft de communistische partij de macht vrijwillig en op democratische wijze overgedragen. Het waren ook al niet van die goede communisten: echte 'goulash-communisten' zei Chroestjov.

Dit artikel is een aanvulling op het Hongarije-thema-nummer van deze jaargang.

- 17 Bewijsmateriaal, vragen en feiten. De structuurbegrippen verklaard (2) - A. Wilschut**

Een bron geeft niet altijd dezelfde informatie, en zelfs niet altijd informatie van dezelfde soort. De vraagstelling heeft vaak een beslissende invloed.

En hoe zit het met 'feiten'? Bestaan die eigenlijk wel?

- 21 Lesgeven op Curaçao - G. Hoogstraten en H. Ketelaars**

Heeft u ook wel eens zin een paar jaar iets anders te gaan doen? Of in ieder geval eens ergens anders les te gaan geven? Twee collega's zijn voor drie jaar naar Curaçao vertrokken en vertellen over hun wel en wee daar.

Zon, zee, stank, carnaval, basisvorming en terug naar de jaren 70 wat betreft het examen ...

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante (verenigingsnieuws, aktualiteiten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

Voor overname van artikelen, lesmateriaal e.d. dient u contact op te nemen met de eindredacteur.

En verder

- 26 In 't kort en recensies**
30 Kleiokrante

Dit Kleio-nummer bevat een middenkatern over het CE 1993, samengesteld door Mw. A. Rood (Mavo C en D) en E. Roest en Mw. M. van den Dobbelssteen (Havo en Vwo), allen verbonden aan het CITO.

De minister-president in diachronisch perspectief

Peter van der Heiden en Johan van Merriënboer

Op 20 maart j.l. brak Lubbers het record van Drees als de man die de langste periode zonder onderbrekingen premier van Nederland was, en op 17 juli sneuvelde het record van Ruijs de Beerenbrouck, die in totaal bijna elf jaar minister-president was.

Dit vormt de aanleiding tot een artikel, waarin de carrières van Ruijs, Drees en Lubbers naast elkaar worden gezet. Lessen voor Brinkman, Kok en Van Mierlo?

De auteurs zijn verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Dit artikel is geschreven vanuit het idee dat hij die zijn geschiedenislessen kent, het heden misschien eerder begrijpt en beter is toegerust voor de opbouw van de toekomst. Een ezel stoot zich immers geen twee maal aan dezelfde steen. Bedenk echter dat het in de geschiedenis zelden over dezelfde ezel gaat en altijd over een andere steen.

Hoe dan ook, vragen aan de geschiedenis staat vrij. Zouden de drie het bijvoorbeeld zover gebracht hebben als het volk de minister-president rechtstreeks had kunnen kiezen? Bestaat er zoiets als een succesformule voor een minister-president?

Om antwoorden op dit soort vragen te geven zal eerst op beknopte wijze de levensloop worden geschetst van de enige drie Nederlanders die langer dan een decennium minister-president waren. Deze schets loopt in eerste instantie tot aan de vorming van hun eerste kabinet. Het tweede gedeelte van elke biografie karakteriseert hun regeringsperiodes. Vervolgens wordt getracht de drie carrières met elkaar te vergelijken.

Tot slot een gedurfde sprong. In hoeverre leidt een diachronische analyse tot een synthese ten aanzien van wetmatige elementen, inherent aan het voorzitterschap van de Nederlandse ministerraad? Simpel gezegd, kan er voor politici als Brinkman, Kok en Van Mierlo een leidraad worden opgesteld: Hoe word ik minister-president in Nederland en hoe blijf ik het?

Charles Ruijs de Beerenbrouck (1873-1936)

Katholieke adel

De regentenfamilie Ruijs de Beerenbrouck had haar wortels in Limburg.

Ruijs' vader was minister van Justitie van 1888 tot 1891. Hij maakte deel uit van de regentschapsraad die koningin-regentes Emma terzijde stond na het overlijden van Willem III in 1890. Wilhelmina zou Ruijs senior altijd blijven aanspreken met 'oom'. Zoon Charles werd geboren in 1873 en groeide op als lid van de hogere stand in een homogeen katholiek milieu.

De vorming van de jonge Ruijs vond plaats tussen 1892 en 1905. Twee factoren hadden daarbij een beslissende invloed: de sociale kwestie en de katholieke emancipatie. Het was de periode waarin een netwerk van verzuilde maatschappelijke organisaties tot wasdom kwam.

Na zijn rechtenstudie in Leiden vestigde Ruijs zich in 1895 als advocaat te Maastricht. Daar stortte hij zich in het katholieke organisatiewezen, niet als een fel propagandist, maar als een koel bestuurder en goed organisator, die op sociaal gebied zijn weg zocht tussen de Scylla van het liberalisme en de Charybdis van de klassenstrijd. Ruijs trok zich het lot van de katholieke arbeiders aan,

kleio

Ruijs de Beerenbrouck. (Karikatuur door Jan Sluijters in de 'Mosgroene').

zoals edellieden zich van oudsher het lot van het gewone volk hadden aangetrokken.

Charles was een bescheiden, gemoedelijke aristocraat die kon relativeren. Geen man van visie, maar van verzoening. Ook een deftig heer van stand. Hij was niet briljant, miste flitsende ideeën, was slordig in zijn werk en uitgesproken saai in zijn presentatie. Hij rookte noch dronk. In feite was hij zo kleurloos dat niemand hem onsympathiek kon vinden. Hij was voor iedereen acceptabel en zelfs zijn katholieke geloof deed daar weinig aan af.

Zijn politieke carrière startte in 1899. Hij werd toen op 26-jarige leeftijd gekozen in de Maastrichtse gemeenteraad. Zes jaar later belandde hij in de Tweede Kamer, alwaar

hij tot 1918 een zwijgzame, onopvallende figurant was. In mei van dat jaar volgde hij zijn vader op als gouverneur van Limburg en leek zijn rol in de nationale politiek uitgespeeld, maar plotseling werd hij op 9 september 1918, als het ware uit het niets, minister-president.

Hoe kon dat gebeuren?

Ten eerste werd de partij waartoe Ruijs behoorde, de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP), na invoering van het algemeen kiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging in 1918, veruit de grootste van het land. Regeren zonder RKSP was onmogelijk zolang de socialisten buitenspel stonden. In die tijd was de katholieke partij nog zo georganiseerd dat provinciale godfathers als Ruijs de touwtjes in handen hadden. Dat de katho-

lieken de voorzitter van de ministerraad zouden leveren was echter niet vanzelfsprekend. Nederland bleef immers een calvinistisch land met een zekere antipapistische onderstroom. Voor de protestantse coalitiepartijen ARP en CHU was het onbespreekbaar dat de politieke leider van de RKSP, de priester Nolens, minister-president zou worden. Ruijs kwam pas in beeld nadat zeven anderen geweigerd hadden. Hij riep uiteindelijk de minste weerstanden op en bleek bovendien persona gratissima bij de koningin.

Ruijs was minister-president van 1918 tot '25 en van 1929 tot '33. Van 1926 tot '29 en van 1933 tot '36 was hij voorzitter van de Tweede Kamer.

Arbiter in de ministerraad

De benoeming van Ruijs vormde de kroon op de katholieke emancipatie, maar in feite bleef de Limburger de tweede man van de katholieken. Nolens bleef immers tot zijn overlijden in 1931 de baas. In het kabinet had Ruijs betrekkelijk weinig invloed. Hij was voorzitter van de ministerraad en hield de portefeuille van binnenlandse zaken. Die portefeuille was na een reorganisatie in 1918 nagenoeg leeg en het voorzitterschap van de raad had weinig om het lijf.

Kort na het aantreden van Ruijs werd pas de eerste formele stap gezet van het (toen nog tijdelijke) voorzitterschap van de ministerraad naar de moderne minister-president met zijn taken en bevoegdheden. De voorzitter kreeg toen namelijk de bevoegdheid als arbiter op te treden bij meningsverschillen tussen ministers.

Ruijs deed dat op zijn eigen wijze. Hij had de neiging beslissingen uit te stellen totdat een minister zich met een probleem tot hem wendde, waarna er gedokterd kon worden aan een compromis. Ruijs buitte de mogelijkheden die hij als voorzitter had om lijnen uit te zetten en knopen door te hakken onvoldoende uit. Een daadkrachtige figuur als Colijn (ARP) deed dit wel en is daarom voor de ontwikkeling van het ambt van minister-president belangrijker geweest. Vanaf 1925 werd Ruijs in feite steeds overschaduw door Colijn.

1918 was een jaar van crises en revoluties. De rest van Europa lag in puin als gevolg van de Eerste Wereldoorlog. Bij de Nederlandse verkiezingen vond een politieke aardverschuiving plaats: de katholieken wonnen zes zetels en kwamen op dertig, de socialisten stegen van vijftien naar tweeëntwintig en de liberale partijen verloren maar liefst eenentwintig zetels en hielden er tien over. Dit was het resultaat van de eerste verkiezingen

DE ONTWIKKELING VAN HET MINISTER-PRESIDENTSCHAP

Zowel in de praktijk als, in mindere mate, in het geschreven staatsrecht, zien we dat de minister-president sinds het begin van deze eeuw een ontwikkeling heeft doorgemaakt van relatief anoniem technisch voorzitter van de ministerraad tot geprononceerd regeringsleider. De versterking van de positie van de premier ging ten koste van de autonomie van zijn collega-ministers, maar kwam de efficiency ten goede.

Deze ontwikkeling is in gang gezet door de grotere overheidsbemoeienis met de samenleving, waardoor het zwaartepunt in de besluitvorming verschoof van de departementen naar de ministerraad. De competentiegeschillen die hierbij aan de dag traden, vroegen om een invloedrijker minister-president dan de tijdelijke voorzitter uit het staatsrecht van 1848 kon bieden. Het Reglement van Orde voor de ministerraad kende een steeds prominenter rol toe aan de minister-president, hetwelk in 1983 werd bekroond met de opneming van de functie van minister-president in de Grondwet (art. 43 en 45).

Door de toenemende internationalisering, waarbij de minister-president het land in het buitenland vertegenwoordigt, komen competentiegeschillen met de minister van Buitenlandse Zaken steeds vaker voor. De europeanisering van veel voorheen autonoom Nederlands beleid, sluit een toename van dit soort botsingen met andere vakministers (landbouw, verkeer, etc.) ook niet uit.

op basis van het algemeen mannenkiesrecht. De verzuiling in politieke zin leek voltooid: de volksinvloed was overzichtelijk geordend in massapartijen op ideologische basis.

De jaren tussen de twee wereldoorlogen waren de jaren van de christelijke coalities. Ruijs de Beerenbrouck (RKSP). De Geer (CHU) en Colijn (ARP) waren om beurten premier. De liberalen leken te gering in aantal om een belangrijke politieke rol te spelen, maar vanwege de hoge maatschappelijke posities die zij bekleedden en de kracht van het liberale waardensysteem waarvan de Nederlandse samenleving doordrongen was, reikte hun macht verder dan uit de blote cijfers kon worden afgeleid.

De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) werd van 1918 tot 1939 in de nationale politiek door confessionelen en liberalen behandeld alsof zij melaats was. De revolutiepoging van Troelstra uit 1918, de reactie van de SDAP op het incident met de Zeven Provinciën, het streven naar socialisatie en het antimilitarisme van de socialisten waren daaraan mede debet. Om een meerderheid in het parlement te krijgen hadden de confessionelen de SDAP ook niet nodig.

Ten tijde van het eerste en het tweede kabinet-Ruijs was de economische ontwikkeling over het algemeen gunstig. Het kabinetsbeleid had op die ontwikkeling weinig invloed. De meeste politici - ook buiten Nederland - meenden dat de staat zich in principe moest onthouden van alle bemoeienis met het particuliere bedrijfsleven en wilden niet verder gaan dan correctie van de ergste sociale misstanden. De socialisten hadden onvoldoende steun voor hun socialisatieplannen. Datzelfde gold voor katholieke initiatieven voor een publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie waarin arbeiders en kapitalisten in harmonie zouden moeten samenwerken. Economische fluctuaties werden door de kabinetten-Ruijs nog geaccepteerd alsof het weersveranderingen waren.

Na 1918 volgde een periode waarin belangrijke sociale wetgeving tot stand kwam, maar toen omstreeks 1922 de economische vooruitzichten somber werden, besloot het kabinet een aantal maatregelen terug te draaien. Zo werd de 45-urige werkweek weer verlengd tot 48 uur.

Van 1925 tot het begin van de jaren dertig was er in Nederland economisch gezien opnieuw geen vuiltje aan de lucht. De langdurige economische depressie die daarop volgde was teveel voor Ruijs. Zijn kabinet was al moe en lamleidend en wist nu werkelijk niet

meer wat te doen. In 1933 sloiep het in. Ruijs werd opgevolgd door Colijn.

De Limburger werd gekozen tot voorzitter van de Tweede Kamer en stierf op 17 april 1936.

Willem Drees (1886-1988)

De degelijke

Al jong leerde de oude Willem Drees de ernst van het leven kennen. Toen hij vijf jaar was trof een ramp het orthodox-hervormde gezin: zijn vader overleed aan tbc. Dankzij de financiële steun van een oom bezocht Willem de hbs en de handelsschool in zijn geboorteplaats Amsterdam. Op deze laatste opleiding werd hij gegrepen door de stenografie. Drees was een serieuze, hardwerkende jongeman, met een uitgesproken organisatie-talent. Hij las zeer veel. Een maagkwaal dwong hem tot sobere eetgewoontes, zo at hij bijvoorbeeld vegetarisch. Uit principe wees hij drank af. Na korte tijd bij de Twentsche Bank te hebben gewerkt, trad hij in dienst van de gemeente Den Haag als stenograaf van raadsvergaderingen. In 1907 kwam hij bij de stenografische dienst van de Staten-Generaal. Tot 1919 notuleerde hij redevoeringen van Cort van der Linden, Troelstra, Ruijs, Kuyper, De Savornin Lohman etcetera.

De politieke ontwikkelingen rond de eeuwwisseling maakten grote indruk op de opgroeiende Drees. Zijn opstelling werd bepaald door de bekommerde omstandigheden thuis en door Troelstra's campagne om via het kiesdistrict Amsterdam in de Tweede Kamer te komen. Als parlementaire macht stelden de socialisten toen nog weinig voor, maar als politieke beweging waren zij sterk in opkomst. Aan de benarde omstandigheden waarin de arbeidersklasse verkeerde, moest iets gedaan worden.

In 1904 trad de achttienjarige Willem Drees toe tot de SDAP, nadat hij zijn predikant had laten weten dat hij de geloofsbelijdenis niet kon aanvaarden. Zijn leven lang bleef Drees overtuigd socialist, zeer goed onderlegd in de marxistische theorie. In de strijd tussen revolutionairen en reformisten koos Drees voor de geleidelijke weg van de laatsten.

In 1919 nam de bestuurlijke carrière van Drees in Den Haag een aanvang met het wethouderschap van Sociale Zaken. In 1931 werd hij wethouder van Financiën. Drees was een van de belangrijkste vertegenwoordigers van het 'wethouderssocialisme', dat bij gebrek aan regeringsdeelname de

kleio

bestuurlijke kwaliteit van SDAP'ers bewees. Als wethouder in een grote stad werd hij direct geconfronteerd met de sociale ellende die het gevolg was van de depressie van de jaren dertig. Twee jaar later vervulde hij de gemeenteraad voor de Tweede Kamer. Nadat de SDAP haar houding tegenover het koningshuis, de bewapening, de klassenstrijd en socialisatie had bijgesteld, waardoor ze voor anderen regeringsfähig werd, koos de fractie hem in 1939 tot voorzitter.

De Duitse inval maakte geen einde aan Drees' politieke activiteiten. Hij nam bijvoorbeeld deel aan besprekingen tussen topfiguren van de inmiddels verboden grote partijen over de houding ten opzichte van de bezetter.

Drees stelde zich volstrekt afwijzend op. In oktober 1940 werd hij als gijzelaar geïnterneerd in het concentratiekamp Buchenwald. Op grond van zijn maagkwaal mocht hij na een jaar het kamp verlaten. Hierna nam hij opnieuw deel aan de politieke vleugel van het verzet, waarin hem een centrale rol toeviel, nadat veel anderen door de Duitsers gegrepen waren.

Direct na de bevrijding benoemde Wilhelmina Drees tot formateur, samen met de voorman van de Nederlandsche Volksbeweging, W. Schermerhorn. In het kabinet dat de twee formeerden, werd Drees vice-premier en minister van Sociale Zaken. Hij hield beide functies in het rooms-rode kabinet-Beel, dat tot stand kwam na voor de nieuwe Partij van de Arbeid teleurstellend verlopen verkiezingen in 1946. De oprichters hadden een doorbraak naar de confessionele kiezer ver-

wacht, maar de KVP werd de grootste partij en ook bij de verkiezingen van 1948 bleef de PvdA kleiner dan de KVP. De PvdA weigerde dat jaar aanvankelijk in te gaan op de katholieke eis om de basis van het kabinet te verbreden met CHU en VVD, maar ging hiermee akkoord toen KVP-formateur Van Schaik aan Drees het minister-presidentschap aanbood. Het kabinet-Drees-Van Schaik zou het eerste zijn in een serie van vier kabinetten waarin Drees het premierschap vervulde.

Pensionaris

De benoeming van Drees was het sluitstuk van de emancipatie van sociaal-democratisch Nederland. Na 1945 leken katholieken en socialisten tot elkaar veroordeeld om het land van de grond af op te bouwen. De programmatische toenadering tussen beide partijen vergemakkelijkte de keuze van rooms voor rood en andersom. Voor deze coalitie was de gematigde Drees de ideale man. De periode van 1945 tot 1958 werd voor wat betreft de binnenlandse politieke verhoudingen na een aantal jaren van min of meer harmonische samenwerking, gekenmerkt door een almaar toenemende spanning tussen beide partners. De Koude Oorlog leverde weinig stof voor controverses, maar de dekolonisatie van Indonesië en vooral de economische politiek en morele kwesties des te meer. De clerus en de oudere generatie confessionele politici behielden socialisten-vrees. Daarbij werd Drees' groeiende populariteit katholieke politici een doorn in het oog. Aan de andere kant ondergroef het ongenoegen in de PvdA over de 'te rechtse' koers van de rooms-rode kabinetten de ver-

trouwensbasis. Drees struikelde uiteindelijk in 1958 omdat voor zijn eigen partij de maat vol was. Dat vormde de aanleiding voor zijn val, de oorzaken lagen dieper.

In het kabinet was Drees (eigenlijk al sinds 1945) superieur coördinator. Hij bepaalde de grenzen van de compromissen, waarbij hij keihard kon zijn. De materie van de meeste departementen beheerste hij tot in de details en hij intervenieerde dan ook regelmatig.

Voor de inhoudelijke ontwikkeling van het minister-presidentschap moet de periode-Drees niet onderschat worden. Deze voorzitter van de ministerraad benutte de mogelijkheden die dit vaag omliggende ambt hem bood bijna optimaal. Hij werd daarbij geholpen door een klein apparaat met een coördinerende taak: het in 1947 opgerichte ministerie van Algemene Zaken.

Drees' wijze van opereren werd door collegaministers nimmer als opdringerig of dictatoriaal ervaren. Zijn kennis, gezag en wijsheid dwongen voortdurend respect af. Hij had moreel overwicht. Drees leek van een hogere orde: geen gewone mp, maar een 'pensionaris'.

Kritiek was er op zijn visie dat hij zich als bestuurder in de fase van beleidsvoorbereiding niet kon inlaten met zijn partijgenoten in het parlement. Dit strikte dualisme deed hem de das om. Drees was in 1958 te onpartijdig geworden.

Wie aan de jaren vijftig in Nederland denkt, denkt aan Drees, wederopbouw en verzuijing. Onder zijn bewind werd het kader voor de na-oorlogse overleconomie gevormd, werd industrialisatie krachtig bevorderd. Indië losgemaakt van Nederland, defensie ingebed in de structuur van de NAVO.

De internationale economische omstandigheden gedurende de periode Drees waren over het algemeen gunstig. Door het voeren van een strakke financiële politiek, een sociale politiek waarbij de lonen gedrukt werden en een economische politiek van liberalisatie en industrialisatie kon Nederland optimaal gebruik maken van deze omstandigheden. Daarbij stelde Drees als randvoorwaarde dat bestaanszekerheid voor elke Nederlander prioriteit had, ondanks Amerikaanse eisen inzake het defensiebudget.

In 1956 dreigde overbesteding en werd besloten over te gaan tot bestedingsbeperking. De kiezer schoof de impopulaire maatregelen in de schoenen van de PvdA-ministers. Dit leverde de partij zware verliezen op bij de gemeenteraads- en Statenverkiezingen van 1958, die plaatsvonden in een periode

"'t Is een Drees!"
(Karikatuur van Fritz Behrendt in het 'Algemeen Handelsblad', 3-6-1955).

van lichte economische teruggang. Kort daarop werd de rooms-rode relatie verbroken. De basis voor de verzorgingsstaat was gelegd en de tijd van de vleespotten was aanbroken. Het tijdperk-Drees was voorbij.

Ruud Lubbers (1939)

Vooruitstrevend entrepreneur

Ruud Lubbers werd in 1939 geboren als derde zoon van een welgestelde katholieke grootindustriële uit Kralingen, in wiens gezin evenwel soberheid voorop stond. Na zijn lagere-schooltijd in Rotterdam vertrok Ruud naar het Nijmeegse Canisiuscollege, een streng, door jezuiten geleid internaat. Aansluitend studeerde hij economie in Rotterdam, waar hij tot de top behoorde. Door het overlijden van zijn vader in 1963 moest Ruud zijn wetenschappelijke ambities laten varen en stapte hij in het familiebedrijf. Hij werd er eerst directiesecretaris en twee jaar later mede-directeur. Hetzelfde jaar koos men hem tot voorzitter van de Katholieke Jonge Werkgeversvereniging. Een respectabel aantal zuilgebonden functies volgde.

Lubbers door Janwillem van Vugt in 'De Volkskrant' van 21-1-1984.

kleio

nummer 8/93
pagina's 8 en 9

Na de val van het centrum-linkse kabinet-Cals in de Nacht van Schmelzer (1966), sloot Lubbers zich aan bij de linkse KVP-radicalen, maar toen een aantal van hen de PPR oprichtte, bleef hij op het oude nest. Hij meende dat hij als PPR-lid niet geloofwaardig zou zijn voor zijn achterban, de katholieke werkgevers, en dat de nieuwe partij onvoldoende politieke macht zou hebben. In 1970 werd Lubbers lid van de Rijnmondraad. Bovendien bekleedde hij een flink aantal werkgeversfuncties, waaronder die van

CAO-onderhandelaar voor de metaalindustrie en voorzitter van de Katholieke Vereniging Werkgevers Metaal.

In 1973 volgde een vrij kleurloos ministerschap van Economische Zaken in het kabinet-Den Uyl. In de ministerraad onderscheidde hij zich enigszins door het veelvuldig 'wapperen' met zijn portefeuille, later door zijn fabelachtige dossierkennis en zijn onuitputtelijke voorraad ideetjes en compromisvoorstellen. In deze periode eiste de VVD'er Van Aardenne Lubbers' aftreden, omdat de minister zijn ambt tezeer zou vermengen met zijn belangen in het familiebedrijf. Lubbers bleef zitten.

In de formatie van 1977 zette Van Agt Lubbers buitenspel. De Rotterdammer nam plaats in de Tweede Kamer, waar hij vicefractievoorzitter van het CDA werd onder Aantjes. Diens val, veroorzaakt door zijn verzwezen oorlogsverleden, bracht Lubbers terug in de parlementaire spotlights. Als fractievoorzitter van het jonge CDA had hij een hele klui aan het bijeenhouden van de zeer verdeelde fractie. Zijn bemoeienissen bezorgden hem het predikaat 'zeventiende minister'.

Na de verkiezingen van 1981 stond Lubbers, samen met De Koning (CDA) en later ook Van Thijn (PvdA) als informateur aan de wieg van de tijdbom Van Agt-Den Uyl. Zijn kans kwam na de verkiezingen van 1982, toen lijsttrekker Van Agt plotseling zijn vertrek aankondigde. Op 30 oktober 1982 werd hij benoemd tot formateur, en op 4 november beëdigde koningin Beatrix de ministers van zijn eerste centrum-rechts kabinet.

Staatsman of handige jongen?

Aansluitend bij de zakelijke tijdgeest van de jaren tachtig, voerde Lubbers een 'no-nonsense beleid', een variant van het internationaal populaire Thatcherism en Reaganomics: de overheid diende terug te treden, ruim baan te maken voor het particulier initiatief.

De CDA-VVD kabinetten van Lubbers richtten hun aandacht voornamelijk op loonmatiging en terugdringing van het snel opgelopen financieringstekort. Volgens aanbodeconomen was dit de enige manier waarop het bedrijfsleven voldoende lucht zou krijgen zodat de werkgelegenheid kon toenemen. Lubbers schuwde harde ingrepen in onderwijs, gezondheidszorg en ambtenarensalarissen niet.

Het imago van gevoelloze rekenmeester in een computertijdperk straalde vooral op hem af. Vijftien jaar na zijn lidmaatschap van de KVP-radicalen werd hij het boegbeeld voor

rechts Nederland, terwijl hij zelf juist brugbouwer wilde zijn tussen alle politieke groepen.

Geholpen door de internationale conjunctuur wist Lubbers een groot deel van zijn karwei te klaren. Hij schiep de voorwaarden waardoor Nederland van het gunstige tijdstip kon profiteren.

De Rotterdammer ontwikkelde zich tot een pragmatisch premier, een 'oplossingsmachine', die zich intensief en in een vroeg stadium bemoeide met de gang van zaken in het kabinet, met een gedetailleerde dossierkennis en het vermogen om bijna tot in het oneindige nieuwe compromissen uit te werken. De befaamde bileraaltjes in het Torontje, met collega-ministers of fractiespecialisten, zijn illustratief voor deze intensieve bemoeienis.

Lubbers' leiderschap was eigenlijk nimmer omstreden. Weliswaar kwam er veel kritiek op de bezuinigingen, en keerde een deel van de bevolking zijn minister-president letterlijk de rug toe in de kernwapenkwestie, politiek vuurwerk kwam er alleen van Den Uyl ten tijde van het kabinet-Lubbers I. Onder Lubbers' leiding behaalde het CDA een klinkende verkiezingsoverwinning in 1986 en brak de partij door naar de geseculariseerde kiezer. Tijdens de kabinetten-Lubbers I en II was er van serieuze concurrentie voor de *Macher* nauwelijks sprake. Het CDA bekleemtoonde ook teveel de persoonlijke rol van Lubbers om hem voor een ander in te kunnen ruilen.

Het electorale overwicht van het CDA op de VVD had zijn weerslag op de kabinetten, waarin christendemocraten de centrale ministeries bezetten. Vooral het optreden van ex-bankier Ruting op Financiën was Lubbers tot steun. Daarnaast leek het CDA, nadat het onder Lubbers' leiderschap de kruisraketten had overleefd, een homogener partij te worden. Politieke problemen ontstonden vooral bij de liberalen, die doordat Lubbers met het centrum-rechtse beleid vereenzelvigd werd, aanzienlijke stembusnederlagen leden en ten prooi vielen aan paleisrevoluties.

In 1989 werd Lubbers opnieuw door de kiezer beloond. Hij speelde het daarna klaar een derde kabinet te formeren en te presideren van een geheel andere politieke samenstelling, hetgeen tot die tijd enkel met weinig succes door Van Agt was beproefd. Hij kreeg daarin niet alleen te maken met een coalitiepartner van gelijkwaardig formaat, ook ervoer hij voor het eerst de lastige situatie die kan ontstaan wanneer Financiën aan een andere partij is toebedeeld.

Gedurende de huidige kabinetsperiode liet Lubbers enige malen doorschemeren dat het zijn laatste zou zijn. De aanwijzing van Brinkman tot kandidaat-lijsttrekker bevestigde dit. Het zal wel even duren voor Nederland in deze kroonprins de vleesgeworden consensus ziet. Lubbers laat een groot vacuüm achter en Brinkman lijkt nog te klein om dat op te vullen. Misschien blijft de nieuwe politieke leider voorlopig in de Kamer, zoals zijn illustere voorgangers Nolens, de grote souffleur, en Romme, de sphinx. Of zijn de dagen dat het zwaartepunt van de politieke macht bij de fractievoorzitter lag definitief voorbij? Lubbers is pas 54, terwijl Drees premier werd toen hij 62 was. Is hij straks passé? Zijn we al begonnen aan een ander tijdperk?

Parallellen

De carrières van de drie politici laten meer verschillen dan overeenkomsten zien. Wij beperken ons tot de overeenkomsten. Daarnaast zij nog opgemerkt dat iemand die lang in functie blijft historisch gezien van minder belang kan zijn dan iemand die snel het veld moest ruimen. Denk maar aan Breznev en Gorbatsjov.

Ruijs, Drees en Lubbers waren vooral bestuurders, die het vermogen hadden feilloos aan te voelen wat op dat moment bij de meerderheid van de bevolking leefde. Alle drie hadden iets 'nationaals': Ruijs bracht de katholieken onder de Nederlandse paraplu, Drees de sociaal-democraten en Lubbers de ondernemers die vanwege de oplopende kosten en dalende winstverwachting in de linkse jaren zestig en zeventig het land 'ontvlucht' waren. Hun optreden was nooit provocerend en hun presentatie was saai: geen mannen van wijde visie of grootse plannen, maar meesters in het vinden van het compromis. Steeds zochten zij een zo breed mogelijk draagvlak voor de beslissingen die zij moesten nemen.

Indien de minister-president door het volk zou zijn gekozen, was waarschijnlijk geen van de drie in 1918, 1948 of 1982 aan de macht gekomen. Een herverkiezing had daarentegen weinig moeite gekost. Opmerkelijk was dat Ruijs een nauwe band had met Wilhelmina en dat Drees dik was met Juliana, terwijl Lubbers en Beatrix ook al een ideaal stel zijn. Bij formaties blijft het Oranjestuif een medespeler! Verder vormden de drie in het begin van 'hun' decennium een krachtig tweespans met een van hun collega's: Ruijs met Aalberse, Drees met Liefstink en Lubbers met De Koning.

De recordhouders kwamen aan de macht na stormachtige, bijna revolutionaire periodes: Ruijs na de Eerste Wereldoorlog ten tijde van Troelstra's revolutiepoging, Drees na de Tweede Wereldoorlog onder dreiging van een derde en Lubbers toen de Koude Oorlog heviger werd, op het dieptepunt van een economische crisis die herinneringen aan de jaren dertig opriep. In een onzekere periode vol doemdenkers voerden zij een politiek van normalisatie, liberalisatie en vermindering van overheidsingrijpen, soms ook een politiek van 'terugdraaien'. Vervolgens was steeds per saldo sprake van een hausse en snel financieel herstel. Er werd een zuinig beleid gevoerd, ten koste van offers op het gebied van de lonen en de arbeidsvoorwaarden. Ten tijde van Lubbers en Drees vond dit plaats in overleg met de bonden.

Oppositie voeren tegen een van de drie groten was moeilijk, omdat elk van hen brede acceptatie genoot. Polarisatie was er enkel in de eerste jaren van de ambtsperiode en ging, met name in het geval van Drees, buiten de minister-president om. Naarmate de premier langer bleef zitten, werd hij steeds meer de vleesgeworden consensus. In het algemeen gedroeg de pers zich bijzonder gedwee. De premier werd een 'nationale figuur', stemmen afsnoepend van de coalitiepartner, die op die manier onder druk werd gehouden. Vaak stond een deel van de oppositie buiten spel, al dan niet zelfverkozen: de SDAP onder Ruijs, de ARP (Indonesië) en later de VVD onder Drees, de PvdA (kruisraketten!) onder Lubbers.

Met tegenstromingen moest elk van hen rekening houden. In de jaren twintig was dat antipapisme, dertig jaar later anticommunisme en weer dertig jaar later atoompacifisme.

De regeerperiodes eindigden telkens min of meer met een omslag in de tijdgeest. Bij Ruijs markeerde de bom op de Zeven Provinciën het begin van de jaren dertig met z'n economische crisis en opkomend fascisme. Drees viel op het moment dat de verzorgingsstaat voor de deur stond, terwijl de eerste rock 'n rollmuziek uit de radio schalde. Aan het einde van de periode-Lubbers zien we nieuwe internationale verhoudingen die zich uitkristalliseren na de val van het communisme. Misschien veroorzaakt het afscheid van Lubbers zelf een cultuuromslag in de binnenlandse politieke verhoudingen.

Een leidraad?

Tot slot de vraag: Hoe word ik minister-president en hoe blijf ik het?

LITERATUUR

R.B. Andeweg (ed.), *Ministers en ministerraad* ('s-Gravenhage 1990).

J. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland, deel 2, De tijd na 1940* (Assen en Maastricht 1990).

W. Drees, *De vorming van het regeringsbeleid* (Assen 1965).

John Jansen van Galen en Herman Vuijsje, *Drees. Wethouder van Nederland* (Alphen aan den Rijn 1980).

Arendo Joustra en Erik van Venetië, *Ruud Lubbers. Manager in de politiek* (Baarn 1991).

R.F.M. Lubbers, 'Ruijs de Beerenbrouck' in: H.W. von der Dunk et al (ed.), *Erflaters van de twintigste eeuw* (Amsterdam 1991).

P.J. Oud, *Staatkundige vormgeving in Nederland, deel 1, 1840-1940* (Assen en Maastricht 1990).

G. Puchinger, *Nederlandse minister-presidenten van de twintigste eeuw* (Amsterdam 1984).

E. van Raalte, *De ontwikkeling van het minister-presidentschap* (Leiden 1954).

J.P. Rehwinkel, *De minister-president. Eerste onder gelijken of gelijke onder eersten?* (Zwolle 1991).

Rob van der Reijden e.a. (ed.), *Het succes van Lubbers: Hoe word ik minister-president?* (Amsterdam 1989).

Anneke Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak? De rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis* (Amsterdam 1986).

Voor de eenheid van beleid. Beschouwingen ter gelegenheid van vijftig jaar Ministerie van Algemene Zaken (Den Haag 1987).

H.A. van Wijnen, *Willem Drees. Democraat* (Weesp 1984).

Het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (CPG) te Nijmegen verzorgt de uitgave van de serie *Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945*. In deze serie zijn tot nu toe verschenen de delen over de kabinetten Schermerhorn-Drees (1945-1946), Beel (1946-1948) en Drees-Van Schaik (1948-1951).

De serie staat onder redactie van prof.dr. P.F. Maas, bijzonder hoogleraar parlementaire geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Het verwerven van het hoogste ambt lijkt ons vooral een kwestie van toeval. Colijn en Den Uyl zijn nog uitzonderingen. Helaas dus niet de leidraad die we in het begin beloofden, maar misschien kunnen Brinkman, Kok of Van Mierlo het toeval naar hun hand zetten door acht te slaan op de hierboven genoemde parallellen. Geen van drieën zal de toevallige man op de toevallig opvallende plaats zijn, zoals de drie beschreven 'kampioenen'.

Minister-president blijven is een geheel andere zaak. Deze eeuw kreeg Nederland elke dertig jaar een premier die het decennium volmaakte. Ruijs, Drees en Lubbers gaven elk hun eigen, zeer persoonlijke invulling aan het ambt, gegeven de tijdgeest, de economische omstandigheden en de politieke verhoudingen. Gemeenschappelijk was hun streven om boven de partijen te staan, een politiek-kleurloze invulling van het ambt. Kleurrijke figuren als Cals, Den Uyl en Van Agt was een veel korter presidentieel leven beschoren, omdat zij te veel weerstanden oproepen in hun eigen partij, of te weinig bijval kregen van kiezers en politici die niet tot hun eigen achterban behoorden. Een succesvolle minister-president zoekt altijd het politieke midden.

Nog altijd heeft het minister-presidentschap een eigen dynamiek die afhankelijk is van de individuele invulling. Over de vraag of deze dynamiek vergroot wordt (of: vergroot moet worden) door rechtstreekse verkiezingen zijn de auteurs van dit artikel het niet eens. Hetzelfde geldt voor de vraag wie er in

2010 aan 'zijn' (of 'haar') decennium begint. Dat hij of zij over een aantal eigenschappen zal moeten beschikken die overeenkomen met de door ons geschetste parallellen lijkt waarschijnlijk.

Doordat de Nederlandse minister-president op internationale fora zijn land vertegenwoordigt, zullen zijn takenpakket en zijn bevoegdheden zich ook uitbreiden naarmate de Europese en de internationale samenwerking voortschrijden. Door deze praktijk rest zijn collega's steeds minder ruimte. De vraag is of de machtsuitbreiding van de minister-president zich verder zal ontwikkelen (ook in formele zin, bijvoorbeeld door uitbreiding van zijn bevoegdheden in het Reglement van Orde van de ministerraad, of door rechtstreekse verkiezing) ten koste van zijn pares, en vooral ten koste van de coalitiepartner. De huidige regels zijn misschien flexibel genoeg om hieraan een mouw te passen, hoewel we toch ver verwijderd zijn van de dagen van Ruijs de Beerenbrouck, de arbiter in het geval dat autonome vakministers botsten.

Zeker is dat naarmate 2010 dichterbij komt, de invloed van de media enkel toeneemt. Wordt het moderne minister-presidentschap een duo-baan, geproduceerd door Joop van den Ende?

kleio

De goulash revolutie

R. Aspeslagh

De veranderingen in Hongarije, die deel uitmaakten van de totale ineenstorting van het communisme in Centraal- en Oost-Europa speelden zich in één jaar, 1989 - hét jaar, af. Toch is er volgens de auteur sprake van een relatief langzame revolutie, met een ander karakter dan de omwenteling in de overige satellietstaten; zoals ook het communisme in Hongarije - het goulash-communisme - totaal eigen trekken vertoonde. En dat heeft tot nu toe positieve gevolgen.

Drs. R. Aspeslagh is verbonden aan Clingendael, het Instituut voor Internationale Betrekkingen in Den Haag.

Uitroeping van de Republiek Hongarije (in plaats van de Volksrepubliek) op 23 oktober 1989.

Midden-Europa is rijk aan revoluties. Soms hebben ze bloemrijke namen: de ijsbloemenrevolutie, de fluwelen revolutie, de melancholieke revolutie.

Bij 'revolutie' denken we aan een historisch korte periode, waarin de gebeurtenissen zich in grote snelheid voltrekken. Tijdens een de-

monstratie in 1989 in Hongarije tegen de behandeling van de Hongaarse Roemenen door het regime van Ceaucescu, brachten demonstranten dit in brede letters op een spandoek in beeld: "Polen in 10 jaar, Hongarije in 1 jaar, de DDR in 1 maand, Tsjecho-Slowakije in 1 week, Roemenië ?"

In Roemenië kwam de revolutie uiteindelijk in minder dan één dag: slechts één balkonscene lang, gevolgd door een vlucht van de 'conducator' naar het dak, met jeugdige demonstranten op zijn hielen en een overhaast vertrek in een helikopter met een veiligheidsagent op schoot, die de piloot onder vuur hield.

De revolutie van 1989 in Hongarije was geen revolutie in de eigenlijke zin van het woord. We zouden van een omwenteling kunnen spreken, waarvan de wortels tot diep in de communistische tijd teruggaan en die nog steeds niet is afgelopen.

Indertijd sprak Chroetsjov al over het goulash-communisme om aan te geven, dat het Hongaarse communisme naar wat anders smaakte dan wat het gangbare communisme op tafel zette. Ook de Hongaarse 'revolutie' is een stoofpot die langdurig op het vuur heeft moeten staan om op een volle, maar toch typisch Hongaars pittige, smaak te komen.

De veranderingen in Hongarije voltrokken zich geleidelijk. Voor een revolutie is zelfs één jaar vrij lang. Het regime van János Kádár vertoonde aan het eind van zijn rit al tekenen van verzwakking. Haarscheuren waren breken geworden, die hij met moeite kon bijwerken. De opvolger van Kádár, Károly Grósz, die in 1988 aan de macht kwam, kon het bouwwerk van de staat, en dus van de partij, niet meer overeind houden. Na het partijcongres van oktober 1989 stortte in Hongarije het 'communistisch gebouw' in. Enkele 'oude' leiders, Nyers, Németh, Pozsgay, bleven tot aan de verkiezingen nog prominent aanwezig. Ook nu nog zijn zij niet volledig uit het beeld verdwenen.

In dit artikel beschrijf ik eerst het jaar 1989. Vervolgens geef ik een overzicht van de partij-politieke achtergronden en ontwikkelingen.

Ik beperk mij tot de politiek en laat dus twee belangrijke thema's, die voor het gehalte van de democratie in een land van even groot belang zijn, buiten beschouwing: de institutionele ontwikkelingen en de economie.

Het jaar 1989

In januari 1989 erkenden de leden van het Hongaarse parlement voor het eerst de noodzaak van het bestaan van verschillende, concurrerende politieke partijen. De wettelijke voorwaarden daartoe werden neergelegd in een Wet op Vereniging en Vergadering, waarin het recht van vereniging en vergadering als mensenrecht werd aanvaard.

In het voorjaar kregen de Hongaren voor het eerst na 40 jaar weer vrijheid van meningsuiting en persvrijheid. Opmerkelijk genoeg bleef de positie van de bestaande kranten vrijwel onaangetaast. Er ontstonden in de loop van 1989 wel vele nieuwe krantjes, maar slechts een enkele hield het leven.

Op 2 mei namen de Hongaarse autoriteiten de eerste stappen tot ontmanteling van de grens met Oostenrijk. Deze actie had niet veel invloed op het leven van de Hongaren zelf, omdat zij al in ruime mate vrij naar Oostenrijk konden reizen. Ze was wel van onschatbare waarde voor al diegenen die de Duitse Democratische Republiek wilden ontvluchten of hervormen. De val van Honecker werd zo door de Hongaren mede mogelijk gemaakt. Op

10 september van hetzelfde jaar kregen Oostduitse vluchtelingen in Hongarije toestemming zonder formaliteiten over de grens naar Oostenrijk te gaan om zo naar de Bondsrepubliek Duitsland door te reizen.

Op 16 juni werd de eveneens op 16 juni, maar dan in 1958, als contrarevolutionaire verrader opgehangen premier Imre Nagy onder massale belangstelling van de bevolking herbegraven. Op vele revers prijken speldjes met het embleem van het oude Hongarije. Bij deze gelegenheid werd de geschiedenis van 1956 en de jaren daaromheen

definitief herschreven. De opstand was niet langer een contrarevolutie, maar een daad van rechtvaardig verzet tegen het communisme.

Drie maanden later, in september, zat de Magyar Szocialista Munkásérdekvéde Párt, de Hongaarse Socialistische Arbeiderspartij (MSzMP) voor de tweede keer sinds januari met de oppositie rond de tafel. De communisten zagen zich daartoe genoodzaakt door vier opeenvolgende nederlagen bij tussentijdse verkiezingen. Kandidaten van de partij kregen soms maar enkele procenten van de stemmen. De belangstelling van de kiezers was soms zo gering, dat het vereiste quorum niet werd gehaald. De gesprekken met de tegenstanders van het regime hadden een grondwetswijziging tot doel. In het akkoord van 18 september bereikten de partijen overeenstemming over het delen van de macht, economische en politieke hervormingen, waaronder de vorming van een meer-partijen-stelsel, en de vorming van vrije vakbonden. De partijen erkenden de parlementaire, burgerlijke democratie als gelijkwaardig aan het democratisch socialisme. De waarden van beide stelsels moesten naast elkaar kunnen bestaan. De markteconomie aanvaardde men als een leidend economisch principe.

De MSzMP en de negen oppositiegroepen deden met deze rondetafelbijeenkomst een grote stap in de richting van een democratische staat.

Een moment waar velen naar uitkeken was het veertiende partijcongres van de MSzMP, dat op 6 oktober in Budapest zou worden gehouden. Dit veertiende partijcongres bleek later ook het laatste congres van de Hongaarse communistische partij te zijn. Tijdens dit congres aanvaardden de aanwezigen - hiertoe moeten wij ook de orthodoxen rekenen, zoals Grósz en Berecz - het meerpartijen-stelsel en gaven de leidende rol van de partij op. Daarmee verviel ook het leninisme/marxisme als leidende ideologie. Volgens ontbonden de leiders en de congresgangers de partij, en richtten een nieuwe partij op, de Magyar Szocialista Párt, de Hongaarse Socialistische Partij (MSzP).

De opheffing van de MSzMP was onherroepelijk. De nieuwe partij had namelijk niet alleen een andere naam, ze had ook geen leden en geen partijprogramma meer. Men moest opnieuw lid worden. De partijleider van de MSzMP, Grósz, keerde niet in de leiding van de nieuwe partij terug, en weigerde zelfs lid te worden. Reszö Nyers werd de leider van de MSzP.

In mei 1989 werd begonnen met de afbraak van de versperringen aan de Hongaarse grens met het Westen.

kleio

nummer 8/93
pagina's 12 en 13

Eén week later richtte een groepje hardliners, met als voorman Róbert Ribánszky, ex-ambassadeur van Hongarije in de Volksrepubliek China en persoonlijk medewerker van János Kádár, de oude MSzMP weer op. Ribánszky was ook de oprichter van de Ferenc Münnich Vereniging, een zeer conservatieve club van verontruste communisten, genoemd naar de eerste premier van Hongarije na de opstand van 1956, Ferenc Münnich. Münnich was een naargeestig man die zijn reputatie vestigde met geweld en duistere praktijken.

Ribánszky probeerde Károly Grósz over te halen weer een prominente rol in de MSzMP te spelen. Grósz aarzelde, maar toonde zich uiteindelijk toch bereid om op de voorgrond te treden. Het werd geen succes. Opmerkelijk was dat de afgevaardigden op dit partijcongres op de besluiten van het veertiende partijcongres terugkwamen, waaraan zij zelf hadden meegewerkt. Het in dit opzicht belangrijkste, later door de hardliners aangevochten, besluit betrof de door de MSzMP aan de MSzP overgedragen rechtscontinuïteit.

Eveneens in oktober, na het veertiende partijcongres, hield het Hongaarse parlement een week lang debatten over de toekomst van het land. In deze week wijzigden de parlementsleden met grote eenstemmigheid de grondwet. Tijdens de debatten gingen de wijzigingsbesluiten verder dan men gedurende het veertiende partijcongres had willen gaan. In een afzonderlijke wet hieven de afgevaardigden de arbeidersmilities op. Het parlement maakte ook een eind aan de mogelijkheid van de MSzMP om grote invloed uit te kunnen oefenen op de meeste beslissingen in de bedrijven en het bestuursapparaat, door haar niet meer toe te staan zich op de werkplek politiek te manifesteren. Er ontstond in de bedrijven verwarring en onzekerheid over de hele gang van zaken, hoewel de meeste werknemers opgelucht waren dat hun bedrijf van deze vervelende ballast werd ontdaan.

Op maandag 23 oktober, direct na het parlementsdebat, verklaarde de voorzitter van het parlement, Mátyás Szűrös, de Hongaarse Volksrepubliek tot het verleden. Vanaf het balkon van het imposante parlementsgebouw riep hij de Hongaarse Republiek uit. Een maand later hadden de presidentsverkiezingen gehouden moeten worden, maar onder druk van de oppositie - die geen kansrijke kandidaat had, zetten regering en parlement de verkiezingen om in een referendum over de vraag wanneer de nieuwe president ge-

kozen moest worden. De meerderheid stemde voor uitstel tot na de parlementsverkiezingen, die op 25 maart 1990 zouden plaatsvinden.

De symbolische afsluiting van het tijdvak waarin de MSzMP de almacht had, voltrok zich in het weekend van 3 en 4 februari 1990, toen de tonnen-zware rode ster van de koepel van het parlementsgebouw werd getild om elders, voortaan onzichtbaar voor de bevolking, te worden opgeslagen. Met die gebeurtenis kwam ook een eind aan een oude grap: *'Weet je waarom het parlementsgebouw een koepel heeft? Ja, want heb je wel eens een circus zonder koepel gezien?'*

Een staatsrechtelijke lacune

Vanaf oktober 1989 bestond een zekere staatsrechtelijke lacune in Hongarije. Staat, regering en parlement stamden nog uit de tijd van het communisme. Zij konden door het wegvallen van de enige legitimatie, de MSzMP, geen legitieme rol meer vervullen. Hoewel de meeste parlementsleden noch door de communistische, noch door de parlementair-democratische spelregels werden gelegitimeerd, nam juist in deze tijd het Hongaarse parlement belangrijke grondwetswijzigingen aan.

De leidende rol van de communistische partij werd opgeheven, men legde de parlementaire democratie en het meerpartijstelsel vast, en definieerde de economische orde als een markteconomie waarin het particuliere initiatief, de concurrentie en het particuliere bezit werden gewaarborgd en beschermd. De president van de republiek en de leden van de regering zouden voortaan door het parlement worden gekozen.

Deze belangrijke wijzigingen werden aangenomen door een parlement waarvan de leden in meerderheid tot een volgens de geldende grondwet niet-legale partij behoorden: de nieuwe Hongaarse Socialistische Partij (MSzP). De enig toegelaten partij, de Hongaarse Socialistische Arbeiders Partij, MSzMP, en het Patriottisch Front, onder welks vlag de leden van het parlement gekozen waren, bestonden niet meer. Het bezit van de MSzMP werd staatseigendom. De voormalige partijgebouwen werden groten-deels onder de verschillende politieke partijen verdeeld, de MSzP inbegrepen.

Intussen heerste binnen de nieuwe MSzP zowel tijdens als na het partijcongres grote verwarring. Er was een politiek en juridisch probleem ontstaan. Formeel gezien hadden

de progressieven zich afgescheiden en een nieuwe partij gevormd, de MSzP. Men kreeg er al snel spijt van dat de voormalige MSzMP-leden pas lid van de partij konden worden als zij schriftelijk hierom vroegen. De aanvragen beliepen slechts een fractie van het vroegere ledental. Van de oorspronkelijke 600.000 leden werden er niet meer dan 60.000 lid van de MSzP.

De conservatieve communisten probeerden zich weer onder de oude (opgeheven) naam MSzMP te organiseren. Zij draaiden op hun eerste partijcongres de besluiten van het veertiende partijcongres terug. Deze daad van de MSzMP was een loos gebaar en dus ook een teken van machteloosheid. De besluiten waren immers niet alleen in overgrote meerderheid aangenomen, maar tevens met de stemmen van de orthodoxe communisten. Ribánszky, de nieuwe leider van de MSzMP, had nog enig recht van spreken, omdat hij geen afgevaardigde naar het congres was geweest. Grósz en Berecz hadden weliswaar tegengestemd, maar hadden tijdens het congres hun stem niet tegen de voorstellen verheven. Zij waren ook gebleven tot het congres was afgelopen.

Politiek fraai was de opheffing van de MSzMP niet; wel was ze politiek effectief. Met de opheffing van de partij was juridisch gezien het veertiende partijcongres het laatste partijcongres van de MSzMP. Inhoudelijk en politiek gezien was dat niet zo, omdat de communistische partij middels de nieuwe MSzMP door communistische orthodoxen in een nieuw juridisch jasje werd voortgezet.

In haar ijver om het goede te doen en het verkeerde te laten vergat de MSzP, dat de partij conform de nog geldende grondwet niet bestond. Vrije partijvorming was in principe afgesproken tussen de vertegenwoordigers van de verschillende groeperingen, maar was constitutioneel nog niet vastgelegd. Dat gebeurde pas na het veertiende partijcongres. De status van de parlementsleden, die waren overgegaan naar de MSzP, was dubieus en onvergelykbaar met die van afgesplitste parlementsleden in een Westers parlementair stelsel. In Hongarije bestond immers geen parlementair systeem in de ons bekende betekenis van het woord. De parlementariërs waren gekozen op basis van hun aanwijzing door het Patriottisch Front en als vertegenwoordigers van de Hongaarse Volksrepubliek. Op grond van deze gegevens kunnen we ons afvragen of de vertegenwoordigers van het parlement die lid geworden waren van een volgens de grondwet niet-legale partij - ze hadden ook niet als

onafhankelijke kandidaten aan de laatste verkiezingen deelgenomen - niet een fout maakten. Zij hadden eerst de voorstellen tot grondwetswijzigingen in het parlement moeten aannemen. Vervolgens hadden zij de niet meer als enig toegestane partij op moeten heffen en pas daarna een nieuwe partij moeten stichten.

Eerherstel voor Imre Nagy. In juni werd hij, met vier van zijn medestanders, plechtig herbegraven.

Deze staatsrechtelijke lacune gold slechts voor een paar maanden en ze werd in de praktische consequenties vergaand beperkt door de gewijzigde grondwet.

Ook om andere redenen was deze periode van semi-legaliteit nodig: er was op dat moment geen politieke kracht die het land kon regeren, noch een die van buiten af kon of wilde ingrijpen. De MSzMP had het vertrouwen van de Hongaren volledig verloren. Grósz kon als partijvoorzitter de last van het oude regime niet van zich afschudden. Het was daarom praktisch gezien beter om met een niet- of semi-legitiem parlement te werken, dan de zaak nog enkele maanden op de oude manier op zijn beloop te laten. De MSzP beschikte ook over goede bewindslieden, zoals Németh, Pozsgay en Horn.

Nieuwe partijvorming

De MSzMP was in haar nadagen niet meer de enige partij, al was ze de enig wettelijk toegestane partij tot aan de grondwetswijzigingen van oktober 1989. De ontwikkeling naar nieuwe partijen was al eerder in gang gezet. In 1985, het jaar dat Gorbatschov met zijn campagne voor perestrojka en glasnost

begon, vond de 'monori tanácskozás' plaats, de vergadering in het plaatsje Monor. Tijdens deze vergadering werd de kiem voor twee politieke partijen gelegd, die aan het eind van de overgangperiode naar een parlementaire democratie en na de eerste vrije verkiezingen een belangrijke rol zouden spelen, het Magyar Demokrata Fórum - het Hongaars Democratisch Forum (MDF) - en de Szabad Demokraták Szövetsége - de Unie van Vrije Democraten (SzDSz).

De vergadering werd bijgewoond door vertegenwoordigers van de populistisch-nationale stroming en van de stroming, die uit voormalige communistische dissidenten bestond, onder wie de schrijver, György Konrád. In september 1987, tijdens een tweede grote vergadering, ontmoetten de stromingen elkaar opnieuw: de 'lakiteleki tanácskozás', de vergadering van Lakitelek. Precies een jaar later in september 1988 vond in hetzelfde plaatsje een tweede 'lakiteleki tanácskozás' plaats.

Aan het overleg in Monor en de eerste bijeenkomst in Lakitelek deden nog alle groeperingen mee. Ook Imre Pozsgay, lid van het Centrale Comité van de MSzMP, gaf acte de présence.

Tijdens de eerste 'lakiteleki tanácskozás' traden de problemen tussen de verschillende stromingen al aan het licht, maar toch kwamen de aanwezigen nog een gemeenschappelijke verklaring overeen, waarin zij een analyse gaven van de problemen van Hongarije. Voor het tweede Lakitelek-beraad sloten de gematigden de in hun ogen radicale stroming uit. Tijdens deze vergadering van september 1988 werd het MDF, het Magyar Demokrata Fórum, opgericht; enkele maanden later in november 1988 volgde de oprichting van het de Unie van Vrije Democraten, de Szabad Demokraták Szövetsége (SzDSz).

Het MDF

In de drie dagen na de opstand van 1956 waren alle oude, verboden partijen weer tot leven gekomen. Daarbij waren, net als voor de communistische machtsovername, in het burgerlijke kamp twee stromingen te onderscheiden: de burgerlijk-democratische en de nationalistisch-populistische. In het MDF vonden de beide burgerlijke stromingen elkaar. Het MDF werd daardoor de belangrijkste erfgenaam van de burgerlijk-democratische partijen van voor de communistische machtsovername en van hun kortstondige verrijzenis tijdens de Hongaarse revolutie van 1956.

De nationalistisch-populistische richting kreeg in het MDF in de aanloop naar de verkiezingen geleidelijk de overhand. Ook een ander geschilpunt werd in deze periode beslecht. Aanvankelijk wilden veel leden van het eerste uur dat de MDF een beweging zou blijven en geen traditionele politieke partij zou worden. De parlementsverkiezingen dreven het MDF echter steeds meer in de richting van partijvorming. Voor de verkiezingen waren immers een partijorganisatie en een verkiezingsprogramma nodig.

Het MDF ging van meet af aan voorzichtig met de nationale problemen om. De partijleiders ondervonden de onbekendheid met een post-communistische maatschappij als hun voornaamste probleem. De onzekerheden van zo'n onbekende samenleving moesten we niet onderschatten. De ervaringen in Polen - het kapitalistisch laboratorium van Oost- en Centraal-Europa - waren voor Hongarije ook niet erg bemoedigend. Het MDF moest erkennen dat het over onvoldoende kennis beschikte om echte oplossingen aan te kunnen dragen.

De partij sloeg direct de weg in naar het Westen, maar plaveide hem intussen wel met allerlei Hongaarse nationale tradities en symbolen. Hoewel tegenstanders het MDF de keuze voor een 'derde weg' aanwreven, ontkennde men in de partij daarnaar op zoek te zijn.

De SzDSz

Voor het ontstaan van de SzDSz moeten we teruggaan naar de periode rond 1956, het jaar van de Hongaarse opstand. Naast oppositionele groeperingen buiten de communistische partij, bestond ook oppositie binnen de partij. Deze kleine interne oppositie had veel invloed in de communistische partij. Eén van haar leiders, de filosoof György Lukács (1885 - 1971), was al een bekend marxistisch theoreticus en politicus, lang voordat de communisten de macht in Hongarije na de Tweede Wereldoorlog hadden overgenomen. Hij was nog lid geweest van de regering van de Radenrepubliek van Béla Kun, na het einde van de Eerste Wereldoorlog. Hij verbond zich aan Imre Nagy, de politieke leider van de Hongaarse opstand, en nam aan de Hongaarse opstand deel. Na de inval van de Russen vluchtte hij de Joegoslavische ambassade binnen, en enige tijd werd hij in Roemenië geïnterneerd. Na terugkeer naar Hongarije werd hij officieel uit de partij gestoten.

Hoewel Lukács gedurende tien jaar geen partijlid meer was, kon hij blijven schrijven

en doceren. Hij had veel invloed op zijn studenten. Toen in 1968 de denkbeelden van de studentenbewegingen in het Westen ook tot de universiteit van Budapest doordrongen werd zijn invloed nog groter. In deze jaren werd de latere kern van de SzDSz gevormd. Enkele namen uit die tijd, die we nu in de SzDSz terugvinden, zijn János Kis, László Rajk - hij wordt ook wel de kleine Rajk genoemd, omdat zijn vader in de jaren veertig een van de communistische partijleiders was, die door het verraad van Kádár na een schijnproces in 1949 werd opgehangen. Na het zogenaamde filosofenproces van 1972 werden zij door hun instituten ontslagen. Hun leven werd er daardoor wel niet gemakkelijker op, maar tegelijk konden zij nu vrijer hun kritiek op het systeem uiten. Ze kwamen ook steeds verder van de partij te staan en onder hen vatte steeds sterker de opvatting post dat het oude systeem niet meer te hervormen was.

Andere belangrijke momenten op de weg naar een radicale liberale partijvorming in Hongarije waren in 1979 de dood van István Bibó, ooit minister in de regering Nagy, wiens verzamelde werken na zijn dood van grote invloed werden en de verschijning in 1981 van het undergroundse tijdschrift *Beszélő*, de Spreker.

De SzDSz komt ervoor uit dat zij een radicale partij wil zijn, die Europees georiënteerd is en zich sociaal-liberaal opstelt. De partij beschikt over goede contacten met de massamedia en weet, evenals indertijd D'66 in Nederland, daarvan zeer goed gebruik te maken. Niettemin hoort men nog dat haar leiders 'crypto-communist' zijn. Lukács is, ondanks zijn deelname aan de Hongaarse opstand, in Hongarije niet geliefd. Een borstbeeldje in de buitenmuur van de gebouwen van de Eötvös Lóránd Universiteit aan de Ajtos Dürerstraat is sinds enige tijd uit zijn nis verwijderd en alleen zijn naam, in steen gehouwen, is achtergebleven.

Politieke partijen en ideologie

Politici en burgers richtten vanaf november 1989 alle aandacht op de eerste vrije parlementsverkiezingen, op 25 maart 1990. De nieuwe partijen kregen de gelegenheid hun verkiezingsprogramma's op de televisie te presenteren. Zij werkten hard om - ook via hun landelijke netwerk - bekendheid te krijgen.

Met de verkiezingen in zicht leek een oude Hongaarse kwaal, de politieke versnippering, weer toe te slaan. Van de eenheid waarvan alle nieuwe partijen in het kader van de eerder vermelde rondetafelbijeenkomst blijk gaven, was niet veel meer over. De nieuwe partijen waren vooral verdeeld over de vraag of de MSzP aan een nieuwe regering moest deelnemen of niet. De meerderheid vond van niet, maar het MDF, de grootste nieuwe partij, was op dit punt tot concessies bereid, mede gelet op het staatsapparaat. Dat was nog grotendeels in handen van vertegenwoordigers van het oude regime, die voor de gigantische opbouwoperatie van het nieuwe Hongarije onontbeerlijk werden geacht. Maar omdat dit standpunt ook binnen de MDF scheuren veroorzaakte, wijzigde de partij zijn standpunt in die zin, dat zij niet meer met de MSzP wilde samenwerken, maar misschien wel met onafhankelijke personen uit die hoek.

Binnen de andere partijen sloeg de verdeeldheid eveneens toe: de Sociaal Democratische Partij en de Kleine Boeren Partij splitsten zich in twee afzonderlijke partijen op, de liberalen vielen zelfs in vier partijen uiteen. Deze partijen waren voortgekomen uit politieke stromingen die al in het pre-communistische tijdvak actief waren.

De vorming van veel partijen - de meeste waren splinters, die de 4-procentsnorm voor verkiezing in het parlement niet haalden, betekende nog niet dat we ook met echte politieke partijen hadden en hebben te maken. De verkiezingen droegen weliswaar bij aan partijvorming in parlementaire zin, maar partijen volgens de klassieke definitie, met beginselen, een politiek program en een uitgewerkte organisatie, waren ze niet. De enige echt partij in deze zin was de nieuwe MSzMP, voorzover deze met de resten van de oude MSzMP ook de ideologie van die partij had overgenomen.

Het Hongaars Democratisch Forum (MDF), de Unie van Vrije Democraten (SzDSz) en de andere partijen verkeerden nog enige tijd na de verkiezingen in een proces van partijvorming. De ervaringen met de ideologie van het communisme en met zijn rampzalige gevolgen, heeft de angst om zich te ideologiseren er bij de nieuwe partijen diep ingehamerd. Een andere hindernis voor de partijen is het gebrek aan visie op de praktische stappen die nodig zijn om de Hongaarse maatschappij om te vormen van een nomenklatura-staat tot een parlementaire democrate. De nieuwe partijen konden daarom weinig bijdragen aan de economische en sociale hervormingen en voor de nieuw op te

zetten economische ontwikkelingen, wat de representanten van de MSzP de kans gaf om het economische gat op te vullen en politiek op de voorgrond te blijven treden.

In die algehele onzekerheid lijkt nu een kentering te zijn gekomen. In de jaren na de verkiezingen hamerden de leiders van het nationaal-populistische centrum binnen het MDF, zoals premier Antall en de minister van onderwijs Andrásfalvi steeds meer op nationalistische thema's en symbolen. De beruchte rede van István Csurka in september van 1992, waarin hij zich onder andere in gespierde taal tot anti-semitische uitlatingen liet verleiden, is daarop een logisch vervolg. De uiterst rechtse, nationalistische vleugel in de MDF, waartoe Csurka behoort, is echter te klein om Antall werkelijk te kunnen bedreigen. Hij zal klein blijven, zolang de nationalistisch-populistische stroming onder leiding van József Antall haar positie weet te behouden.

Ten aanzien van de economische hervormingen werd de koers van het MDF steeds duidelijker. Het MDF was fel tegen verkoop van Hongaars bezit aan het buitenland. De leiders van de MDF wensten bij de verkoop van staatsondernemingen handhaving van het oude management en van de werkgelegenheid. Zolang die verzekerd waren, waren zij bereid de bedrijven onder de werkelijke waarde te verkopen. Door middel van 'sterfhuisconstructies' handhaafde de regering-Antall een soort sociaal vangnet, en nam de werkgelegenheid slechts langzaam af. Intussen kon het private klein- en middenbedrijf, waarbinnen veel werkgelegenheid wordt opgebouwd, de markt geleidelijk overnemen. In 1992 verschaftte de private sector al bijna de helft van het bruto nationaal produkt (BNP).

Hoe het met de voormalige landeigenaren moest, die een claim legden op hun ontnomen bezit, was lang een onopgeloste kwestie. De Partij van Kleine Landeigenaren speelde daar behendig op in, omdat zij de claims van de voormalige bezitters met behulp van de ongeschonden kadasters hard kon maken. Ook in de kwestie van het landbezit wist het MDF zijn zin door te drijven. De regering gaf aan de voormalige landbezitters vouchers in plaats van land. Zij, of hun erfgenamen, kregen via deze waardestukken een claim op het land, zonder dat zelf in handen te krijgen. Op die manier hield de Hongaarse regering de landbouwwarealen in stand en redde zo de relatief hoge landbouwproductiviteit van Hongarije.

Problemen met de democratie

Na de verkiezingen van 25 maart 1990 leek het erop dat de felste tegenstanders in de verkiezingsstrijd bereid waren om de strijdbijl te begraven. Nadat József Antall minister-president geworden was, besloot het MDF mee te werken aan de verkiezing van een president uit de kringen van de SzDSz, die in de oppositie was. Árpád Göncz werd de nieuwe president van Hongarije. De verzoening tussen beide partijen was, getuige op de verkiezingsstrijd, opmerkelijk. De MDF werkte mee aan de creatie van een vernieuwde anti-joodse stemming, waarbij voortdurend op de joodse achtergrond van de meest bekende SzDSz-leden gewezen werd.

Na een korte tijd van parlementaire samenwerking tussen de regeringspartijen en de oppositie verslechterde de stemming opnieuw. De oppositie begon zich steeds kritischer op te stellen, en de regering voelde zich bedreigd, ondanks een vrij stabiele meerderheid. De regering en het MDF openden de aanval op de pers en de media. De kritische toon van de pers werd slecht verdragen. Om hierop een antwoord te geven ondersteunde de regering de oprichting van het dagblad *Uj Magyarország*, dat het geluid van de regering moest laten klinken. Ook de zogenaamde 'Publiciteit-Club' en de organisaties van journalisten werden aangevallen.

Een andere strijd ontbrandde rond de radio en de televisie. De voorzitter van de televisie wilde een tweede nieuwsprogramma opzetten om enig evenwicht te geven aan de berichtgeving van het pro-regering en pro-MDF

eerste programma. Hij kreeg daartoe niet de kans door het sterke verzet van premier Antall. De voorzitter van de radio, Csaba Gombár, werd iets minder hard, maar toch ook stevig aangepakt.

De aanvallen op de leiding van radio en televisie culmineerden uiteindelijk in september 1992 tot de beruchte rede van Csurka en verbod op een rede van president Göncz, korte tijd later.

Een laatste zorgwekkende actie van de regering was het ontslag van de directeur van de Nationale Bank van Hongarije, György Surányi. De oppositie, die zich zorgen maakte over de ontwikkeling van de democratie in Hongarije, had een zogenaamde Democratische Charta opgesteld. Surányi had deze tot ongenoegen van de regering Antall ondertekend. Dat kwam hem toen op een ontslag te staan.

Besluit

De veranderingen in Hongarije, die deel uitmaakten van een totale instorting van het communisme in Centraal- en Oost-Europa, kregen in één jaar tijd hun beslag. Niettemin is er sprake van een 'langzame revolutie', die ik met een variant op de opmerking over het Hongaars communisme van Chroetsjov de 'goulash revolutie' heb genoemd. De 'goulash-communisten' hebben als enigen in Centraal- en Oost-Europa de macht vrijwillig en op democratische wijze overgedragen. De veranderingen in Hongarije hebben ook een geheel eigen karakter gekregen.

De democratie heeft met wat hobbels een steeds sterkere plaats in het land verworven. De regering wenste voor het land geen shocktherapie, waardoor Hongarije niet onder dezelfde massale werkloosheid en verpaupering ging lijden als Polen. De stabiliteit van de regering Antall is opmerkelijk, vergeleken met nagenoeg alle andere landen in Centraal- en Oost-Europa. Hongarije en Roemenië zijn de enige landen, waar de regering na de val van het communisme onafgebroken aan de macht is gebleven.

Een ander punt waardoor Hongarije zich in positieve zin onderscheidt van de andere voormalige Oostbloklanden, is dat de voormalige communisten geen nieuwe wolven in nationalistische schaapsklieren zijn geworden, maar een redelijke oppositie voeren.

Hongarijes weg naar de democratie is lang geweest. Het resultaat is een democratie die op een enkele uitzondering na tot nu toe goed functioneert.

kleio

Bewijsmateriaal, vragen en feiten

Arie Wilschut

Het onderstaande artikel is het tweede van een reeks waarin de auteur de structuurbegrippen uit het nieuwe examenreglement nader toelicht vanuit de geschiedfilosofie. Het vorige artikel verscheen in Kleio 7 (september) 1993.

Jacob Matham, *Gestrande potvis te Wijk aan Zee op 19-12-1601, ets.*

Een walvis op het strand, een teken aan de wand?

Gedurende de 16e en 17e eeuw was verhoudingsgewijs vaak sprake van aangespoelde potvissen en walvissen aan de Hollandse en Zeeuwse kusten. Dit verschijnsel heeft een groot aantal schilderijen en prenten van gestrande dieren opgeleverd. In de eerste helft van 1992 wijdde het Teylers Museum in Haarlem er een expositie aan onder de titel 'Op het strand gesmeten. Vijf eeuwen potvisstrandingen aan de Nederlandse kust'.

Naar aanleiding van die tentoonstelling verscheen in het tijdschrift *Vitrine* een artikel waarin de afbeeldingen van de strandingen als volgt werden besproken:

'Wanneer men de afbeeldingen van de gestrande potvis uit de eerste en tweede helft van de 16e eeuw met elkaar vergelijkt, wordt een geweldige ontwikkeling zichtbaar. Van een ondergeschikt teken met een grote symbolische zeggingskracht werd de grote vis op het strand het hoofdthema van een op eigen observatie gebaseerde afbeelding. Dat men streefde naar een zo natuurgetrouw mogelijke afbeelding van een potvis blijkt niet alleen uit de illustraties, maar ook uit de begeleidende

teksten. Vaak worden hierin vrij exact allerlei maten van het dier opgegeven.

Naast de nieuwswaarde waren er andere redenen om een potvisstranding wereldkundig te maken. (...) Met alles had God een bedoeeling: met het waaien van de wind, het schuimen van de zee, het beven van de aarde, maar ook met 'monstrueuse' mensen en dieren die hij op de aardbodem uit zee liet voortkomen. (...) Dat is een van de redenen dat de meeste strandingen van potvissen, vinvissen en andere zeezoogdieren in de 16e en 17e eeuw veel aandacht kregen.'

In het geruchtmakende boek *Overvloed en onbehagen* van de Engels/Amerikaanse auteur Simon Schama komt ook een hoofdstuk voor over de afbeeldingen van de potvisstrandingen. De vooruitgang in het accuraat en natuurgetrouw afbeelden van de gestrande dieren speelt bij hem een ondergeschikte rol: veel meer aandacht besteedt hij aan de interpretatie van strandingen als voortekenen van onheil. De gestrande vissen vertegenwoordigden, aldus Schama, tegelijkertijd zowel overvloed en voorspoed als onheil en rampen. De materiële overvloed is in de prenten aanwezig in de afgebeelde personen die druk bezig zijn met het ontleden van de vis en het verzamelen van spek en traan. Het onheil is natuurlijk het stranden van de vis.

Daarmee krijgen de prenten een speciale betekenis in de specifiek-Nederlandse cultureel-mentale omstandigheden van de 17e eeuw:

'De Nederlanders met hun zelfbeeld als kinderen des verbonds die het voor de wind ging onder speciale bescherming van de Heer, maar die blootstonden aan verschrikkelijke gevaren als deze ooit zou wegvallen, hadden er groot belang bij vast te stellen waar ze met de Almachtige aan toe waren. En juist omdat dit niet zonder meer viel af te leiden uit hun materiële welvaart namen hun angstige gevoelens toe wanneer er iets 'onnatuurlijks' gebeurde. Het besef dat ze in korte tijd grote rijkdommen hadden verworven versterkte die angsten juist in plaats van ze te verminderen. In het hele scala van voortekenen en voor-

boden was het bijzondere van de gestrande walvis dat hij met zijn imposante lijf associaties met rijkdommen opriep en er tegelijk aan herinnerde dat deze rijkdommen als straf te loor konden gaan.²

Waarom interpreteert Schama de prenten van potvisstrandingen in het kader van zijn hoofdthema 'Overvloed en onbehagen'? Waarom trekken niet alle auteurs op grond van hetzelfde bronnenmateriaal dezelfde conclusie? Is de interpretatie van de prenten als streven naar een zo natuurgetrouw mogelijke verslaggeving 'beter' of 'meer naar waarheid' dan de interpretatie van de prenten als symbolisch voor de bedreigde Nederlandse welvaart en overvloed?

We kunnen ook zeggen dat de bronnen verschillende informatie geven al naar gelang de vraag die eraan wordt gesteld. Degene die geïnteresseerd is in de natuurlijke historie zal informatie uit de bronnen putten over mate waarin 17e-eeuwers in staat waren de vissen natuurgetrouw af te beelden, terwijl degene die geïnteresseerd is in de cultureel-mentale situatie in de Nederlandse Republiek komt met de interpretatie van de afbeeldingen van strandingen als onheilsboede.

Een bron geeft niet altijd dezelfde informatie, en zelfs niet altijd informatie van dezelfde soort. De vraagstelling van de historicus die met een bron bezig is, heeft vaak een beslissende invloed.

De bisschop van Pamiers en de inquisitie

Nog duidelijker blijkt dit uit het voorbeeld van het in 1975 verschenen boek *Montaillou* van de Franse historicus Le Roy Ladurie, dat in 1984 in het Nederlands werd vertaald. Het beeld van het persoonlijke leven van dorpelingen uit een veertiende-eeuws Pyreneën-dorpje, dat in dat boek wordt geschetst, is gebaseerd op de inquisitie-registers aangelegd door Jacques Fournier, bisschop van Pamiers in de jaren 1317-1326. Omdat Montaillou een nest van ketterij was, heeft Fournier zich er uitvoerig mee beziggehouden: veel dorpelingen werden langdurig en diepgaand ondervraagd. Het resultaat van deze inquisitoire arbeid is vastgelegd in drie delen inquisitie-registers die te vinden zijn in de bibliotheek van het Vaticaan.

Heeft Le Roy Ladurie die registers voor het eerst ontdekt? Was hij de eerste die zich ermee bezighield? Helemaal niet. Omstreeks 1900 verschenen al diverse publikaties van de

historicus J.M. Vidal, zoals *Une secte à Pamiers* (1899) en *Le Tribunal d'Inquisition de Pamiers* (1906). In 1966 publiceerde J. Duvernoy het boek *Inquisition à Pamiers*. Uit de titels van deze werken blijkt dat zij gaan over ketterij en de wijze waarop de inquisitie deze bestreed. Ze gaan niet over het wel en wee in het persoonlijke leven van eenvoudige dorpelingen.

Waarom werd Montaillou pas in 1975 geschreven op basis van bronnenmateriaal dat al lang bekend was en zelfs al grondig bestudeerd?

Dat komt omdat de vragen die Le Roy Ladurie aan zijn bron stelde nooit eerder waren gesteld. De vraagstelling is in dit geval van zó verstrekkende invloed geweest, dat dezelfde bron ineens blijkt te kunnen resulteren in een geruchtmakend boek, terwijl de voorgaande publikaties buiten vakkringen nauwelijks de aandacht zullen hebben getrokken.

Bron en vraagstelling

Dat bron en vraagstelling bij de totstandkoming van beelden van het verleden onlosmakelijk samenhangen, lijkt op basis van de twee voorgaande voorbeelden overduidelijk. Toch is deze opvatting niet altijd gemeengoed geweest in de theorie van de geschiedschrijving. Veeleer werd door velen geloofd in het primaat van de bronnen die op zichzelf en uit zichzelf bepalend zouden zijn voor het (enig juiste en volledige) beeld van het verleden. Een dergelijk standpunt werd bijvoorbeeld verdedigd door de Britse historicus G.R. Elton: '*Historical research does not consist, as beginners in particular often suppose, in the pursuit of some particular evidence which will answer a particular question; it consists of an exhaustive, and exhausting, review of everything that may conceivably be germane* (=verwant, in verband staand met) *to a given investigation*'.³

Dit voorschrift, aldus Elton, is soms wel moeilijk op te volgen vanwege de grote hoeveelheden bewijsmateriaal over bepaalde onderwerpen, maar bij een beperkt onderwerp - bijvoorbeeld de administratie van een bepaald landgoed gedurende een bepaald aantal jaren - kan het heel goed. Het standpunt van Elton impliceert dat die administratie van dat landgoed *op zichzelf*, onafhankelijk van de een of andere vraagstelling, een beeld zou opleveren - na toepassing van de benodigde bronkritiek natuurlijk. Op die wijze zou een stukje van het verleden min of meer objectief kunnen worden gere-

RONDON HET EXAMEN

Betrouwbaarheid en moeilijkheidsgraad van examens

Het examen Geschiedenis en Staatsinrichting is volop in discussie. Dit heeft vooral te maken met het nieuwe examenprogramma dat in 1994 formeel ingevoerd zal worden. De discussie wordt op allerlei niveau's gevoerd: binnen de vaksecties op de scholen, binnen de VGN en natuurlijk ook in CEVO-Cito-verband. Dit is op het eerste gezicht een goede zaak. Een levend vak staat bol van het debat. Een deel van de reacties op de eerste-tijdvakexamens 1993 geeft echter aanleiding tot zorg. Waarom? Niet omdat er forse kritiek is. Grieven moeten gespuid en serieus genomen worden en waar mogelijk gehonoreerd. Het veld heeft ook alle recht op een goede voorlichting waarom bepaalde keuzes gemaakt zijn. Maar naar onze inschatting reikt de kritiek in een aantal gevallen veel verder en dieper en overtreft daarmee de reikwijdte van het examen zelf.

Zo is er veel kritiek op de onderwerpkeuze, de inhoud van de stofomschrijvingen en een enorme bezorgdheid over de toekomst van het schoolvak; allemaal zaken, waar examenconstructeurs geen grip op hebben. Dergelijke kritiek is daarom voor ons moeilijk bruikbaar.

Voor alles moet duidelijk zijn dat wij graag willen communiceren.

Communicatie kan echter alleen plaatsvinden in het besef van wederzijdse afhankelijkheid en in een klimaat van wederzijds vertrouwen. Om een zinvolle bijdrage te leveren aan de discussie willen we in dit examen-katern bouwstenen aandragen. Wij hebben onszelf daarbij de volgende zaken ten doel gesteld:

- * duidelijkheid scheppen over de gang van zaken bij de examenproductie (artikel 1 en 2);
- * een analyse maken van de toetstechnische gegevens van de eerste tijdvakexamens HAVO/VWO-1993 (artikel 1);
- * een inventarisatie maken van de reacties uit het veld op deze examens. Deze inventarisatie wordt in de eerste plaats gebaseerd op de gegevens uit de enquête gehouden onder collega's die het afgelopen cursusjaar lesgaven aan VWO-examenklassen (artikel 2).

Elbert Roest, CITO-medewerker Havo/Vwo Marion van den Dobbelsteen, stagiaire bij het Cito in het kader van haar studie Maatschappij-geschiedenis aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam.

In het derde artikel zijn de resultaten opgenomen van de toetstechnische analyse van de antwoorden op de VBO/MAVO-examens van 1993.

Anneke Rood

Reacties op dit katern zijn welkom bij:
Cito, Drs. E.J. Roest,
Postbus 1034,
6801 MG Arnhem
Tel. 085-521384.

Uit de recent gehouden enquête onder geschiedenisdocenten van Vwo-examenklassen bleek dat lang niet alle docenten op de hoogte zijn van de gang van zaken rond het construeren van het examen. Vooral over wie nu eigenlijk de opgaven bedenken heerst nogal wat onduidelijkheid. Meerdere malen komt uit kritiek naar voren dat de opgavenmakers te ver van het onderwijsveld af staan om goede, op de leerlingen afgestemde vragen te kunnen maken.

Deze kritiek berust op een misvatting. De examenopgaven worden in opdracht van de vaksectie Geschiedenis van de CEVO (Centrale Examencommissie Vaststelling Opgaven) samengesteld door een adviescommissie van docenten (ACD). Het Cito biedt daarbij deskundige ondersteuning op toetstechnisch, vakinhoudelijk en organisatorisch gebied. De Cito-medewerker vormt als het ware een intermediair tussen de ACD en de CEVO. Hij brengt ook adviezen uit aan de CEVO. De uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het examen ligt echter bij de CEVO.

Zowel voor de zes ACD-leden als voor twee van de drie CEVO-leden, die betrokken zijn bij de productie van de examens, geldt dat ze jaarlijks aan examenklassen Havo en/of Vwo lesgeven. De examens worden dus wel degelijk geconstrueerd door ervaren leraren. Ook voor deze mensen blijft het echter moeilijk om een examen af te leveren, dat voor iedereen aanvaardbaar is.

Ieder examen moet aan bepaalde kwaliteits-eisen voldoen. Zo zal een examen inhoudelijk moeten aansluiten bij de stof waarop de kandidaten zich hebben moeten voorbereiden. Daarnaast moet het eindresultaat zo min mogelijk door toevallige omstandigheden worden bepaald en moet het examen op het juiste niveau afgestemd zijn. Het eerste aspect wordt aangeduid met de term 'validiteit', het tweede met 'betrouwbaarheid' en het derde met 'moeilijkheidsgraad'.

Om de validiteit, dat wil zeggen de aanvaardbaarheid, van een examen te waarborgen worden jaarlijks de doelstellingen geformuleerd waaraan een te maken examen moet voldoen.

Deze doelstellingen, ofwel de structuur van het examen, worden vastgelegd in het zogenaamde examenmodel. Dit wordt gebruikt als uitgangspunt van de examenproductie en bevat een scala aan uitspraken over uiteenlopende zaken als streefpercentages productieve en reproductieve vragen, spreiding van de vragen over de stofomschrijving, brongebruik en de inrichting van het correctievoorschrift.

In het tweede artikel zullen we, naar aanleiding van de enquête, uitgebreid terugkomen op de validiteit. In dit artikel zullen de betrouwbaarheid en de moeilijkheidsgraad (cijfermatig) aan bod komen.

Naast de kwaliteit van het examen kunnen ook andere omstandigheden invloed uitoefenen op de resultaten; met name de wijze van beoordelen.

Tot de taak van de examenconstructeurs behoort daarom niet alleen het samenstellen van de examenvragen. Ook de beoordeling van de antwoorden behoort hun zorg. Zij moeten zich verdiepen in een grote variatie van antwoorden die de kandidaten kunnen geven.

In het geval van open vragen en zeker bij het schoolvak geschiedenis/staatsinrichting, is dat zeer lastig. Examenmakers moeten vooraf bepalen welke antwoorden zij als goed, gedeeltelijk goed of fout beschouwen. In zijn algemeenheid geldt: hoe nauwkeuriger en vollediger het correctievoorschrift, hoe groter de garantie op een goede beoordelaarsbetrouwbaarheid. Zo'n correctievoorschrift moet echter ook weer niet te gedetailleerd zijn. Het is dan niet meer te hanteren, omdat het alternatieve antwoordmogelijkheden afsluit en zo tot belangrijke beoordelaarsverschillen kan leiden.

In feite moet dus naar een evenwicht gezocht worden, waarbij rekening gehouden wordt met nauwkeurigheid, volledigheid en hanteerbaarheid. Uit onderzoek is gebleken dat het voor een kort-antwoordvraag eenvoudiger is een sluitend antwoordmodel op te stellen dan voor een lang-antwoordvraag. De examenconstructeurs ondervinden de meeste problemen bij het formuleren van het antwoordmo-

del voor de stelopdracht, vanwege het open-karakter van dit vraagtype.

De toets- en itemanalyse

Gelet op het voorgaande zal het duidelijk zijn dat, en vooral waarom het examen ieder jaar weer discussies oproept, en zal blijven oproepen. Naast de eerste reacties van leerlingen en docenten in de examenrubrieken van verscheidene dagbladen, vinden er besprekingen van de examens plaats binnen de VGN. Al deze reacties zijn uiteraard gebaseerd op een eigen oordeel en niet op statistische gegevens.

Binnen het Cito vindt de meer technische beoordeling plaats. Niet de eigen bevindingen en vermoedens vormen de basis voor die beoordeling, maar een analyse van cijfermatige gegevens. Deze zijn weergegeven in een zogenaamde toets- en itemanalyse. Daaruit blijkt hoe de vragen landelijk gezien in het examen gefunctioneerd hebben. Vermoedens over bijvoorbeeld de moeilijkheidsgraad van het examen, kunnen zo gesterkt of juist ontkracht worden. De toets- en itemanalyse is gebaseerd op een steekproef. Daarvoor hebben docenten de scores van de eerste vijf kandidaten naar het Cito opgestuurd. Aan de hand van de verkregen gegevens wordt, bij wijze van een eerste evaluatie, vastgesteld of de beoogde doelstellingen wel of niet zijn gehaald.

Cesuur

Voordat de toets- en itemanalyse beoordeeld kan worden, zal eerst duidelijk moeten zijn wat vooraf met de examens beoogd is. Zo zijn er vuistregels met betrekking tot de cesuur en eventuele aanpassing daarvan. De cesuur is de grens tussen de hoogste toetsscore waaraan een onvoldoende en de laagste toetsscore waaraan een voldoende wordt toegekend.

De examenconstructeurs streven ernaar een examen te vervaardigen waarin, bij een cesuur van 54/55, de gemiddelde cijfer tussen de 6.0 en 7.0 terechtkomt en het percentage onvoldoendes niet boven één derde van de populatie uitkomt. Onjuiste opgaven, bijzondere klachten uit het veld, duidelijke discrepanties in de examenresultaten over de jaren heen of onvoorspelbaarheid (bijvoorbeeld door vernieuwingen in het onderwijs) van een examen, kunnen voor het CEVO-algemeen bestuur aanleiding zijn tot een cesuraanpassing te besluiten.

In tabel 1 is te zien dat de Havo-kandidaten dit jaar, bij een cesuur van 54/55, als gemiddeld cijfer een 5.8 hebben behaald met een onvoldoendepercentage van 38.7. Omdat dit

onvoldoendepercentage erg hoog was in vergelijking met voorgaande jaren, kwam de Havo-cesuur voor bespreking in aanmerking. Op grond van de bewerkelijkheid van het examen, de moeilijkheidsgraad en voorzichtigheid in verband met de verandering van toetsen, werd door het CEVO-algemeen bestuur tot een cesuraanpassing naar 51/52 besloten. Het Vwo kwam niet voor cesuraanpassing in aanmerking.

Een juiste cesuur is uiteraard niet de enige doelstelling waaraan een examen moet voldoen. Zoals eerder werd opgemerkt streven examenconstructeurs daarnaast nog naar een aantrekkelijk examen met vakinhoudelijk juiste vragen, die goed gespreid zijn over de stofomschrijving. Een eenduidig correctiemodel behoort ook tot deze doelstellingen. Hierover zal in het tweede artikel meer gezegd worden. Nu zullen we, in het kader van de toets- en itemanalyse, verder ingaan op doelstellingen aangaande het niveau, de betrouwbaarheid en de mate van differentiatie van de examens.

De moeilijkheidsgraad

Het niveau van de kandidaten valt af te lezen aan de moeilijkheidsgraad van het examen, welke wordt uitgedrukt in de zogenaamde p'-waarde. De p'-waarde is een getal tussen 0 en 1 en wordt berekend door de gemiddelde score op een opgave te delen door de maximaal haalbare score op die opgave. Bij het bepalen

van de moeilijkheidsgraad hanteren de Cito-medewerkers de volgende classificatie: moeilijke ($P < .40$), goede ($.40 < P < .70$) en makkelijke ($P > .70$) vragen.

Op grond van deze classificatie kan de moeilijkheidsgraad van zowel het Havo-examen als het Vwo-examen (zie tabel 2) acceptabel genoemd worden. Niets wijst erop dat de examens te moeilijk of te makkelijk zouden zijn geweest. In het Havo-examen konden slechts twee vragen als te moeilijk bestempeld worden. Het betrof vraag 15 ($P: .25$) en 29 ($P: .19$). In het Vwo-examen was vraag 25 te moeilijk ($P: .21$) en vraag 29 te makkelijk ($P: .87$).

HAVO

Stelling:

'In het begin van de jaren tachtig werd de noodzaak tot verdergaande Europese integratie meer benadrukt door Europese ondernemers dan door politici'.

15 Geef een reden waarom de houding van politici verklaarbaar was. Voorzie je antwoord van een voorbeeld.

De woningnood bleek na de Tweede Wereldoorlog een hardnekkig probleem; veel gezinnen woonden 'bij elkaar in' in hetzelfde pand. De woonruimtetwet - van kracht in 1947 - gaf de lokale overheid de bevoegdheid dit probleem aan te pakken.

29 Wat hield deze bevoegdheid in?

Tabel 1: gegevens uit de toets- en itemanalyse van de examens geschiedenis en staatsinrichting Havo/Vwo 1993 (tijdvak 1).

	HAVO	VWO
totaal aantal kandidaten	16.397	19.302
steekproefgrootte	2.120	2.165
aantal opgaven	38	35
maximaal aantal score-punten	90 (+10)	90 (+10)
normale cesuur	54/55	54/55
gemiddeld cijfer	5.8	6.1
% onvoldoendes (normale cesuur)	38.7	24.8
cesuur (aangepast)	51/52	Nvt.
gemiddelde cijfer (na aanpassing)	6.1	Nvt.
% onvoldoendes (na aanpassing)	29.1	Nvt.

Tabel 2: gegevens uit de toets- en itemanalyse van de examens geschiedenis en staatsinrichting Havo/Vwo 1993 (tijdvak 1).

	HAVO	VWO
gemiddelde P-waarde (moeilijkheidsgraad)	52.8	56.9
betrouwbaarheid	.75	.74
standaarddeviatie	11.40	10.34

Tabel 3: moeilijkheidsgraad per onderdeel, Havo-examen 1993 (tijdvak 1).

p'-waarde	aantal vragen in procenten		
	Europa	Nederland	totale examens
moeilijk < .40	31.3%	27.3%	29%
goed .40-.70	68.7%	45.4%	55.2%
makkelijk > .70	0%	27.3%	15.8%
	100%	100%	100%

Tabel 4: moeilijkheidsgraad per onderdeel, Vwo-examen 1993 (tijdvak 1).

p'-waarde	aantal vragen in procenten		
	Europa	Nederland	totale examens
moeilijk < .40	21.4%	9.5%	14.3%
goed .40-.70	64.3%	61.9%	62.8%
makkelijk > .70	14.3%	28.6%	22.9%
	100%	100%	100%

VWO

25 Noem twee instrumenten waarmee de overheid door middel van de woonruimtetwet kon ingrijpen in de woningmarkt.

29 Noem twee factoren waardoor het rond 1970 voor meer mensen dan bijvoorbeeld in 1960 mogelijk werd hun vrije tijd op het platteland door te brengen.

Kijken we naar de moeilijkheidsgraad per onderdeel van de beide examens (tabel 3 en 4), dan valt op dat het onderdeel 'Europa' voor de kandidaten moeilijker was dan het onderdeel Nederland. De voorzichtige invoering van structuurbegrippen en vaardigheden heeft kennelijk weinig invloed op de moeilijkheidsgraad van het examen gehad, gezien het feit dat de opgaven waarin deze verwerkt waren voornamelijk in het tweede (gemakkelijkere) onderdeel van het examen waren ondergebracht.

Het verschil in moeilijkheidsgraad zou verklaard kunnen worden door de aard van de onderwerpen. Het onderdeel 'Nederland' stond wellicht dicht bij de leefwereld van de leerlingen en wekte meer herkenning en interesse op dan de Europese integratie. Het Europese onderdeel werd daarentegen in de enquête door veel docenten gekwalificeerd in termen als "saai", "oninteressant" en "stom-vervelend".

Uit een vergelijking van de gemiddelde scores

per onderdeel (zie tabel 5) blijkt dat de Havo-kandidaten op beide onderdelen slechter scoren dan de Vwo-leerlingen. Beiden scoren voor het onderdeel 'Nederland' iets hoger dan voor het onderdeel 'Europa'. Ook uit de gemiddelde scores blijkt dus dat het onderdeel Nederland gemakkelijker was.

Betrouwbaarheid

Bij de beoordeling van een examen is ook de mate van betrouwbaarheid van de toets van belang. De betrouwbaarheid geeft aan in hoeverre de kandidaat bij het opnieuw maken van de toets, onder gelijke omstandigheden, dezelfde score zou behalen. De betrouwbaarheid wordt uitgedrukt in een getal dat ligt tussen 0 en 1. Hoe hoger dat getal, hoe betrouwbaarder de toets.

Voor de geschiedenisexamens is wenselijk dat de betrouwbaarheid minstens .75 is. Met de kennis dat de betrouwbaarheid van de Havo-

en Vwo-examens in voorgaande jaren gemiddeld rond de .80 lag, is de betrouwbaarheid van de examens van dit jaar (.75 Havo en .74 Vwo) matig te noemen. Hierop kunnen drie factoren van invloed zijn geweest: de kwaliteit van het examen zelf, de omstandigheden waaronder het examen wordt afgenomen en de wijze waarop de resultaten beoordeeld worden.

Mate van differentiatie

Of een examen wel of niet zorgvuldig gemeten heeft, hangt ook af van de mate van differentiatie, dat wil zeggen de mate waarin de toets onderscheid maakt tussen goede en minder goede leerlingen. Het is niet de bedoeling dat alle kandidaten rond het gemiddelde scoren. In verband met deze differentiatie kan ten eerste gekeken worden naar de standaarddeviatie. Deze geeft de spreiding aan van de leerlingsscores rond de gemiddelde score. Hoe groter de spreiding, hoe beter het examen onderscheid maakt tussen goede en minder goede leerlingen. In tabel 2 is af te lezen dat de standaarddeviatie van het Havo-examen (11.40) iets hoger is dan die van het VWO-examen (10.34). Gegeven de uitgangswaarde van 10.00, maakten beide examens dus een acceptabel onderscheid tussen slechte, gemiddelde en goede leerlingen.

Naast de standaarddeviatie bevat de toets- en itemanalyse de zogenaamde Rir-waardes. Deze Rir-waardes geven ook een beeld van de mate van differentiatie tussen goede en slechte kandidaten. Zij geven echter per vraag (item) aan in welke mate dit onderscheid wordt gemaakt. Een goed differentiërend item heeft een hoge (positieve) Rir-waarde.

In tabel 6 is te zien dat ook de Rir-waardes van beide examens uitwijzen dat de examens voor het grootste deel goed hebben gedifferentieerd. Daarbij dient opgemerkt te worden dat de stel opdrachten (Havo vraag 13 en Vwo vraag 12) en de opdrachten over de straatnamencommissie (Havo vraag 7 en Vwo vraag 8) het best hebben gedifferentieerd. Het betreft opdrachten die zonder goede stofbeheersing en inzicht niet goed te maken zijn.

Tabel 5: vergelijking gemiddelde scores per onderdeel (exclusief 10 bonuspunten en cesuuraanpassing Havo).

onderdeel	max.	HAVO	max.	VWO
Europa	45	22.26	45	23.64
Nederland	45	25.30	45	27.58
totale examens	90	47.56	90	51.22

Tabel 6: vergelijking Rir-waardes (mate van differentiatie) van het Havo- en Vwo-examen 1993 (tijdvak 1).

Rir-waardes	aantal vragen in procenten	
	HAVO	VWO
matig: Rir < 20	16%	20%
goed: Rir 20-30	74%	66%
zeer goed: Rir > 30	10%	14%
	100%	100%

Tenslotte

Er is ieder jaar weer veel kritiek op de centraal schriftelijke examens. De kritiek betreft de te bestuderen onderwerpen, de uitwerking daarvan in de stofomschrijving en de verwerking daarvan door de examenmakers. Soms is dit terecht, soms onterecht en soms ontstaan door onduidelijkheid of misverstanden.

Uit de toets- en itemanalyse is gebleken dat de betrouwbaarheid zich rond de grens van acceptatie bevond. De mate van differentiatie en de moeilijkheidsgraad werd in beide gevallen toetstechnisch acceptabel bevonden. Dit werd echter weer wat gerelativeerd door de (te) korte beschikbare tijd om het examen te maken. Dat laatste valt mogelijk toe te schrijven aan het veelvuldige brongebruik, de pittige stelopdracht in het Havo-examen en het "dubbele" betoog in het Vwo-examen. Vooral Havo-kandidaten schijnen hiervan nadeel te hebben ondervonden. Zij scoorden over de hele linie slechter dan de Vwo-kandidaten. Hoe het verschil tussen Havo en Vwo te verklaren is, valt moeilijk te zeggen. De Havisten kregen weliswaar drie vragen meer, maar hadden ook een uitgebreide verwerkingsvraag minder. Het is wellicht de moeite waard om een nader onderzoek in te stellen naar een eventueel verband tussen de gemiddelde scores en het aantal 1-punts-vragen in een examen. Het Havo-examen bevatte namelijk meer 1-punts-vragen (5 stuks) dan het Vwo-examen (slechts 1). Het moge duidelijk zijn dat het toekennen van de helft van het aantal punten bij dit soort vragen onmogelijk is, zodat kandidaten alleen alles of niets kunnen scoren.

Een verder opvallend verschil tussen Havo en Vwo is dat het aantal examenkandidaten bij de Havo (16.397) aanzienlijk lager ligt dan bij het Vwo (19.302). Dit zou, naast de bekende factoren als leeftijd, opleidingsduur en het aantal examenvakken, wellicht kunnen samenhangen met een verschil in interesse voor het vak Geschiedenis en Staatsinrichting.

en uit de toets- en itemanalyse. Daarbij dient nog opgemerkt te worden dat aan deze statistische gegevens uiteraard geen absolute waar-

HAVO

In een nieuwbouwwijk zijn de straten vernoemd naar 'belangrijke Europeanen', in dit geval personen die een belangrijke rol gespeeld hebben bij de *praktische* totstandkoming van de Europese integratie. Er zijn nog drie straten zonder naam. Een straatnamencommissie moet de keuze maken uit de volgende vier Europeanen: Konrad Adenauer, Hendrik Brugmans, Jean Monnet, Robert Schuman.

7 Jij bent lid van die straatnamencommissie en geeft je mening. Verwerk daarin:

- * waarom er volgens jou naar drie van de vier bovengenoemde personen een straat moet worden vernoemd;
- * welke rol elke gekozen persoon heeft gespeeld bij de *praktische* totstandkoming van de Europese Gemeenschap en
- * waarom de overgebleven persoon volgens jou minder geschikt is om te vernoemen.

Gebruik bij opdracht 13 de volgende acht namen en begrippen, die in alfabetische volgorde staan:

- * De Gaulle
- * Europese Defensie Gemeenschap (EDG)
- * Europese Economische Gemeenschap (EEG)
- * Heath
- * Noordatlantische Verdragsorganisatie (NAVO)
- * Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEES)
- * Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO)
- * Raad van Europa

13 Schrijf een opstel tussen de 250 en 350 woorden over de opstelling van Engeland ten aanzien van de Europese integratie met als titel: 'Wel of geen Europese samenwerking?'

de kan worden toegekend. De betrekkelijkheid van de waarde ligt vooral in het gegeven dat psychometrische maatstaven andere zijn dan die volgens welke de inhoud van het examen kritisch bekeken dient te worden. Beide maatstaven vereisen een juiste, voor de kandidaat begrijpelijke, formulering van vragen en antwoorden. Daar ligt dan ook de belangrijkste taak voor de ACD, het Cito en de CEVO.

Meer over de inhoud van de examens en vooral de reacties van betrokken docenten op de examens leest u hierna. Hier zij voorlopig volstaan met de conclusie dat de examens, overeenkomstig de beoogde doelstellingen, toetstechnisch gezien redelijk in elkaar zaten.

De Engelse houding ten aanzien van de Europese Integratie, 1945-1973'.

Denk bij het uitwerken van je opstel aan de volgende zaken:

- * Neem in het opstel tenminste drie momenten op waarop door de Engelse regering een keuze werd gemaakt voor wel of geen Europese samenwerking.
- * Zet de acht genoemde namen en begrippen in een voor het verhaal logische volgorde en licht elk begrip kort toe in het opstel.
- * Onderstreep de gevraagde acht namen en begrippen.

VWO

In de gemeente waar je woont wordt een nieuwbouwwijk gepland. In het kader van Europa 1992 heeft de gemeenteraad besloten de namen van twee hoofdstraten te vernoemen naar personen die zich in *praktische* zin hebben ingezet voor de Europese eenwording. Drie personen zijn door de gemeenteraad genomineerd: Adenauer, Churchill en Monnet.

8 Schrijf een rapportje - een opsomming van argumenten, uitmondend in een conclusie - van 100-150 woorden aan de gemeenteraad waarin je een beredeneerde voordracht doet om de hoofdstraten te vernoemen naar twee van de drie bovengenoemde personen. Geef per genoemde persoon twee argumenten waarom hij volgens jou voor voordracht in aanmerking komt.

Maak in het rapportje ook duidelijk waarom je deze twee personen meer geschikt acht dan de derde.

Vraag VWO-12 vindt u op bladzijde 6 van dit katern.

De Vwo-enquête

De meer inhoudelijke kant en de reacties op de examens komen nu aan bod: kortom de aanvaardbaarheid en validiteit. Daarbij zal voornamelijk gebruik worden gemaakt van de commentaren, die via de enquête onder geschiedenisdocenten met een Vwo-examenklas bij ons zijn binnengekomen.

Uit de enquêtegegevens kwam veel twijfel en boosheid naar voren. Een aantal docenten greep de enquête aan om te reageren op het bestaan van het CSE in het algemeen of op de vorm waarin dat is gegoten in de achterliggende jaren. Naast het belangrijkste doel van de enquête, de uitkomsten met betrekking tot de houding ten aanzien van de invoering van structuurbegrippen en vaardigheden zullen we daarom ook uitgebreid ingaan op een aantal andere facetten van het examen waarop gereageerd is.

Structuurbegrippen en vaardigheden

Er is al veel geschreven en gepraat over het nieuwe eindexamenprogramma Geschiedenis en Staatsinrichting, dat in 1994 formeel ingevoerd zal worden. Door de veranderde benaderingswijze van het geschiedenisonderwijs zal ook de manier van toetsen aangepast moeten worden. Er is echter gebleken dat er nogal wat onduidelijkheid over deze aanpassing bestaat.

De nieuwe manier van lesgeven en dus ook de nieuwe manier van toetsen concentreert zich voornamelijk rond de invoering van structuurbegrippen en vaardigheden. Wat houden deze begrippen en de daarbij horende vaardigheden nu eigenlijk in en hoe moeten ze worden toegepast binnen het geschiedenisonderwijs? Een antwoord op deze vraag is te vinden in de bundel *'Geschiedenis wat is dat?'*, een introductie op het nieuwe eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting (een WIEG-productie), een leidraad en oefening voor geschiedenisdocenten en hun leerlingen.

Er zijn twee soorten begrippen voor het schoolvak geschiedenis van belang, namelijk de begrippen met een duidelijke historische inhoud, zoals periode-aanduidingen (middeleeuwen), stromingen (liberalisme) en verschijnselen (Koude Oorlog) en de begrippen die kenmerkend zijn voor het beoefenen van het vak. Deze begrippen worden *structuurbegrippen* genoemd.

Vertaling van die structuurbegrippen en de eruit voortvloeiende vaardigheden naar het niveau van de leerlingen, zal leiden tot historisch denken op een systematische en methodische manier. Het gaat er niet om van de leerlingen kleine historici te maken, maar om hen met deze begrippen en vaardigheden een instrumentarium te bieden waarvan zij gebruik kunnen maken in schoolse situaties, bij vervolgopleidingen en in het dagelijks leven.

De structuurbegrippen en vaardigheden helpen hen bij het verwerven en verwerken van informatie.

Dit jaar is bij het Vwo-examen een voorzichtig poging gedaan tot het toetsen van structuurbegrippen en vaardigheden, hetgeen een uitvoerige bespreking van dit examen, ons inziens, de moeite waard maakte.

Over reacties en evaluatie

De volgende citaten vormen een kleine greep uit de vele reacties die daags na de examens geschiedenis en staatsinrichting in de verschillende dagbladen verschenen.

"Het examen was een goede mix van wat geleerd kon worden in combinatie met inzicht." (J. Odding, docent Vwo in de Zwolse Courant 21 mei 1993).

"Te veel weetvraagjes. Er werd maar weinig inzicht gevraagd." (A. Buist, docent Vwo in de Leeuwarder Courant 21 mei 1993).

Het schrijven van het opstel "slorpte tijd, waardoor veel leerlingen aan het eind van het examen in tijdnood kwamen." (Zwolse Courant)

"De Vwo-leerlingen Ruth, Loes, Arthur en Jord van het Dominicus College waren een suik voor tijd klaar, ondanks de twee opstellen." (de Gelderlander)

Onmiddellijk wordt duidelijk dat de kritieken behoorlijk uiteenlopen en vaak zelfs tegenstrijdig zijn. Het is daarom niet eenvoudig om conclusies aan deze reacties te verbinden. Toch wordt het door de examenconstructeurs, met het oog op een goede evaluatie en toekomstige verbetering van de examens, van groot belang geacht dat er vanuit het veld kritisch op het examen wordt gereageerd. Gelet op bovenstaande voorbeelden zal het echter duidelijk zijn dat niet alle kritiek even bruikbaar is.

Naast de reacties uit de krant vormen de rapporten van de jaarlijkse eindexamenbesprekingen een belangrijke informatiebron voor een goede evaluatie van de examens. Voorts wordt het voorbij examen geevalueerd in een bijeenkomst (dit jaar 28 september) waar vertegenwoordigers uit de beroepsvereniging, de CEVO, de inspectie en het Cito hun zegje kunnen doen.

CEVO en Cito hechten eraan dat de vragen de beoogde vaardigheden toetsen, dat het antwoordmodel goed voldoet en dat de examens aansluiten bij de verwachtingen en wensen zoals die onder de leerlingen en vakdocenten leven. Mede vanwege aanpassing van de examens, werd dit jaar de veldconsultatie nog verruimd door middel van een enquête onder alle geschiedenisdocenten die lesgeven aan een Vwo-examenklas. In de enquête werd gevraagd een oordeel te geven over de toepassing van structuurbegrippen en vaardigheden in een aantal opgaven in het examen, zodat wij een beeld konden krijgen van de houding van de docenten met betrekking tot het nieuwe examenprogramma, bepaalde typen vragen en aanpassingen in het correctievoorschrift. Voor de constructie van toekomstige examens kan van de uitkomsten van deze enquête gebruik worden gemaakt. In de komende jaren zal een soortgelijke enquête in ieder geval worden herhaald onder docenten met Vwo-examenklassen en later tevens onder Vbo/Mavo en Havo-docenten gehouden worden.

Tabel 1: algemene gegevens over de enquête onder docenten geschiedenis en staatsinrichting (Vwo).

	aantal	in %
totaal aantal verstuurde enquêtes	571	100%
respons	241	42%
non-respons	330	58%
onbruikbaar	10	2%
verwerkt op gesloten vragen	231	40%
verwerkt op open vragen	196	34%
non-respons bij open vragen	35	6%

De enquête bestond uit 19 gesloten vragen, waarbij gekozen kon worden uit van te voren vast gestelde antwoordcategorieën. Daarnaast waren er twee open vragen. Bij de open vragen werd ruimte en gelegenheid geboden om eigen op- en aanmerkingen te plaatsen.

Met name op de beoogde inleverdatum - 4 juni - is veel kritiek gekomen. Deze datum is echter bewust gekozen omdat we de gegevens uit de enquête een rol wilden laten spelen in besprekingen met de CEVO over een eventuele aanpassing van de cesuur. Met het oog op de drukke periode waarin de enquête moest worden ingevuld en opgestuurd, kan de respons zeer goed genoemd worden.

Het toepassen van structuurbegrippen en vaardigheden

Het bepalen van de houding van docenten ten aanzien van het gebruik van structuurbegrippen en vaardigheden in het nieuwe examenprogramma was één van de doelstellingen van de enquête. Uit de gegevens is gebleken dat 40% hier positief tegenover staat en slechts 13% negatief. Daartussen bevindt zich een groep van 44% die deels positief en deels negatief is. Drie procent heeft zich onthouden van een antwoord.

Niet iedere docent hanteert tijdens de lespraktijk en examen voorbereiding een benaderingswijze die gericht is op structuurbegrippen en vaardigheden. 28% Kiest (nu nog) voor een andere benadering. Veel van de 'afwijkende' benaderingswijzen bevatten al ten dele nieuwe aspecten of zullen nog worden aangepast. De lespraktijk bevindt zich, net als het examenprogramma nog in een overgangsfase.

Een veel voorkomende opmerking was dat er, naast feitenkennis en het scheppen van een historisch kader, geen tijd meer is om aandacht te besteden aan structuurbegrippen en vaardigheden. Wij menen echter dat het heel goed mogelijk is om deze beide gecombineerd in de lespraktijk te verwerken. Zonder historische basis kunnen binnen het schoolvak geen vaardigheden worden getoetst. Historische kennis en inzicht zullen dan ook zeker niet verdwijnen of overbodig worden met de komst van structuurbegrippen en vaardigheden.

Gelet op het voorgaande werd door sommige docenten terecht opgemerkt dat het werken met veel bronnenmateriaal, op vaardigheden gericht, eigen is aan het schoolvak geschiedenis en staatsinrichting en dus niets nieuws is. In het examen (1993-1) werd ook niet door iedereen verschil met de voorgaande examens

ontdekt. Wij willen hierbij nogmaals benadrukken dat in dit examen sprake was van een voorzichtig uitproberen van een aantal vraagtypen die vaardigheden zouden kunnen toetsen.

Aan de betreffende vragen uit het examen (1993-1) is binnen de enquête veel aandacht besteed. Gegevens met betrekking tot het toepassen van structuurbegrippen en vaardigheden zijn van groot belang voor de constructie van toekomstige examens. We zullen daarom, wat dit punt betreft, wat dieper ingaan op de meningen uit het veld en daarnaast proberen aan te geven hoe deze examen vragen tot stand gekomen zijn.

Per vraag

Voor de stelopdracht (vraag 12) was vooraf (in de matrijs) vastgesteld dat deze de houding van Engeland ten aanzien van de Europese integratie tot onderwerp moest hebben. Dit diende te gebeuren in een essay waarin de drie tegenstellingen uit de probleemstelling van de stofomschrijving over de diverse periodes aan de orde moesten komen. Dit uitgangspunt bood de examenconstructeurs een goede gelegenheid het structuurbegrip *continuïteit en verandering* te toetsen. De houding van Engeland ten aanzien van de Europese integratie maakt immers onderdeel uit van een langdurig veranderingsproces met markante actie- en reactiemomenten. De kandidaten moesten factoren en motieven noemen die bij deze actie- en reactiemomenten een rol speelden en een afweging maken waarom wel of niet van continuïteit of verandering gesproken zou kunnen worden.

Uiteindelijk werd in de eindversie van het examen gekozen voor een 'voorzichtige' benadering. In de opdracht werd vooraf meegedeeld dat er elementen van continuïteit en verandering in de houding van Engeland te onderscheiden zijn. De kandidaten hoefden 'slechts' beredeneerd aan te geven op welke momenten en waarom.

Een probleem voor de examenconstructeurs was in hoeverre naast het structuurbegrip *continuïteit en verandering* ook de daarbij behorende *vaardigheden* werden getoetst. Het is namelijk heel goed mogelijk dat een aantal docenten het betreffende onderwerp voorafgaande aan het examen in klasverband hebben behandeld, zelfs in termen van continuïteit en verandering. De kandidaat toont dan geen vaardigheid, maar reproduceert aangereikte kennis. Dit probleem was gedeeltelijk te ondervangen geweest door de opdracht minder nadrukkelijk voor te structureren, waardoor de kandidaten zelf meer afwegingen hadden moeten maken en daardoor

12 Schrijf een betoog van tussen de 250 en 350 woorden met als onderwerp: de Britse toetreding tot de Europese Gemeenschap 1957-1973, continuïteit en/of discontinuïteit?

Voer daarbij de onderstaande aanwijzingen uit:

A: Beschrijf kernachtig de uitgangspunten van het Britse beleid ten opzichte van de te vormen Europese Gemeenschappen in 1957. Onderscheid hierbij de volgende drie invalshoeken:

- . de tegenstelling nationaal - supranationaal;
- . de tegenstelling Europees - Atlantisch;
- . en de relatie Groot-Brittannië - ex-koloniën.

B: Beschrijf in het kort drie ontwikkelingen in de jaren zestig die Groot-Brittannië dwongen het beleid ten opzichte van de Europese Gemeenschap(en) te veranderen (discontinuïteit). Besteed hier opnieuw aandacht aan de drie invalshoeken.

C: Geef met een voorbeeld aan dat desondanks het 'oude' beleid uit de jaren vijftig in het volgende decennium werd voortgezet (continuïteit).

D: Geef aan in hoeverre het toetredingsplan van de Britse regering (Heath) in 1971 een breuk met het oude beleid inhield. Citeer daarbij een fragment uit het werkmateriaal om de voortzetting van het beleid (continuïteit) te benadrukken en citeer tevens een fragment waaruit de verandering (discontinuïteit) blijkt.

Werkmateriaal

'De kracht en de welvaart van het Verenigd Koninkrijk hangen gedeeltelijk af van de inspanningen van haar bevolking en gedeeltelijk van de economische voorwaarden die in de overige delen van de wereld bestaan. Wij bestaan, en hebben sedert lang bestaan van het fabriceren voor en handelen met de wereld. De voorwaarden waaronder wij fabriceren en handeldrijven zijn voor ons van een vitaal nationaal belang. Wij zullen moeten nagaan of deze voorwaarden gunstiger voor ons zullen zijn als wij toetreden tot de Europese Gemeenschappen of als wij dit niet doen.'

'De gebeurtenissen van de afgelopen jaren, zoals revaluaties, devaluaties en de opkomst van nieuwe economische machten, hebben aangetoond, dat het van tijd tot tijd nodig is de internationale monetaire en handelsovereenkomsten aan te passen aan de veranderende omstandigheden. Wij zullen moeten nagaan of onze invloed op de veranderingen in deze overeenkomsten groter zal zijn als wij lid zijn van de Europese Gemeenschappen dan wanneer wij daarbuiten blijven.'

'Onze veiligheid en onze welvaart zullen beide sterk de gevolgen ondervinden van de be-

slissing die wij nu moeten nemen over onze toetreding tot de Europese Gemeenschappen. Onze beslissing zal niet alleen ons zelf raken: het is de vraag of de Gemeenschappen zonder het Verenigd Koninkrijk zo veilig en welvarend kunnen zijn als zij dienen te zijn. Het toetreden van het Verenigd Koninkrijk tot de Europese Gemeenschappen is daarom een feit van historische betekenis, niet alleen voor ons maar voor Europa en de wereld.'

In werkmateriaal 8 zijn de gezinsuitgaven in 1951 en 1963/1965 weergegeven, zowel in guldens als in procenten van het inkomen.

19 Toon aan met twee gegevens uit werkmateriaal 8 dat het begrip 'doelmatig vertieren' op de achtergrond raakte.

Werkmateriaal 9 is een spotrent die werd getekend in het voorjaar van 1963.

21 Welk financieel-economisch verschijnsel stelt de tekenaar in werkmateriaal 9 aan de orde?

22 Is de relatie tussen werkgevers en werknemers in werkmateriaal 9, gelet op de sociaal-economische ontwikkelingen in die periode, juist voorgesteld?

Licht je antwoord toe.

24 Zet de nummers van de werkmaterialen 10 tot en met 14 onder elkaar en geef per nummer aan of het slaat op de positie van de gehuwde vrouw in de jaren vijftig of in de jaren zestig.

Motiveer ook telkens je keuze.

hadden kunnen aantonen over de vaardigheid te beschikken het structuurbegrip goed te kunnen hanteren. Maar rekening houdend met de complexiteit en de moeilijkheidsgraad van de opgave werd toch gekozen voor een voorgestructureerde 'gesloten variant'. Deze vorm diende tevens om een (nog) ingewikkelder correctievoorschrift tegen te gaan.

De uitkomsten van de enquête komen aardig overeen met het bovenstaande. Een duidelijke meerderheid van de respondenten (75%) is met ons van mening dat een stelopdracht als vraag 12 zich goed leent om structuurbegrippen zoals bijvoorbeeld continuïteit en verandering te toetsen. Daarnaast blijkt dat een veel kleinere meerderheid (56%) vindt dat het gelukt is de vaardigheid te toetsen terwijl 34% aangeeft de opzet niet geslaagd te vinden.

Het oordeel over vraag 19 van het examen heeft ons in zekere zin verrast. Volgens 50% van de respondenten voldeed de vraag als toetsing van het structuurbegrip *interpretatie*, maar 41% geeft te kennen dat de vraag niet aan dit doel voldeed.

In opgave 19 werd de kandidaten gevraagd, aan de hand van een tabel, een bewering ('doelmatig verteren' raakt op de achtergrond) te toetsen. De gedachte van de examenconstructeurs vooraf was, dat de kandidaat de opgave slechts zou kunnen beantwoorden door de informatie uit de bron te analyseren om deze vervolgens vanuit de eigen kennis kritisch en actief te verwerken.

Achteraf bekeken heeft mogelijkwerwijs de vraagformulering veel docenten doen besluiten in de enquête aan te geven dat het vaardigheidsdoel bij deze vraag niet gehaald is. Een aantal docenten merkte op dat de vraag te simpel was. Naar wij nu vermoeden, hadden meer docenten positief gereageerd als wij in plaats van *Toon aan met twee gegevens (...)* dat het begrip 'doelmatig verteren' op de achtergrond raakte hadden gevraagd: *In hoeverre blijkt uit de bron dat het begrip 'doelmatig verteren' op de achtergrond raakte?* De tweede vraagformulering vereist van de kandidaten namelijk een eigen afweging.

In opgave 22 van het examen beoogden de examenconstructeurs het structuurbegrip *feit en objectiviteit* te toetsen.

Uit de enquêtegegevens komt naar voren dat dit volgens 60% van de respondenten niet gelukt is. Dat verbaast ons achteraf niets. De bedoeling van het vraagstuk was de kandidaten vanuit hun feitenkennis te laten vaststellen dat de prenttekenaar een onjuiste voorstelling van zaken gaf van een situatie in die tijd. Tijdens de examenbesprekingen bleek echter dat de daar aanwezige docenten van mening waren dat via een bepaalde redenering de karikaturist Knerp de feitelijke situatie in die dagen wél correct had weergegeven.

Gezinsuitgaven in 1951 en 1963/1965

	1951		1963/1965	
	guldens	%	guldens	%
voeding	1363	37	2952	29
kleding, schoeisel	460	13	1217	12
woning	786	21	2200	21
lichamelijke en geneeskundige verzorging	143	4	464	4
verkeer, vervoer (auto, fiets etc.)	111	3	597	6
ontwikkeling, scholing, ontspanning, maatschappelijke en politieke belangen	436	12	1213	12
belastingen, verzekeringen, overige uitg.	358	10	1702	16
totaal	3657	100	10346	100

WIE WINT?

De discussie die daarop volgde betekende de ondergang van het toetsdoel, namelijk de betrouwbaarheid van een bron vaststellen, uitgaande van een bepaalde vraagstelling.

Vraag 24 van het examen voldeed volgens 66% als toetsing van *inleving* en kan daarom als geslaagd beschouwd worden. De vraagstelling kwam direct voort uit de bronnen (advertenties, een foto, twee teksten) en de opgave kon slechts worden opgelost vanuit de kennis die de kandidaten bezaten over de tijd en de omstandigheden waarin vrouwen in de periode 1948-1973 leefden.

In het algemeen

Niet alleen de hiervoor besproken specifieke vraagstukken uit het examen kwamen in de enquête aan bod, ook op structuurbegrippen en vaardigheden in het algemeen werd gereageerd. Een aantal docenten gaf aan zich zorgen te maken over het, naar hun mening, te hoge niveau van werken met vaardigheden voor leerlingen van de middelbare school. Naar onze mening kunnen vaardigheden echter op verschillende niveaus worden beoefend en uitgewerkt. De docent, les- of toetsontwerper zal 'slechts' over voldoende creativiteit moeten beschikken en met voldoende historische kennis moeten zijn toegerust. Welk niveau voor welke leerlingen op welk moment haalbaar is, zal de docent vanuit haar/zijn deskundigheid al doende moeten constateren. Opvallend is dat veel negatieve reacties gekoppeld worden aan de angst voor het verdwijnen van het schoolvak geschiedenis en staatsinrichting: 'Er komen te veel sociologische, aardrijkskundige en economische elementen voor in de vraagstelling'. Deze ontwikkeling ligt echter niet in handen

van de examenconstructeurs. De basis ervoor wordt al veel eerder gelegd, namelijk bij de onderwerpkeuze en bij het samenstellen van de stofomschrijving.

De moeilijkheidsgraad

Buiten de kritiek op het historische gehalte van de vragen, waren er ook veel opmerkingen over het niveau. Over het gehele examen gezien beoordeelde 53% van de docenten de moeilijkheidsgraad als goed. Velen gaven daarbij echter aan dat het examen op dit punt niet evenwichtig was verdeeld. Het onderdeel 'Europa' werd te moeilijk bevonden en het onderdeel 'Nederland' te makkelijk.

Het oordeel over het niveau werd voornamelijk op de vorm van de vragen gebaseerd. Zo waren er te veel 'vergezochte detailvragen', 'stomme weetjes' en werd de formulering van de vragen meerdere malen vaag of multi-interpretabel genoemd. Vooral bij het onderdeel 'Nederland' werd volgens een aantal docenten het antwoord al in de vraagstelling gegeven. Sommigen gaven aan de zogenaamde 'instapvraag' te missen en meenden zelfs aan de examenconstructeurs te moeten uitleggen dat examens met dergelijke binnenkomers dienen te beginnen.

Normaal gesproken wordt een examen altijd begonnen met een instapvraag. Zo'n vraag heeft bij voorkeur een puur reproductief karakter en zal over een duidelijke hoofdzaak in de stof gaan. Het is echter van belang dat niet alleen de eerste vraag, maar de eerste paar vragen bij de leerlingen vertrouwen wekken om hen zodoende een goede instap in het examen te verschaffen. Examenconstructeurs houden hiermee in principe rekening, maar kunnen alleen vanuit hun leservaring een in-

schatting maken van de moeilijkheidsgraad. In de onderstaande grafiek is te zien dat de eerste (instap-)vraag geslaagd was, maar de daarop volgende vragen lastiger waren dan van te voren was beoogd.

Veel van de ondervraagden hadden de betogen liever verdeeld gezien over beide onderwerpen. Anderen waren van mening dat de stelopdracht helemaal moet verdwijnen uit het examen en een enkeling merkt op dat er juist meer stelopdrachten moeten komen. De meningen zijn op dit punt dus verdeeld. Belangrijk voor de redactie van toekomstige examens is dat de voorgestructureerde opzet van de stelopdracht (vraag 12 VWO) door 75% van de respondenten zinvol wordt geacht voor de leerlingen.

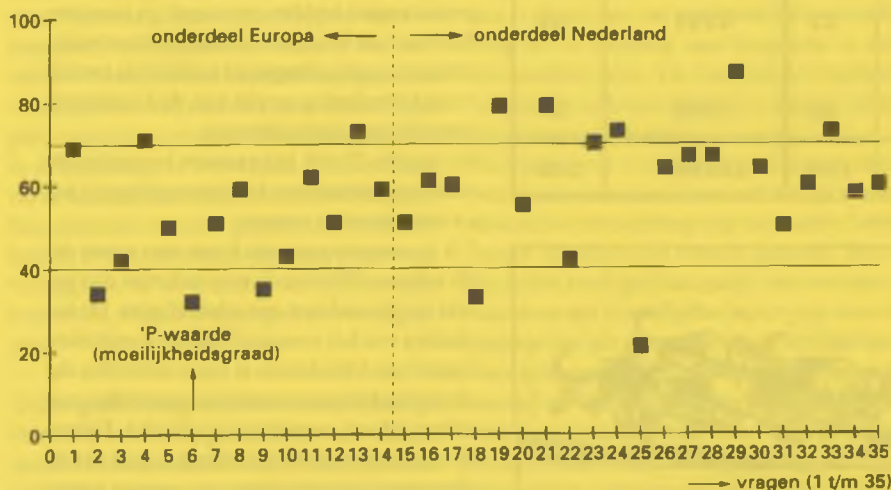
De kritiek op de stelopdracht hing, gelet op de reacties, nauw samen met de omvang van het examen. Er waren al zoveel vragen en dan kostte de stelopdracht ook nog eens veel tijd. Maar liefst 76% van de collega's vond het examen te lang in relatie tot de beschikbare tijd. Veel leerlingen zouden daardoor in tijdnood gekomen zijn, waardoor de laatste vragen werden afgeraffeld of zelfs niet gemaakt.

In hoeveel gevallen dit precies is voorgekomen kan uit de enquêtegegevens niet worden opgemaakt. Er kan vanuit het Cito echter wel gekeken worden hoe het laatste gedeelte van de examens is gemaakt door de leerlingen. Als we naar de grafiek kijken, is te zien dat de kandidaten gemiddeld genomen niet slechter scoren op de laatste vragen. Dit komt goed overeen met de door docenten eerder geuite mening dat het laatste onderdeel (Nederland) relatief gemakkelijk was. De opzet van de stofomschrijving, met hoofd- en deelvragen, van het onderwerp 'Nederland' kan, naar onze mening, een mogelijke verklaring zijn voor de in verhouding iets betere scores. Kandidaten, maar ook docenten konden zich aan de hand van deze stofomschrijving immers doelgericht voorbereiden dan bij het onderwerp 'Europa'.

Veel docenten hebben benadrukt dat klachten over het aantal vragen bijna ieder jaar naar voren worden gebracht en vragen zich af of hier wel naar wordt geluisterd.

Dat gebeurt inderdaad, maar wel in een genuanceerd perspectief. Ervaring uit het verleden heeft uitgewezen dat een vermindering van het aantal vragen weer andere klachten oproept, namelijk dat de stof niet meer door de opgaven werd gedekt. Bovendien neemt, met de vermindering van het aantal vragen, de betrouwbaarheid van het examen als meetinstrument af.

Het aantal vragen per examen is in de afgelopen vijf jaar iets afgenomen. Daarmee wordt echter niet duidelijk om wat voor soort vragen

Moeilijkheidsgraad per vraag, Vwo-examen 1993-I. Moeilijk: $P < 40$, makkelijk: $P > 70$. (De P -waarde wordt berekend door de gemiddelde score op een opgave te delen door de maximaal haalbare score op die opgave.)

het in de betreffende examens ging. Het moge duidelijk zijn dat de aard van de vragen in direct verband staat met de hoeveelheid tijd die nodig is om deze te maken. Verdere invoering van vaardigheden in de examens zal daarom in de toekomst wellicht tot vermindering van het aantal vragen leiden.

Het gebruik van werkmateriaal

Wij hebben de indruk dat niet direct het aantal vragen (de lengte) van de examens bekritiseerd werd, maar eerder de bewerkelijkheid van deze vragen. Het werkmateriaal had hier alles mee te maken. Verschillende malen werd nadrukkelijk aangegeven dat er (te) veel werkmateriaal was. Daarbij ging het vooral om de hoeveelheid teksten die gelezen diende te worden. Het verwerken van de bronnen kostte daardoor veel tijd.

Al was het (te) veel, het werkmateriaal werd door de geënquêteerden op zich niet moeilijk gevonden. In sommige gevallen werd het juist als 'te simpel' gekwalificeerd. Daarnaast werd veelvuldig opgemerkt dat het materiaal soms nauwelijks nodig, of zelfs overbodig was om de vragen te kunnen beantwoorden. Een aantal docenten gaf daarom aan dat men graag had dat er in het vervolg meer met het werkmateriaal gedaan zou moeten worden door de leerlingen.

Deze opmerkingen zijn voornamelijk gericht op de functie van het werkmateriaal in het examen maar niet op de hoeveelheid bronnen. Uit de enquête is namelijk ook gebleken dat 74% van de respondenten het toenemend gebruik van (tekst)bronnen aanvaardbaar vindt, omdat daarmee in algemene zin recht wordt gedaan aan de aard van het schoolvak geschiedenis en staatsinrichting.

Naast de vorm en hoeveelheid kwam de inhoud van het werkmateriaal in een aantal enquêtes ter sprake. Een veel gebruikte term daarbij was 'multi-interpretabel', hetgeen vooral voorkomen moest worden. Gezien de aard van bronnenmateriaal en van het vak lijkt dit moeilijk. Het is dan ook waarschijnlijk dat in feite bedoeld werd op ontoereikendheid van het antwoordmodel; het bevatte te weinig alternatieve interpretatie-mogelijkheden. We zullen hier later nog op terug komen.

Ook werd bij het werkmateriaal door een groot aantal respondenten opgemerkt dat het, naar hun mening, een meer historisch karakter zou moeten hebben.

Nogmaals, de vragen en dus ook de keuze van het werkmateriaal komen voort uit de stof-

omschrijving. Zo staat er bij de vaardigheden in de stofomschrijving: *'de kandidaat kan veranderingen in het Nederlandse landschap, veroorzaakt door het urbanisatieproces, in historisch kaartmateriaal herkennen en verklaren'*. Hieruit volgde vraag 27 van het examen, waarbij gebruik gemaakt moest worden van kaartmateriaal van het Drentse Roden.

27 Noem twee oorzaken van het afnemen van de werkgelegenheid in de agrarische sector die in deze twee kaarjes zichtbaar zijn.

Dit neemt niet weg dat de vraag tamelijk aardrijkskundig was voor een geschiedenisexamen, maar gezien de stofomschrijving hoorde hij er wel in.

Als laatste willen we hier nog even ingaan op de, door docenten, regelmatig geuite wens het materiaal niet in een apart boekje, maar bij de vragen te plaatsen. Als redenen werden veelal de hoeveelheid 'blader-tijd' en de beperkte ruimte op de tafels tijdens het examen genoemd.

Het werkmateriaal bij de vragen afdrukken zou echter niet nieuw zijn voor de geschiedenisexamens. In het verleden werden de examens op deze wijze aangeboden. De hoeveelheid werkmateriaal bleek echter zodanig dat de examens onoverzichtelijk dreigden te worden. Er moest naar de vragen gezocht worden, waarbij steeds heen en terug gebladerd moest worden om zowel de vraag als het benodigde werkmateriaal te kunnen bekijken. Het lijkt ons daarom niet waarschijnlijk dat teruggrijpen naar de oude vorm het werkgemak van de examenkandidaten zal vergroten.

Het antwoordmodel

Het antwoordmodel is duidelijk een grote bron van discussie gebleken. Slechts een enkeling gaf aan dat er redelijk mee te werken viel. Daar werd dan veelal nog aan toegevoegd dat het correctievoorschrift toch nooit perfect zal worden. De meest extreme reactie was dat het maken van een antwoordmodel onmogelijk is bij het vak geschiedenis en staatsinrichting. Onmogelijk mag dan misschien te extreem gesteld zijn, het is een ieder geval geen gemakkelijke opgave. Zeker voor een vak dat bestaat uit en van discussie, waarin het interpretatieve element een hoofdrol speelt en waarbij de examens uit open vragen bestaan.

Sommige respondenten noemden het correctievoorschrift een keurslijf en zagen dit als een gebrek aan vertrouwen in de beoordeling van de corrector. Een antwoordmodel kan bij een CSE echter niet weggelaten worden. Bij een CSE wordt door middel van het antwoordmodel gestreefd naar een zo objectief

en gelijk mogelijke beoordeling van alle kandidaten. De goed te rekenen antwoorden en de daarmee te behalen scorepunten worden van te voren vastgelegd om verschillen tussen de correctoren zo gering mogelijk te maken. Met het antwoordmodel wordt bevorderd dat beide correctoren volgens dezelfde criteria tot een beoordeling komen.

Dit streven om elke gelijke prestatie op eenzelfde wijze te waarderen kan dus niet worden verenigd met de wens van een aantal docenten om de tweede correctie af te schaffen. Er kan van onze kant wel gekeken worden naar de vorm waarin het antwoordmodel wordt aangeboden. Uit een aantal commentaren is gebleken dat het correctievoorschrift als 'te strak', te dwingend, werd ervaren. Er bleken soms meerdere antwoordvarianties mogelijk te zijn en sommige antwoorden werden te detaillistisch gevonden. Dat soms ook andere antwoorden goed kunnen zijn, wordt door ons niet ontkend. Het is echter niet haalbaar om alle varianties in (leerling)antwoorden te voorzien. Voorts willen we nog wijzen op het algemene scoringsvoorschrift, waarin is aangegeven dat ook scorepunten moeten worden toegekend in het geval van antwoorden die blijkens gezaghebbende wetenschappelijke werken aantoonbaar juist zijn.

Over het algemeen werd echter gevraagd om een meer richtingaanduidend in plaats van een voorschrijvend antwoordmodel.

In het antwoordmodel van het Vwo-examen (1993-1) is bij het normantwoord van vraag 19 een poging gedaan om tot een meer richtingaanduidende vorm te komen, namelijk *'uit het antwoord moet blijken dat...'*. Uit de gegevens van de enquête blijkt echter dat 52% dit niet als moeilijker of makkelijker ondervindt bij het corrigeren. Daarnaast was 59% van de geënquêteerden van mening dat een dergelijk normantwoord, wat de speelruimte voor het toekennen van punten betreft, geen verschil uitmaakt met voorheen.

In toekomstige examens zullen wij in toenemende mate antwoorden in het correctiemodel opnemen die zich ertoe beperken aan te geven welke kern het goede antwoord dient te bevatten. Dat betekent automatisch dat het aantal limitatieve opsommingen van goede (denkbare) antwoorden afneemt. In de vervolgenquête hopen we te meten hoe deze ontwikkeling in 'het veld' wordt ontvangen.

Veel docenten hebben opgemerkt dat ze moeite hebben de antwoorden van hun leerlingen met die van het antwoordmodel te vergelijken. Als grootste probleem daarbij werd het verschil in taalgebruik benadrukt. Het 'dure' taalgebruik in het antwoordmodel sluit niet aan op het taalgebruik van de leerlingen.

Van onze zijde willen wij hierbij opmerken dat het correctievoorschrift voor de docent is en daarom niet beoogt aan te sluiten op 'de taal van de leerlingen'. Het normantwoord zou ook niet in alle gevallen aansluiten op de vraagstelling. Hiervan werden echter geen concrete voorbeelden genoemd. Het bleef bij een vaak terugkerende constatering.

Tot slot

Zoals al in het eerste artikel in dit katern werd aangegeven kan een evaluatie van een examen

niet alleen gebaseerd worden op cijfermatige gegevens, maar speelt ook de inhoudelijke kant en vooral de ontvangst in het veld een grote rol. Zeker dit jaar is behoorlijk wat discussie rond de geschiedenisexamens ontstaan. Naast de gebruikelijke kritiek op de examens zelf kwam er ook veel reactie op de aangekondigde invoering van het nieuw examenprogramma in 1994. Omtrent de invoering van structuurbegrippen en vaardigheden blijkt nog veel onduidelijkheid en verwarring te heersen.

In dit artikel hebben we geprobeerd een aantal facetten van deze vernieuwing te be-

lichten. Door de komende jaren opnieuw een dergelijke enquête te houden hopen we te kunnen constateren dat een deel van de onduidelijkheid is weggenomen, waardoor een groter gemeenschappelijk draagvlak voor de examens bereikt wordt.

Bijlage

De uitslag van de enquête

- 1 De structuurbegrippen en vaardigheden worden in het examen getoetst in samenhang met historische kennis. Had U dit zo verwacht?

65%	1	ja
20%	2	nee
13%	3	geen mening
2%	0	niet ingevuld

- 2 In de stelopdracht (vraag 12) is het de bedoeling kennis, inzicht en vaardigheden in combinatie te toetsen. Is dit bij vraag 12 gelukt?

56%	1	ja
34%	2	nee
7%	3	geen mening
3%	0	niet ingevuld

- 3 Een stelopdracht als vraag 12 leent er zich er goed voor om structuurbegrippen (bv. oorzaak/gevolg, continuïteit/discontinuïteit, interpretatie, inleving) te toetsen.

75%	1	mee eens
21%	2	mee oneens
3%	3	geen mening
1%	0	niet ingevuld

- 4 De stelopdracht (vraag 12) was nadrukkelijk voorgestructureerd. Deze opzet vind ik zinvol voor mijn leerlingen.

75%	1	ja
20%	2	nee
3%	3	geen mening
2%	0	niet ingevuld

- 5 Een voorgestructureerde stelopdracht als vraag 12 leidt tot een overeenkomstige structuur in het normantwoord. De ant-

woorden van de kandidaten waren met dit normantwoord goed te beoordelen.

55%	1	ja
37%	2	nee
5%	3	geen mening
3%	0	niet ingevuld

- 6 Voldoet naar uw oordeel vraag 19 als toetsing van interpretatie.

50%	1	ja
41%	2	nee
8%	3	geen mening
1%	0	niet ingevuld

- 7 Het normantwoord bij vraag 19 bood mij als docent:

23%	1	meer speelruimte dan voorheen om punten toe te kennen
14%	2	minder speelruimte dan voorheen om punten toe te kennen
59%	3	maakt niet uit
4%	0	niet ingevuld

- 8 Het type antwoord bij vraag 19 ('uit het antwoord moet blijken dat...') maakt voor mij als docent het corrigeren van de antwoorden:

17%	1	moeilijker
29%	2	gemakkelijker
52%	3	maakt niet uit
2%	0	niet ingevuld

- 9 Het type antwoord van vraag 19 gaf problemen bij het overleg met mijn tweede corrector.

5%	1	ja
34%	2	nee
39%	3	geen mening
22%	0	niet ingevuld

- 10 Voldoet naar uw oordeel vraag 22 als toetsing van betrouwbaarheid (stofomschrijving 1-d)

22%	1	ja
60%	2	nee
14%	3	geen mening
4%	0	niet ingevuld

- 11 Voldoet naar uw oordeel vraag 24 als toetsing van inleving (stofomschrijving 5-a)

66%	1	mee eens
26%	2	mee oneens
7%	3	geen mening
1%	0	niet ingevuld

- 12 De vragen 5 en 6 vormen tezamen een samengestelde vraag. Bij de samenstelling van dit examen is overwogen er één vraag voor 4 punten van te maken: 'Noem twee onderdelen (...) en geef per onderdeel aan (...) beleid'. Ten behoeve van de helderheid voor leerlingen is uiteindelijk besloten devraag te splitsen. Wat vindt U van deze beslissing?

24%	1	ik vind dat met deze beslissing recht is gedaan aan het belang van de kandidaten en neem 'het samenstellen' op de koop toe
25%	2	ik vind dat de oorspronkelijke vraag voor 4 punten had moeten blijven staan ook al is deze vraagformulering daarmee ingewikkelder
49%	3	ik vind dat samengestelde vragen niet in een examen thuishoren
2%	0	niet ingevuld

- 13 De samenhang in de vragen 5/6 en 33/35 wordt optisch weergegeven door géén witregel tussen de vragen op te nemen.
 21% 1 **dat is voor mij duidelijk**
 41% 2 **dat is mij niet opgevallen**
 37% 3 **het viel wel op maar is te subtiel**
 1% 0 **niet ingevuld**
- 14 Het toenemend gebruik van (tekst)bronnen is onaanvaardbaar omdat het de kansen van mijn minder taalvaardige leerlingen op een goed examenresultaat te veel schaadt.
 19% 1 **mee eens**
 71% 2 **mee oneens**
 9% 3 **geen mening**
 1% 0 **niet ingevuld**
- 15 Het toenemend gebruik van (tekst)bronnen is aanvaardbaar omdat daarmee in algemene zin recht wordt gedaan aan de kwaliteit van het schoolvak geschiedenis en staatsinrichting.
- 74% 1 **mee eens**
 18% 2 **mee oneens**
 8% 3 **geen mening**
 0% 0 **niet ingevuld**
- 16 Hoe beoordeelt U de moeilijkheidsgraad van dit VWO-examen?
 53% 1 **goed**
 22% 2 **te hoog**
 10% 3 **te laag**
 15% 0 **niet ingevuld**
- 17 Hoe beoordeelt U de omvang van dit VWO-examen in relatie tot de beschikbare tijd?
 13% 1 **goed**
 9% 2 **te kort**
 76% 3 **te lang**
 2% 0 **niet ingevuld**
- 18 De benadering in het examen van de structuurbegrippen en vaardigheden sluit aan bij de manier waarop ik de leerlingen op het eindexamen heb voorbereid.
- 65% 1 **ja, ik hanteer een dergelijke benadering**
 28% 2 **nee, ik kies een andere benadering**
 7% 0 **niet ingevuld**
- 19 Open vraag.
- 20 Hoe staat U tegenover de introductie van de structuurbegrippen en vaardigheden in het examen?
 4% 1 **zeer positief**
 36% 2 **positief**
 44% 3 **deels positief, deels negatief**
 8% 4 **negatief**
 5% 5 **zeer negatief**
 3% 0 **niet ingevuld**
- 21 Open vraag.

Het CSE-VBO/MAVO 1993 in tabellen

Anneke Rood

Het Cito voert elk jaar een kwantitatieve analyse uit op de door leerlingen gegeven antwoorden. Het doel hiervan is na te gaan hoe goed of slecht het examen als geheel en de vragen daarbinnen hebben gefunctioneerd. In kort bestek zijn hieronder de belangrijkste resultaten van de analyse van het VBO/MAVO-examen weergegeven.

Over zowel het D-examen als het C-examen zijn een aantal gemiddelden berekend. Dat zijn achtereenvolgens het gemiddelde aantal behaalde punten (de gemiddelde score), het gemiddelde cijfer en de gemiddelde p-waarde (percentage juiste beantwoordingen, los van de waarde in punten).

Deze cijfers staan in tabel 1, met ter vergelijking de waarden van 1992. Voor de volledigheid zijn ook de cesuur en het percentage onvoldoendes weergegeven.

Uit tabel 1 blijkt dat zowel op D- als op C-niveau sprake is van een groot verschil in het percentage onvoldoendes tussen 1993 en 1992. Voor niveau D geldt dat relatief veel onvoldoendes liggen tussen cijferpunt 5.0 en 5.5. Dat blijkt uit het feit dat het verschil in gemiddelde p-waarde minder groot is dan het verschil in het percentage onvoldoendes.

In het algemeen wordt beoogd dat een examen gemiddeld drie vragen met een gemiddelde p-waarde van boven de .85 bevat (drie gemakkelijke vragen). In D bleken dit jaar vijf (vraag 9, 16, 29, 37 en 40) en in C één vraag (vraag 29) met een p-waarde van boven de .85 te zitten.

Op beide niveaus dus een afwijking van twee

vragen ten opzichte van het beoogde aantal drie. Jammer genoeg zitten er in D vijf en in C maar één vraag. Omgekeerd ware verkiesrijker geweest.

Een vraag met een gemiddelde p-waarde van beneden de .35 wordt beschouwd als een moeilijke vraag. Hier schuilen nogal eens verrassingen. Want wat de tien mensen die betrokken zijn bij het tot stand komen van het examen (daarvan zijn zeven mensen docenten die op de Mavo lesgeven) *niet* als een moeilijke vraag hebben ingeschat, blijkt in de praktijk soms wel moeilijk te zijn geweest en omgekeerd.

Moeilijke vragen zijn ófwel onderdeel van beleid, ófwel is het een verrassing dat de vragen als moeilijk werden ervaren, ófwel is het weliswaar een verrassing maar is het, achteraf bekeken, wel te verklaren. Dan is er sprake van een leermoment voor de examenmakers.

Zo was D 12 als moeilijke vraag, onderdeel van beleid. D 33 was een verrassing. D 38 was

Tabel 1

	D		C	
	1993	1992	1993	1992
maximum score	100	100	100	100
gemiddelde score	62,66	59,01	58,60	40,32
gemiddelde p-waarde	58,5	54,5	54	44,8
gemiddeld cijfer	6,3	5,9	5,9	5
cesuur	54/55	54/55	54/55	50/51
percentage onvoldoendes	22,8	36,5	33,6	50,5

Tabel 2

Onderdelen	Gemiddelde p-waarde	
	D 1993	C 1993
Europese integratie 1945-1990	60,2	50
Nederland naar een modern-industriële samenleving	56,9	57,1
gesloten deel	67,3	56,6
open deel	50,1	51,5
gehele examen	58,5	54

óók een verrassing maar, achteraf, wel verklaarbaar.

C 11, 12 en 14 waren weliswaar onderdeel van beleid maar, achteraf bekeken, te véél van het "goede". C 18 was een verrassing.

C 19 is zelfs een stapelvraag, maar omdat we meenden dat C 18 echt makkelijk was, meenden we ook dat C 19 wel kon.

Achteraf zou je kunnen zeggen dat de taal van de artikelen van het werkmateriaal (te) moeilijk was voor C.

Op beide niveau's was het aantal vragen in het

tussengebied tussen 35 en 85 echter groter dan voorgaande jaren.

In tabel 2 staan de gemiddelde p-waarden van de beide onderwerpen, de gemiddelde p-waarden van het gehele examen en de gemiddelde p-waarden van het gesloten deel en van het open deel.

Er vallen twee dingen op.

Het C-niveau scoort hoger dan het D-niveau bij 'Nederland naar een modern-industriële samenleving'. En, het C-niveau scoort hoger op de open vragen dan het D-niveau.

In tabel 3 staan de gemiddelde p-waarden van het gehele examen, de gemiddelde p-waarden van de overlapvragen en van de niveau-specifieke vragen.

Tabel 3

gemiddelde P-waarde	D 1993		C 1993	
gehele examen	58,8		54	
overlapvragen	57,3		46	
niveau-specifieke vragen	59		57,3	

In tabel 3 valt op dat D op de overlapvragen lager scoort dan op de eigen niveau-specifieke vragen. Bij het C-niveau is het verloop van de gemiddelde p-waarden volgens verwachting.

Tenslotte

Het binnengekomen commentaar kon nog vóór de cesuurvergadering verwerkt worden. Noch de cijfers uit bovenstaande tabellen, noch de commentaren noopten tot cesuuraanpassingen. De cesuur is voor het D- en het C-niveau vastgesteld op 54/55.

Na een lange reeks van jaren (en dito artikelen) heeft Anneke Rood, vanwege het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd, afscheid genomen van het Cito. Met ingang van 1 augustus is haar plaats overgenomen door Huub Kurstjens. Hij wordt als nieuwe medewerker Geschiedenis/Staatsinrichting belast met het Vbo-Mavo (C-D) examen.

MAVO D

Hieronder staan vier termen/begrippen die betrekking hebben op de houding van Frankrijk tegenover de Europese Gemeenschap tussen 1945 en 1975.

1 eerste veto van De Gaulle over het Engelse verzoek tot toetreding

2 Frans-Duits vriendschapsverdrag

3 overeenkomst van Luxemburg

4 plan-Schuman

12 Wat is de historische volgorde?

A 1 2 3 4

B 1 4 3 2

C 3 1 2 4

D 3 4 2 1

E 4 1 2 3

F 4 2 3 1

33 (Nadat in 32 gevraagd werd naar de twee grote stromingen in de muziek voor jongeren in de jaren vijftig) Welke grote stroming in de muziek kwam daar in de jaren zestig bij?

Werkmateriaal

'Vlak na de oorlog werd de Nederlandse Jeugdgemeenschap (NJG) opgericht. Een groep jeugdleiders uit alle levensbeschouwelijke richtingen maakten zich bezorgd over het verschijnsel van de zogenaamde massajeugd, waarmee de ongeorganiseerde, loslopende jeugd werd bedoeld. Klachten hadden onder andere betrekking op rondhangen op straat, vandalisme, dansmanie, zedeloos gedrag, werkschuweid, onverschilligheid en het gebruik van alcohol en tabak.

Tegen het eind van de jaren zestig was er sprake van 'open jeugdwerk' in club- en buurthuizen.

38 Licht toe dat dit open jeugdwerk niet paste bij de opvattingen van de oprichters van de Nederlandse Jeugdbeweging.

MAVO C

De Raad van Ministers kon het in 1973 niet eens worden over de manier waarop de energiecrisis moest worden aangepakt.

11 Noem daarvoor een oorzaak.

12 Dezelfde vraag als D-12.

14 Waaruit blijkt dat de leden van bijvoorbeeld de Socialistische fractie verschillende landen vertegenwoordigen?

Werkmateriaal

Twee artikelen uit een akkoord uit de jaren zeventig:

'Hun doel is om bij te dragen tot de verbetering van hun onderlinge betrekkingen en de omstandigheden te verzekeren waarin de volken in vrede kunnen leven'.

'Eerbiediging van de rechten van de mens en van zijn vrijheden met inbegrip van de vrijheid van denken, geweten, godsdienst of overtuiging'.

18 Uit welk akkoord komen de artikelen?

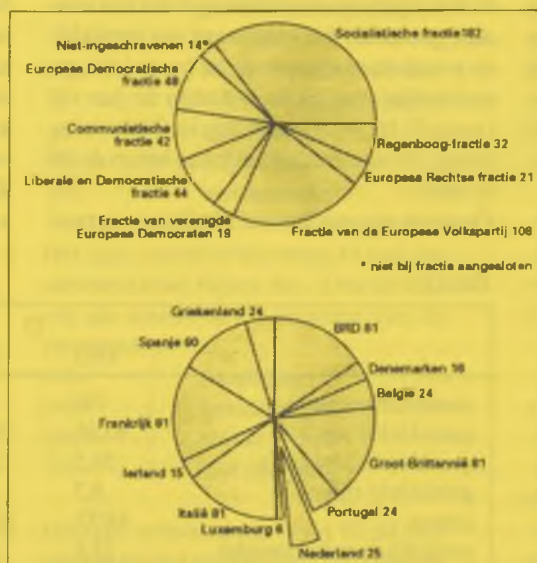
19 Tussen welke landen werd het akkoord uit vraag 18 gesloten?

A tussen een aantal ontwikkelingslanden en de landen van de Europese Gemeenschap?

B tussen de negen lidstaten van de Europese Gemeenschap?

C tussen de Westeuropese landen, de VS, Canada, en de Oosteuropese landen?

D tussen landen van de Europese Gemeenschap en landen van de EVA?

Het Europees Parlement
boven: naar politieke fracties
onder: naar nationaliteiten

construeerd op basis van het beschikbare bewijsmateriaal. Als andere historici vervolgens hetzelfde zouden doen met andere bronnen, zouden al die stukjes op den duur aan elkaar kunnen worden geplakt tot één groot aaneensluitend beeld: het beeld van het verleden.

Voor zover daarover discussie ontstaat, heeft die betrekking op de vraag of de historici vaktechnisch (vooral bronkritisch) correct tewerk zijn gegaan. De discussie gaat niet over vraagstellingen of visies, aldus Elton.

Eén en ander heeft te maken met een visie op het omgaan met bronnen die door de Engelse geschiedfilosoof R.G. Collingwood aan de kaak is gesteld als 'knip- en plakwerk'-geschiedenis.⁴ Wat bedoelde hij daarmee?

Er zijn historici, zegt Collingwood, die bronnen behandelen als plaatsvervangende ooggetuigen, als autoriteiten. Het enige wat de historicus in zo'n geval doet, is vaststellen in hoeverre hij met een betrouwbare autoriteit te doen heeft. Is dat het geval, dan kunnen de gegevens uit de bron als 'waar' worden beschouwd, en worden bijgeplakt in het grote plakboek van de geschiedenis. De gegevens die na toepassing van bronkritiek als onwaar afvallen, komen niet in het plakboek, maar belanden in de prullenmand. Deze handelwijze is onjuist, aldus Collingwood. Eén van de belangrijkste argumenten die hij daarvoor geeft is dat 'onware' vermeldingen in bronnen juist ook erg veelzeggend kunnen zijn. Men dient zich niet af te vragen of de informatie in een bron *waar* is, aldus Collingwood, maar men moet zich

afvragen wat de *betekenis* ervan is in verband met een bepaalde vraagstelling.

Collingwood pleit voor het bestuderen van 'problems' in plaats van 'periods'. Daarbij gaat hij er wel van uit dat bij het formuleren van vraagstellingen altijd een vaag idee aanwezig moet zijn over het bewijsmateriaal dat zou kunnen dienen voor het vinden van een antwoord. Vragen moeten niet zomaar in het wilde weg worden gesteld: *'To ask questions which you see no prospect of answering is the fundamental sin in science, like giving orders which you do not think will be obeyed in politics, or praying for what you do not think God will give in religion. Question and evidence in history are correlative.'*⁵

Die correlatie werkt naar twee kanten: men kan evenmin zomaar beginnen bronnen te verzamelen zonder uit te gaan van een vraag waarop ze antwoord zouden moeten geven. Anders gezegd: men kan geen bronnen verzamelen zonder na te denken (en dat is hetzelfde als vragen stellen).

De gehele redenering van Collingwood rond bron en vraagstelling wordt samengevat in de volgende uitspraak:

*'De zekerheid van geschiedenis is de zekerheid dat het bewijsmateriaal dat we bezitten verwijst naar één bepaald antwoord op de vraag die we erover stellen.'*⁶

Feiten

Deze laatste uitspraak brengt ons op een volgend structuurbegrip: feiten.

Collingwood parafraserend zouden we kunnen zeggen: als alle beschikbare bewijsmateriaal verwijst naar één bepaald antwoord op een bepaalde vraag, kunnen we zeggen dat dat antwoord een feit is. Bijvoorbeeld: op de vraag welk leger op welk moment van de dag op 10 mei 1940 Nederland heeft aangevallen kan met zekerheid worden geantwoord: 'Het Duitse leger, omstreeks 3 uur in de ochtend.' Dit antwoord kan met zoveel zekerheid worden gegeven, omdat alle beschikbare bewijsmateriaal in deze richting wijst. We kunnen daarom zeggen dat de Duitse inval op 10 mei 1940 'een feit' is.

Maar wat wordt nu precies bedoeld met een feit? Hierover bestaan in de geschiedfilosofie verschillende opvattingen. Zo definiëren Ankersmit en Lorenz feiten als 'standen van zaken' of 'standen van zaken die in de werkelijkheid te vinden (geweest) zijn'.⁷ Daarbij benadrukken zij dat feiten moeten worden onderscheiden van uitspraken over die feiten. Uitspraken (bijvoorbeeld *'Het Duitse leger*

viel op 10 mei 1940 Nederland binnen') zijn geen kopie van de gebeurtenissen in het verleden, maar woorden die die gebeurtenissen weergeven.

Van der Dussen meent dat dit onderscheid op deze manier geen zin heeft. Feiten, gedefinieerd als 'standen van zaken in het verleden' bestaan immers helemaal niet, omdat die verleden werkelijkheid niet (meer) bestaat. Daarom geeft Van der Dussen er de voorkeur aan om feiten te definiëren op het niveau van uitspraken. Feiten zijn uitspraken die aanspraak maken op zekere kennis, zegt Van der Dussen. Als wij zeggen: *'Het is een feit dat Caesar Gallië veroverde'*, dan zeggen wij daarmee dat het vaststaat dat die gebeurtenis heeft plaatsgevonden. De gebeurtenis zelf ('het feit zelf' in de opvatting van Ankersmit en Lorenz) bestaat echter niet (meer), behoort onherroepelijk tot het verleden.⁸

Voor de praktijk van het beoefenen van geschiedenis is deze controverse over de betekenis van het begrip 'feiten' misschien niet zo belangrijk. Belangrijk is wel, dat geschiedenis zich altijd alleen afspeelt op het niveau van *uitspraken over* gebeurtenissen en standen van zaken in het verleden. Daarover zijn de drie genoemde filosofen het dan ook eens. Het voorbeeld van de Duitse inval kan dit verduidelijken.

Dit zijn drie weergaven van de gebeurtenissen:

- *'10 Mei. Duitse troepen overschrijden op verschillende plaatsen de grenzen.'* (H.P.H. Jansen, *Kalendarium. Geschiedenis van de lage landen in jaartallen* (Utrecht/Antwerpen 1971) pag. 191);
- *'10 mei: Om 5.30 uur begint de Duitse aanval van de Noordzee tot aan de Luxemburgs-Franse grens.'* (Karl Ploetz, *Aula wereldgeschiedenis in jaartallen* deel 4 (Utrecht/Antwerpen 1980) pag. 88);
- *'...is in de afgelopen nacht door de Duitse weermacht zonder de minste waarschuwing een plotselinge aanval op ons gebied gedaan.'* (Proclamatie van H.M. Koningin Wilhelmina, 10 mei 1940).

De verschillen in de weergaven zijn duidelijk. De eerste weergave is die van iemand die een jaartallen-overzicht voor de Nederlandse geschiedenis maakt vanuit Nederlands standpunt, de tweede komt van iemand die de wereldgeschiedenis beschrijft en derhalve ook de Belgische en Luxemburgse grensoverschrijdingen in de beschouwing betreft (bovendien spreekt van 'Duitse aanval' in plaats van 'grensoverschrijdingen'), de derde komt van iemand die staatshoofd is van een

land dat zijn neutraliteit geschonden acht (en derhalve ook het plotselinge-overval-karakter nadrukkelijk in de verwoording betreft).

Ik heb expres gekozen voor zo 'feitelijk' mogelijke weergaven van 'feitelijke gebeurtenissen'. Niettemin is duidelijk dat het verwoordingen betreft, en dat 'de gebeurtenissen zelf' daarin nooit exact worden gekopieerd. Waar is nu 'het feit zelf' van de Duitse inval? Als men met feiten 'standen van zaken in het verleden' bedoelt, dan moet worden geconstateerd dat het feit van de Duitse inval niet (meer) bestaat.

Feiten zijn daarom nooit 'hard', 'gegeven' en 'objectief'. Feiten zijn altijd óók interpretaties. Dit laatste niet alleen vanwege de

kwestie van taal en verwoording, maar ook vanwege de kwestie van selectie. Iedere waarneming is selectief. In bovenstaande drie weergaven bevatte de eerste de nuance dat de Nederlandse grenzen 'op verschillende plaatsen' werden 'overschreden', de tweede dat een brede aanval plaatsvond op een front vanaf de Noordzee tot de Frans-Luxemburgse grens, en de derde dat sprake was van een plotselinge overval zonder enige waarschuwing. Al deze nuanceringen zijn 'waar'; het al dan niet opnemen ervan in de weergave is een kwestie van kiezen. Wat men ook in zijn verwoording opneemt, een volledige 'kopie van de werkelijkheid' zal het nooit zijn.

Een ander probleem is de keuze van woorden. Koningin Wilhelmina koos voor 'Duit-

Lesgeven op Curacao

Henry Ketelaars en Gerard Hoogstraten

De gedachte om eens een tijdje iets anders te gaan doen en een advertentie in de *Volkscrant* brachten twee geschiedenisleraren op Curacao. Zij geven daar op basis van een contract van drie jaar les op scholen voor Havo/Vwo en kunnen dankzij een buitengewoon verlof na die periode weer op hun oude school terugkomen.

Een impressie van hun verblijf en hun ervaringen op school.

In korte tijd werd ons één ding wel heel duidelijk: Curaçao is Curaçao en geen afgeleide van Nederland. En dat geldt ook voor het onderwijs. Curaçao heeft een eigen identiteit en cultuur. Maar het is ook zo dat er op de scholen veel leraren uit Nederland voor de klas staan, er Nederlandse schoolboeken gebruikt worden en bij een aantal vakken Nederlandse eindexamens worden afgenomen. Veel leerlingen gaan in Nederland studeren. Redenen genoeg dus voor een artikel.

Maar laten we eerst onszelf voorstellen. Gerard Hoogstraten studeerde nieuwe en contemporaine geschiedenis aan de VU in Amsterdam en kreeg zijn bul in 1985. Hij gaf zeven jaar les aan de Gerardus Majella Mavo in Utrecht. Met zijn gezin, bestaande

uit zijn vrouw Irene en de tweeling Hidde en Luuk toog hij naar Curaçao om les te gaan geven aan het Radulphus College. Irene kreeg een part-time baan als docente Engels aan dezelfde school en de jongens zijn vanaf oktober naar een papiamentstalige speelschool gegaan.

Onze kennissenkring had de indruk van zon, zee en veel vakantie. Eenmaal op Curaçao bleken zon en zee te kloppen, maar er wordt hier echt wel gewerkt.

De aanpassing op school verliep prima, maar er waren wel wat huiselijke problemen. De tweeling had veel last van muggebeten en hitte-uitslag en onze woning was wel groot, maar lag in een zone waar het vrijwel continu stinkt vanwege de ISLA, de voormalige Shell-raffinaderij; in een minder goed bekend staande wijk bleek later, met de fraaie naam 'Buena Vista'. Reden om te verhuizen, maar helaas zaten we vast aan een huurcontract.

Ondanks de stank en enkele ongewenste huisbezoeken werd het eerste jaar een leuk jaar met veel nieuwe kennissen en nieuwe indrukken. Het tempo van het leven ligt hier vanwege de temperatuur lager, de Nederlandse TV-cultuur raak je automatisch kwijt.

kleio

nummer 8/93
pagina's 20 en 21

sche weermacht'. Jansen voor 'Duitse troepen', en Ploetz duidt de invallers in het geheel niet aan, maar spreekt alleen over een 'Duitse aanval'. Het kiezen van woorden is niet neutraal. Zo merkt de Engelse historicus E.H. Carr in zijn beschouwing over feiten op dat voor het Franse revolutionaire volk van Parijs bijna zoveel aanduidingen bestaan als historici: *sans-culottes, peuple, canaille, bras-nus, enz.* En hij vervolgt: *'Yet the historian is obliged to choose: the use of language forbids him to be neutral.'*⁹

Feiten bestaan niet zomaar op zichzelf en vormen geen vaststaande verzameling waaruit een historicus kiest om 'zijn interpretatie op te baseren'. Feiten zijn onverbreeklijk met interpretaties verbonden, hoe men ze

ook opvat. Het misverstand over 'vaststaande feiten' is echter hardnekkig. Ik besluit daarom met een citaat van Carr dat daarop betrekking heeft:

*'The belief in a hard core of historical facts existing objectively and independently of the interpretation of the historian is a preposterous fallacy, but one which it is very hard to eradicate.'*¹⁰

Noten

- 1 B. Sliggers, 'Op het strand gesmeten', in: *Vitrine*, jrg. 5 (1992) nr. 2, pag. 24-25.

2. S. Schama, *Overvloed en onbehagen* (Amsterdam 1988), pag. 147. Overeenkomstige passage in *The Embarassment of Riches* (Fontana Press, 1988), pag. 139-140.
3. G.R. Elton, *The Practice of History* (1967¹, Fontana Press 1974), pag. 88.
4. R.G. Collingwood, *The Idea of History*, pag. 257 e.v. Het boek verscheen postuum in 1946. Hier is geciteerd de editie uit 1973 van Oxford University Press.
5. Collingwood, a.w., pag. 281.
6. Geciteerd door W.J. van der Dussen in: *Filosofie van de geschiedwetenschappen* (Leiden 1988), pag. 57.
7. C. Lorenz, *De constructie van het verleden* (Amsterdam 1987), pag. 28.
8. Van der Dussen, a.w., pag. 35-36.
9. E.H. Carr, *What is History?* (1961, Harmondsworth 1972) pag. 25.
10. Carr, a.w., pag. 12.

De mentorklas (H3) van Henry Ketelaars, met mentor (Kerstmis 1992).

In juli hebben we een schitterende vakantie gehad in Costa Rica om lekker bij te komen.

Henry Ketelaars zat al 17 jaar in het onderwijs, op het Van Linghe College in Arnhem en had ook vele uurtjes besteed aan activiteiten in de Commissie Havo/Wwo van de VGN en in het project 'Bouwstenen voor intercultureel onderwijs' van de RU Leiden. Toch was het een hele stap om met een gezin, waarvan twee kinderen de basisschool bezoeken en de oudste naar de brugklas ging, drie jaar weg te gaan. Dat was op basis van buitengewoon verlof net als Gerard, een geruststelling, want de baan in Nederland blijft behouden.

De overgang was groot, een ander klimaat, alles met de auto. Je kunt in je vrije tijd andere dingen doen, duiken, zeilen, met Kerstmis naar het strand en iedere dag buiten eten. En in de vakantie zijn we naar Orlando (Disneyland!) en Washington DC geweest. Ik ging werken op het Maria Immaculata Lyceum, het MIL, mijn vrouw Mary werd ingezet op het Radulphus college voor Engels, de twee jongsten gingen naar de Marnix basisschool, een grote school (540 leerlingen in 18 klassen) met veel Nederlandse kinderen. Op Curaçao wordt deze school min of meer als een elite-school beschouwd. De oudste ging naar de brugklas van het Radulphus en zit nu in Vwo 2, een tweede brugklas is er niet.

De scholen

Op het eiland staan drie Havo/Vwo-scholen, twee rooms-katholieke en een openbare. Het Radulphus is een grote school van 1200 leerlingen, het MIL heeft ongeveer 600 leerlingen. De openbare school, het Peter Stuyvesantcollege, heeft circa 1000 leerlingen; de school bevat ook een avond-havo. De scholen hebben een brugperiode van een jaar en een grote Havo-top. Dat laatste komt omdat veel leerlingen instromen van de Mavo, onder andere omdat er gebrek is aan andere vervolgmogelijkheden. Verder zijn er 13 Mavo's.

Het MIL

Het MIL is een school waarop voornamelijk leerlingen zitten voor wie het Nederlands niet de moedertaal is, maar Papiamentu. In veel opzichten een echte Curaçaose school.

Sommige vaklokken hebben airco, maar in de meeste gevallen is het noodzakelijk deuren en ramen open te zetten. Alles is op de begane grond. Het was dus wel even wennen aan het omgevingslawaai. De voorzieningen voor geschiedenis zijn behoorlijk. Een eigen vaklokaal met veel kaarten, een prikbord en kastruimte. Op het gebied van video en dia's is er niet veel voorhanden. Dat moet uit je eigen collectie komen of je leent wat van het Radulphus. Kopiëren is geen probleem.

Er werken 40 docenten, waarvan er twee geschiedenis geven, Eddy Jonis en ik. De directie bestaat uit drie mensen, schoolleider is Silvio Jonis.

Gezien de omvang van de sectie geschiedenis geschiedt het overleg informeel. We praten over te gebruiken methoden, gecoördineerde proefwerken en de beoordeling van leerlingen. Ook is er overleg met andere secties, met name met maatschappijleer over staatsinrichting en met aardrijkskunde, Spaans en tekenen, vooral in verband met een studiereis naar Cuba.

Wat betreft de lessentabel: klas 1 en 2 hebben twee uur geschiedenis, klas 3 drie uur, Vwo 4 en 5 drie uur. Vwo 6 en Havo 4 en 5 vier uur. In Vwo 4 is geschiedenis een keuzevak, dat door bijna iedereen wordt gekozen.

Vwo-5 van het MIL.

Wij gebruiken in de onderbouw *Sprekend verleden*, inclusief de 'Wegwijzer' en vanaf het brugjaar 1993/1994 ook het werkboek. Het afgelopen schooljaar zijn door het boekenfonds de nieuwste drukken in omloop gebracht, dus we zijn aardig up-to-date. In de bovenbouw wordt nu nog *Geschiedenis in onderwerpen* gebruikt, maar deze methode wordt afgebouwd. In de Havo nemen we *Geschiedenis van gisteren*, omdat het duidelijk van structuur is en het taalgebruik voor de leerlingen wat eenvoudiger is. Op Vwo komt *De twintigste eeuw* van Mulder en Doedens, omdat de vele opdrachten daarin beter de mogelijkheid geven om vaardigheden te oefenen.

Daarnaast zijn er aparte boeken voor de staatsinrichting van de Antillen en Aruba. Alle bovenbouwklassen krijgen dat een uur per week. Tevens wordt in de bovenbouw

een uur besteed aan Caribische geschiedenis, waarvoor de engelstalige boeken worden gebruikt van R. Greenwood en S. Hamber uit de serie Caribbean Certificate History.

Toetsing vindt in alle klassen voornamelijk plaats door een gecoördineerd proefwerk. In de eindexamenklassen zijn er de schriftelijke schoolonderzoeken en voor Vwo ook nog een mondeling. Voor deze leerlingen is het maken van een scriptie verplicht.

Omdat op Curaçao de afstanden klein zijn en de organisatieijnen kort, kunnen buitenschoolse activiteiten snel georganiseerd worden, zoals een bezoek aan de rechtbank en de Staten (het parlement).

In het afgelopen schooljaar hebben leerlingen van V5 en een aantal met tekenen en handvaardigheid in hun pakket een bezoek gebracht aan Cuba. Een dure reis, waarvoor de fundraising gebeurde door middel van een loterij en het zoeken van sponsors. Al met al heeft de reis de leerlingen nauwelijks iets gekost en kregen zij er acht onvergetelijke dagen voor terug.

Ze werden geconfronteerd met een nog bestaand socialistisch systeem, waar de boycot door de VS overal te voelen is in bijvoorbeeld energietekorten en gebrek aan allerlei producten. Wij hadden het geluk de 1 mei-parade te kunnen meemaken, geopend door Castro, met honderdduizenden mensen met vlaggen, spandoeken, muziek, fietsen en met sportverenigingen die hun prestaties lieten zien. Dat alles aangevuld met opzwepende teksten, nog meer muziek, maar geen militair vertoon: een Caribisch communisme op zijn laatste benen.

Dit soort uitstapjes behoort overigens niet standaard tot het schoolprogramma. Daarvoor is de organisatie te omvangrijk en zijn de kosten te hoog.

Op school wordt natuurlijk niet alleen les gegeven. Er wordt van alles georganiseerd aan feesten, standparty's en prestatielopen. Maar de topper is carnaval. Ik heb meegedaan met de catering en dat heb ik geweten ook. Van de weekenden ervoor bleef niets over en van de vrije week eigenlijk ook niets. Maar het enorme feest tijdens de Gran Marcha op zondag en de herhaling op dinsdag vergoedde alles. De muziek, de pracht en praal en de dansende mensenmassa's leken het leven voor even tot een eeuwig feest te maken.

Het Radulphus College

Het RC valt onder hetzelfde bestuur als het MIL. Er zijn ongeveer 60 docenten. De di-

kleio

nummer 8/93
pagina's 22 en 23

rectie, onder leiding van Pablo Walter, bestaat uit 5 personen.

De leerlingen zijn niet erg representatief te noemen als je op zoek zou zijn naar het beeld van de gemiddelde Curaçaonaar. Natuurlijk zijn er ook leerlingen uit de lagere sociale milieu's, maar het merendeel van de Radulphianen komt uit de middenklasse en de hogere milieu's. Elke klas telt meerdere 'makamba's' (niet altijd positief bedoelde naam voor Europese Nederlanders). De leerlingen komen merendeels uit Banda Riba, de oostkant van Curacao.

De sfeer onder de leerlingen en docenten is positief, hoewel de warmte een energieverslindende invloed heeft. Vergis je niet, de gemiddelde temperatuur overdag is 32 graden en 's nachts 27 graden Celcius!! Alleen in de videolokalen en het decanaat is airco aanwezig. De leslokalen hebben plafondfans, maar die kun je niet voluit laten draaien vanwege de herrie.

De sectie geschiedenis bestaat uit drie man. Hans Schill, Dennis Heidweiller en ik dus. De sectievergaderingen worden afwisselend thuis gehouden, waarbij intercultureel wordt gedineerd. Bijvoorbeeld Hollands-Indisch of Surinaams-Antilliaans.

De boeken die we gebruiken zijn voor het merendeel Nederlands: voor de onderbouw *Op zoek naar het verleden*, voor de bovenbouw *Geschiedenis van gisteren*, zowel voor Havo als Vwo. De derde klassen krijgen de staatsinrichting van de Antillen breed uitgemeten. Dit wordt in de bovenbouw nogmaals gedaan. Leerlingen die het vak gekozen hebben krijgen ook nog een stencil over de geschiedenis van het Caribisch gebied. Dit stencil is een vertaling van het boek van Eric Williams *From Columbus to Castro*. Ook is er een apart stencil over politieke stromingen voor de Vwo-bovenbouw.

Dan is er nog *Nos Pasado*, het enige geschiedenisboek voor het voortgezet onderwijs van eigen bodem, geschreven door J.M.R. Schrijs. Hoewel het boek eigenlijk te eenvoudig is voor Havo en Vwo en wat verouderd, gebruiken we het toch. Het bevat veel leuke informatie over de geschiedenis van het eiland via teksten en andere bronnen. Het wordt in de brugklas gebruikt. De periode tot aan de komst van de Spanjaarden rond 1500 wordt eruit behandeld. De leerlingen krijgen een goed beeld van het leven van de Caiquetios- en de Arowakken-Indianen.

De lessituatie op Radulphus kan goed vergeleken worden met het systeem dat in Ne-

derland rond 1975 gebruikt werd.

Er is geen CSE. Wel worden de kandidaten zowel op Vwo als op Havo mondeling getoetst. De Nederlandse lesstof met een Amerikaans tintje die je in 5 of 6 jaar opdiend is erg breed. Je wordt als leraar in het laatste jaar niet geremd door opgedrongen en vaak veel te specialistische onderwerpen.

Tijdens het mondeling wordt de stof van het examenjaar getoetst en het 'speciale onderwerp'. De leerlingen lezen historische boeken naar keuze. Vooral plaatselijke, actuele zaken als de opstand op Curacao van 30 mei 1969 maken het mondeling interessant.

Dit schooljaar heb ik Havo-eindexamenleerlingen en volgend jaar Vwo. Vooral de laatste bleken het afgelopen jaar in de vierde zeer gemotiveerde en ambitieuze toehoorders. Havo 5 zal dit jaar een werkstuk produceren over een eigen onderwerp, dat zij dan tijdens het mondeling toe kunnen lichten.

Opvallend is de kennis van de staatsinrichting van de Antillen bij de leerlingen. Kennelijk wordt deze er met de paplepel ingegoten. Op de avondhavo, waar ik ook twee uur per week lesgeef, bleek dit een terrein waarop je leerlingen weinig wijs kunt maken.

De school probeert het onderdeel buitenschoolse activiteiten hoog in het vaandel te houden. Er zijn allerlei soorten evenementen, clubs en activiteiten. Zo is er twee keer per jaar een schoonmaakactie, er is carnaval, er zijn strandfeesten voor de hele school, er is een schoolmusical, een speechcontest, een kinderjury en er zijn danswedstrijden, disco's en excursies op het eiland, ook voor het vak geschiedenis. In samenwerking met tekenen en aardrijkskunde is er een historische speurtocht gemaakt door Otrabanda, waarin 17e en 18e eeuwse huizen bezichtigd zijn. Daarnaast hebben we samen met aardrijkskunde twee keer met de onderbouw plaatsen bezocht waar Indianen geleefd hebben.

De topper van het afgelopen jaar was een excursie van 5-Vwo naar Washington DC. De reis was cultureel gezien een enorm succes. Deze eenmalige trip is door leerlingen en docenten zelf verdiend met carwashes, zwemmarathons en het zoeken van sponsors.

Nederland versus Curaçao

Er zijn duidelijke verschillen tussen het Nederlandse en het Curaçaose geschiedenisonderwijs.

Het meest valt het ontbreken van een CSE op. De reden ligt voor de hand. De onder-

werpen liggen over het algemeen ver van het Curaçaose bed en zijn daarom niet geschikt om te toetsen. Ook op de Mavo's ontbreekt een CSE.

De huidige trend in Nederland om het primaat van de 20e eeuw te verlaten vindt op Curaçao, niet geheel ten onrechte, geen navolging. Er worden wel pogingen ondernomen om een eigen CSE te ontwerpen. Voor de Mavo's lijkt dat een haalbare kaart. Voor de drie Havo/Vwo-scholen ligt dat moeilijker. Daar kunnen oplossingen gevonden worden in de sfeer van het coördineren van de schoolonderzoeken, waarbij de vernieuwing van het examen in Nederland, denk aan de vaardigheden en structuurbegrippen, een rol kan spelen.

Andere verschillen zijn natuurlijk de nadruk op Antilliaanse staatsinrichting en Caribische geschiedenis in de bovenbouw. Verder wordt in de onderbouw meer uitgegaan van eigen plaatselijke voorbeelden en wordt erop gelet dat de algemene geschiedenis niet te eurocentrisch wordt.

De geschiedenis van Nederland wordt op het MIL beperkt tot de 20e eeuw, op het RC wordt hij bijna volledig achterwege gelaten.

De ontwikkelingen in Nederland ten aanzien van het examen geschiedenis en staatsinrichting, het verlaten van het primaat van de 20e eeuw en de invoering van structuurbegrippen/vaardigheden, worden hier niet voetstoots en zeker niet in hetzelfde tijdpad gevolgd.

De 'vooropleiding'

Wat het lager onderwijs betreft, bij navraag in verschillende klassen bleek de nadruk te liggen op de geschiedenis van het eigen eiland. Maar dan wel in brede zin, ontdekkingsreizen, relaties met Zuid-Amerika, slavernij en de rol van Nederland komen hierbij aan bod. Er worden onderwerpen behandeld als 'Curaçao vanaf de tijd van de Indianen', 'De armoede op Curaçao in de 19e eeuw', 'De Amerikaanse Burgeroorlog', 'De vrijheidstrijd van Venezuela' en 'De problemen met de raffinaderij Shell/ISLA'.

Opvallend in het lager onderwijs is de zeer sterke nadruk op cijfers - vanaf de eerste klas zijn de cijfers belangrijk. Opvallend is ook de grote nadruk op reproductie. Daarbij speelt een ander en zeer belangrijk verschil een grote rol: de leerlingen krijgen les in het Nederlands en dat is voor de meesten een vreemde taal. Het wordt thuis en in de omgeving niet gesproken. De taal wordt alleen

Klas 1C met Gerard Hoogstraten; vooraan links Arnoud Ketelaars.

op school gebruikt. Dat maakt het voor de kinderen moeilijk om zich uit te drukken, goed te formuleren en zeker om zich allerlei verdergaande vaardigheden te verwerven, die vaak direct of indirect toch weer met taalvaardigheid te maken hebben.

Dat werkt door in het onderwijs na de basisschool. Het schrijven van een scriptie door V5 leerlingen betekent veelal een worsteling met de taal. Een oplossing hiervoor kunnen wij niet geven. Het onderwijs zou in Papiamentu gegeven moeten worden, maar dat geeft aansluitingsproblemen voor mensen, die in Nederland een vervolgopleiding of studie gaan volgen. Op Curaçao is er een universiteit, waar bijvoorbeeld rechten en economie gestudeerd kunnen worden, maar voor de meeste vervolgopleidingen moet men toch naar Nederland. Er zijn leerlingen die naar de VS gaan, maar dat is voor de ouders een zeer kostbare zaak. Voor verdere studie in Nederland zijn beurzen beschikbaar.

pimentu en maatschappelijke vorming in het lespakket en men wil meer nadruk leggen op de eigen identiteit en cultuur.

Een duidelijke vernieuwing in het Curaçaose onderwijs is de invoering van Beroeps Voorbereidend Onderwijs. De leerlingen op deze scholen krijgen in de tweejarige onderbouw geschiedenis als apart vak, maar dan volledig toegesneden op de Curaçaose situatie. In de bovenbouw zijn maatschappijleer, geschiedenis en aardrijkskunde samengesmolten tot 'social science'. Geschiedenis-onderwerpen kunnen daar bijvoorbeeld zijn 'arbeid in historisch perspectief', 'politiek en samenleving' en allerlei internationale ontwikkelingen. De lokale situatie speelt daarbij een belangrijke rol. De term bestaansverheldering geeft duidelijk het uitgangspunt weer.

Zowel voor het programma in de onderbouw als in de bovenbouw zijn Nederlandse boeken niet meer geschikt.

De Basisvorming

Ook de invoering van de basisvorming is een discussiepunt op Curaçao. De streefdatum is augustus 1995. De basisvorming zal in principe twee jaar duren en blijft beperkt tot het AVO.

De doelstellingen en inhoudelijke aspecten lijken veel op die van Nederland, maar als voorbeeld wordt ook Jamaica genomen, waar een tweejarige periode van gemeenschappelijk onderwijs bestaat voor 12-14-jarigen. Er zullen verschillen zijn met Nederland, want als verplichte vakken komen naast economie, techniek en dergelijke ook Pa-

Tenslotte

Eén ding moet ons nog van het hart. Wij hebben een flinke cultuurschok gekregen toen we hier kwamen. Leerlingen van hier, die in Nederland gaan studeren krijgen een enorme dreun, zoals een volledig ander klimaat, weinig ruimte in en om het huis, alles moet op tijd, ander eten, de taal, de discriminatie. Ze zijn weinig zelfstandigheid gewend.

Kortom, de mensen die zich hier doorheen slaan, verdienen in ieder geval onze bewondering.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

Indringers in eigen land, Israël en de Intifada van Janine di Giovanni is volgens de flaptekst 'deels reportage, deels reisverslag, een verontrustend verhaal van mensen die door de geschiedenis en door de geografische ligging van 'hun' land in het nauw zijn gebracht'. De opstand, die in 1987 uitbrak, heeft met grote regelmaat het wereldnieuws gehaald met schokkende beelden van grimmige schermutselingen tussen Israëlische soldaten en Palestijnse tieners.

In 199 pagina's doet deze Amerikaanse journaliste haar verslag. Het boek is voorzien van zwart/wit foto's en bevat een overzicht van belangrijke data in de geschiedenis van Palestina en Israël.

Uitgeverij Becht, prijs f39,50.

Eveneens bij Becht verscheen een door Sebastian Haffner geschreven biografie: *Churchill*. Het is een bewerking van het in 1967 in het Duits verschenen boek (in 1980 verscheen daarvan de Nederlandse vertaling). E.G. Groeneveld, oud-RIOD bibliothecaris, leidt de uitgave in. Hij betreft daarbij nadrukkelijk de in Groot-Brittannië ontketende 'Battle of the historians' na het verschijnen van de geruchtmakende biografie van John Charmley, waarin Churchills leider-

schap ter discussie werd gesteld.

Deze paperback van 167 bladzijden, voorzien van foto's, register, chronologie en een uitgebreide literatuuropgave kost f32,50.

Ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van Herinneringscentrum Kamp Westerbork verscheen *Bronnen van herinnering*, deel 1 van een serie 'Westerbork Cahiers'. Het is een bundel opstellen onder redactie van Dirk Mulder en Ben Prinsen. Centraal staat de vraag wat de betekenis zal zijn van 'Westerbork' in de volgende eeuw.

De 119 bladzijden zijn verzorgd uitgegeven bij Van Gorcum en ruim voorzien van foto's; de prijs is f29,50.

Koert Broersma schreef *Buigen onder de storm. Levensschets van Philip Mechanicus (1889-1944)*. Mechanicus was voor de oorlog een vooraanstaand journalist, verbonden aan het Algemeen Handelsblad. Tijdens zijn internering in Westerbork schreef hij het dagboek *In Depot*.

Als journalist berichtte Mechanicus in de jaren 30 over de ontwikkelingen in de Sovjet-Unie en in Palestina. Daarnaast maakte hij scherpe analyses van het opkomende nazisme. Zijn oorlogsdagboek behoort tot de meest indrukwekkende egodocumenten van de Tweede Wereldoorlog.

Bedrijfsjournalist Broersma schreef op basis van eigen onderzoek en gesprekken een levendig en indringend portret. Het boek is voorzien van foto's, heeft een bronnenverantwoording en een lijst van geïnterviewden, een literatuuropgave en een register met uitsluitend de belangrijkste personen en trefwoorden.

Uitgeverij Van Gennep, prijs f38,50.

Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden is een bij uitgeverij SUN verschenen bundel artikelen onder redactie van Jan Bremmer en Herman Roodenburg. Gebaren blijken allerm minst iets 'spontaan' te zijn, maar wel degelijk aan allerlei veranderingen onderhevig. Een studie van deze veranderingen blijkt een waardevol inzicht te bieden in maatschappelijke en culturele ontwikkelingen. Enkele onderwerpen die aan de orde komen zijn 'lopen, staan en zitten in de Griekse cultuur' (Jan Bremmer),

'de taal van het gebaar in het vroeg-moderne Italië' (Peter Burke) en 'sacrale kus, profane kus' (Willem Frijhoff).

De 296 pagina's bevatten een beknopte bibliografie, illustraties en een personenregister. De prijs van deze paperback is f39,50.

Fraai uitgegeven bij Boom in Meppel verscheen *Geschiedenis van Rolde*, een collectief werk onder redactie van P. Brood e.a. Het boek werd geschreven in opdracht van het gemeentebestuur ter gelegenheid van het 800-jarig bestaan van de stad. Deze doorwrochte studie van ruim 400 bladzijden kan mogelijk voor de Drentse geschiedenisleraar een hulpmiddel zijn bij het vormgeven aan de regionale geschiedenis in de basisvorming. Het boek bevat naast een uitgebreid register een beperkt aantal bijlagen.

Jan de Ruiter

EUROPA

Krzysztof Pomian, *Europa en de Europese naties* (Wereldbibliotheek, Amsterdam 1993), 234 blz., prijs f 37,50.

In kort bestek beschrijft de Poolse filosoof en historicus Krzysztof Pomian, docent aan enkele Parijse academies, de geschiedenis van Europa vanaf de Romeinse tijd tot 1914. Hij schetst de krachten die in de loop der eeuwen een gemeenschappelijke Europese cultuur hebben gesmeed, en de divergerende krachten die de autonomie van landen en volkeren benadrukten. Hierbij integreert hij politieke geschiedenis met de geschiedenis van cultuur en wetenschap.

In de middeleeuwen en de renaissance legt hij de nadruk op het gemeenschappelijke Europese gedachtegoed van onder meer de humanisten. Tot diep in de Nieuwe Geschiedenis bleef volgens hem onder de elites het besef van een internationale cultuur bestaan. In de 'Republiek der Letteren' en in de wereld der natuurwetenschappers kende men toen in hoven, salons en loges tal van informele contacten en uitwisselingen. Inmiddels was tijdens de Reformatie een tendens ingezet naar benadrukking van lokale en regionale gevoelens. De landstaal verdrong langzaam de universele taal, het Latijn.

In de tijd van de Romantiek kwam het natiebegrip sterk op de voorgrond. De nationale cultuur werd niet langer ondergeschikt geacht aan de Europese. Door allerlei krachten, zoals het vorstenhuis, de bureaucratie, het leger, de kunsten, kregen naties vorm. De emancipatie van de arbeidersklasse en an-

dere tot dan toe ondergeschikte groepen zorgde voor een 'verticale' integratie. In de loop van de negentiende eeuw ging nationalisme steeds vaker gepaard met agressief gedrag, met name militarisme en antisemitisme.

Het is de vraag of er eind negentiende eeuw nog wel een 'Europese' cultuur bestond. Volgens Pomian wel. Immers de vertrouwde met Don Quichote, Hamlet, Tartuffe, Don Juan, Robinson Crusoe en Gulliver werd net zo min door nationale grenzen belemmerd als die met muziek en andere cultuuroeningen, terwijl ook de wetenschappers van alle landen zeer levendige contacten onderhielden. Binnen elke nationale cultuur bleef ruimte voor een Europese dimensie van de cultuur.

Pomian heeft een inspirerend boek geschreven, vanuit een weidse visie. Door de recente opleving van nationalistische gevoelens heeft het boek actualiteitswaarde, al dateert de tekst blijkbaar van vóór het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en de burgeroorlog in ex-Joegoslavië. Zijn waarschuwing luidt: *"Voor Europa is de les duidelijk. Zijn ergste vijand is het nationalisme, dat als een virus is ingeplant in zijn genetisch erfgoed."* Toch durft hij de hoop uit te spreken op een toekomstige Europese eenwording.

Het is jammer, dat Pomians eigenlijke betoog halt houdt bij de catastrofe van 1914. In de twintigste eeuw ondervond men de destructieve kracht van extreem nationalisme. In zijn epiloog duidt hij weliswaar de geboorte aan van de totalitaire ideologieën, maar te vluchtig. Om vervolgens de sprong te maken naar de euforie van 1989 en dan te beweren dat dit de laatste akte is in de liquidatie van de erfenis van de Eerste Wereldoorlog, getuigt van een wel erg grote geestelijke acrobatiek.

Jan van Oudheusden

'Zetels van macht', 'Handel, ambacht en industrie', 'De ontwikkeling van de stad', 'Wetenschap in opmars', 'Sport, spel en ontspanning', 'De kracht van het geloof', 'Op zoek naar vernieuwing', 'De mens en het landschap', 'Zorg voor geest en lichaam', 'De mens in beweging', 'De Europese volks-cultuur' en 'Oorlog door de eeuwen heen'. 'De wording van Europa', serie van twaalf delen, Henk Dijkstra e.a. (Uitgeverij M&P, Weert 1993). Ieder deel heeft 144 blz. en is geïllustreerd, prijs f59,50 (bij intekening op de hele serie f49,50 per deel).

De wording van Europa is de titel van een serie van twaalf boeken onder hoofdredactie van prof. W. Blockmans, die werd bijgestaan door een uitgebreide redactie per deel en

door afzonderlijke specialisten voor de coördinatie per onderwerp. Verantwoordelijk uitgever is Henk Dijkstra.

Om een indruk te geven van het geheel wil ik nader ingaan op het deel *Zetels van macht*.

In zijn voorwoord schrijft Blockmans dat slechts één keizerrijk een lang leven beschoren geweest is: het Romeinse Rijk. Vervolgens meldt hij dat Europa nooit gedomineerd geweest is vanuit een bepaald machtscentrum en dat daarom *'een bijzondere dynamiek in Europa op gang is gekomen'*. Welke die dynamiek is, blijft in het midden.

De circa 350 illustraties dragen het boek. Dit deel begint met een aquarel van Cockrell, *The Professor's Dream*. En waarom, omdat daarin *'talrijke bekende gebouwen uit het rijke Europese erfgoed te ontdekken zijn'*. Nu zwangert dit werk inderdaad van koepele en kerktorens, maar echt te ontdekken valt er weinig - en dat is mijn hoofdbezwaar tegen dergelijke series waarin op meer of minder willekeurige wijze een baaierd aan illustraties bij elkaar is gebracht.

Het boek heeft een interessante opbouw. Blockmans begint met de Bolsjewieken die het Winterpaleis overmeesteren, de nazi's die de Rijksdag laten uitbranden en de val van het paleis van de Roemeense dictator Ceausescu. Hij vervolgt met stukjes over Napoleon, het Romeinse rijk, de wereld van de stad, de kathedraalbouwers, het absolutisme en de burgerij op het fluweel. Op zich maakt dit een wat rommelige indruk, maar alles komt op zijn pootjes terecht door de hoofdstukken die volgen. Dat zijn: 'Het Vaticaan en Avignon, zetels van de pauselijke macht' (door Paola Piacentini-Scarcia), 'De koninklijke paleizen van de Renaissance' (Fernando Marias), 'Versailles, symbool van het absolutisme' (Joel Cornette), 'Burgerlijke pracht en praal' (Betty Abas), 'Het Kremlin' (Bruno Naarden), 'Parlementsgebouwen' (Wolfgang Kemp), 'Symbolen van fascisme en nazisme' (Wolfgang Wippermann) en 'Supranationale organisaties' (Marie-Ange Delen).

Vast onderdeel in ieder boek van de serie zijn 'Europeaan in beeld', 'Historische kroniek' en 'bibliografie'.

Het zou te ver voeren om hier ieder deel van deze kijk-serie te bespreken. Al met al wil ik volstaan met de volgende opmerkingen, die op de hele serie van toepassing zijn: 1. Het beeldmateriaal, het hoofdbestanddeel van de serie, is van een goede kwaliteit en terecht is gekozen voor zoveel mogelijk kleur. 2. De teksten zijn de ene keer beschrijvend/opsummend, de andere keer opgebouwd vanuit een vraagstelling. De ge-

kleio

meenschappelijke noemer van de serie, 'De wording van Europa', is in mijn ogen meer commercieel gekozen dan methodologisch doordacht.

3. Voor leerlingen in het voortgezet onderwijs bevat de serie veel informatie, als een soort encyclopedie, en kan leerzaam en/of stimulerend zijn.

Jan de Ruiter

NUTTIG OP (VGN-)REIS

De recensies zijn geschreven door Hubert Schrijnemakers.

B.H.W. Esser, *Langs kerken en catacomben. Een speurtocht in het oude Rome* (Coutinho, Muiderberg 1993) 278 blz., illustr., bibliogr., verklarende woordenlijst, prijs f27,50.

Hoewel het (briefkaart)formaat van dit boekje de suggestie van een reisgids zou kunnen wekken, is het veel meer geschikt om voor de reis naar Rome gelezen te worden. Doelgroep zijn dan degenen, die belang stellen in wat er uit oudheid en middeleeuwen resteert in ruim 50 kerken - waaronder de zeven grote basilieken - en in de bekendste catacomben.

De beperking tot deze perioden is meteen de zwakte van het boekje. De auteur besteedt geen aandacht aan kunstwerken uit renaissance of barok. Hij richt zich, zoals uit het voorwoord blijkt, in het bijzonder tot wie geïnteresseerd is in het oude christendom.

Van elke kerk wordt eerst de geschiedenis verteld, de voornaamste gebeurtenissen en anecdoten. Daarna worden kunstwerken uit christelijke oudheid en middeleeuwen behandeld. Door deze keuze van de schrijver breekt het verhaal soms abrupt af, zoals op blz. 61. Daar wordt verteld, hoe Gregorius VII in de kerstnacht van 1075 uit de S. Maria Maggiore werd ontvoerd vanwege zijn leer van de suprematie van de kerk over de staat. Meer krijgen we echter niet te lezen over de investituurstrijd, die toch het kader van het hele verhaal vormt. Niet iedere lezer zal de ontvoering zelf in het kader van de geschiedenis kunnen plaatsen. Een ander voorbeeld: volgens de auteur is er in de S. Giovanni in Laterano "naar verhouding weinig te zien" (p.11), en dat slaat dan niet op de gevolgen van de bomaanslag in juli 1993. Er is in deze basilica zeer veel te zien uit bijvoorbeeld de XVIIe eeuw, toen niemand minder dan Borromini de kerk verbouwde, natuurlijk ten koste van het erfgoed uit de middeleeuwen, dat wel.

In wezen is de beperking tot de oudchriste-

lijke en middeleeuwse kunst onhistorisch. Juist na de middeleeuwen werden vele kenmerken van het rooms-katholicisme vastgelegd, bijvoorbeeld in de decreten van het concilie van Trente. De kerken, die de reiziger vandaag de dag in Rome bezoekt, worden veel meer door de contra-reformatie gekenmerkt dan door het oude christendom. Aandacht voor de sporen van dat laatste is natuurlijk uitstekend, maar perspectief naar later tijd zou de blik op Rome verruimen. De beperking tot oudheid en middeleeuwen heeft iets XIXe eeuws-romantisch.

Binnen de gestelde beperking biedt het boekje de lezer aardige anecdoten en veel wetenswaardigheden. De auteur sluit zelf elke wetenschappelijke pretentie uit. Een enkele keer leidt dat tot een zekere oppervlakkigheid. Het noemen van namen van niet zo bekende geleerden (p. 77, 112), die in het verhaal verder geen rol spelen, had beter achterwege kunnen blijven, terwijl soms juist wat meer uitleg dienstig was geweest, zoals bij het arianisme (p. 20) of de Byzantijnse iconoklasten (p. 22). De plattegronden van kerken zijn duidelijk en nuttig.

Th.G. Oey, *Prisma Toerisme Taalgids Indonesisch* (Het Spectrum, Utrecht 1993). Oorspronkelijk: *Everyday Indonesian* (Pariplus Editions, 1992). Nederlandse bewerking S. Venema-Strube, 200 blz., prijs f24,90.

In 1991 organiseerde Johan Raven voor de VGN een reis naar Indonesië. Het zou mij niet verbazen, als de deelnemers daaraan een gezond soort heimwee hebben overgehouden. Veel historici hebben belangstelling voor dat land en niet alleen vanwege het tempo doelloe. Juist het moderne Indonesië trekt de aandacht van velen. Voor hen kan dit boekje een goede hulp zijn. Voor de spreektaal biedt het een basis van termen, een elementaire woordenschat, basisgrammatica en woordenlijsten Indonesisch - Nederlands en Nederlands - Indonesisch. Er zijn hoofdstukken over "informele gesprekken", "reizen", "eten en drinken", "winkel" en "praktische zaken".

Het aardige is, dat bij elk onderwerp ook uitleg wordt gegeven over gewoonten. Bij het begroeten wordt bijvoorbeeld iets verteld over het "slappe handje" dat je in Indonesië krijgt, en uitgelegd, waarom je wel met "tuan" of "nyonya" wordt aangesproken, maar dat zelf niet moet doen. Uitleg over beleefdheidsregels, kledingsgewoonten en lichaamstaal vindt de lezer bij de zinnen, die op die onderwerpen slaan. Bij "informele gesprekken" wordt vermeld, welke soms zeer

specifieke vragen je kunt verwachten en hoe je daarop kunt antwoorden. Het boekje biedt verder reistips, aantekeningen over hygiëne, etenswaren, drinkwater en ijsblokjes, en over afdingen natuurlijk. Een appendix biedt inzicht in de moeilijke materie van voor- en achtervoegsels van werkwoorden en zelfstandige naamwoorden.

Niemand zal verwachten, alleen met behulp van deze beknopte taal- en reisgids vlot een gesprek te kunnen voeren. Daarvoor zijn meer praktische oefeningen in luister- en spreekvaardigheid nodig. Maar ter voorbereiding van een reis naar Indonesië biedt dit boekje al heel wat.

CAHIERS VOOR LOKALE EN REGIONALE GESCHIEDENIS

J.C.N. Raadschelders, *Lokale bestuursgeschiedenis* (Walburg Pers, Zutphen 1992) 64 blz., prijs f15,-.

Dit boekje is deel 7 in de nuttige reeks 'Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis'. Deze cahiers geven, gericht op de tijd na 1600, inleidingen tot de onderzoeksmethoden van een aantal historische subdisciplines. Eerdere delen betroffen bijvoorbeeld onderwijsgeschiedenis, historische demografie en stadsgeschiedenis. Ze zijn zowel bedoeld voor amateur-historici die zich intensief met de geschiedenis van hun woonplaats of streek bezig houden als voor vakhistorici en studenten met belangstelling voor regionale geschiedenis.

Zoals de andere delen bevat ook *Lokale bestuursgeschiedenis* een korte theoretische inleiding, een uitgebreide bespreking van het specifieke bronnenmateriaal en de methoden van onderzoek, en een verhelderend voorbeeld. Het boekje wordt afgesloten met een literatuurlijst en een uitgebreid overzicht van beschikbaar relevant archiefmateriaal.

De bestuursgeschiedenis knoopt aan bij drie thema's die in de bestuurskunde centraal staan: de organisatie van de overheid, het functioneren van de overheid en tenslotte de overheidsfunctionarissen. De hieruit voortvloeiende vragen zijn goed van toepassing op historisch onderzoek naar lokale bestuursorganen: gemeenten, waterschappen en de zogeheten gemeenschappelijke regelingen, te weten samenwerkingsverbanden tussen lagere overheden voor het uitvoeren van taken die de partijen niet zelfstandig kunnen of willen vervullen.

De auteur gaat in op de juridische status van

het lokaal bestuur gedurende de Republiek, de Bataafs-Franse tijd en het Koninkrijk, op de relatie tussen bestuur en burger in 1650 en 1900 en tenslotte op de aspecten van lokale bestuursgeschiedenis. Dit laatste en belangrijkste hoofdstuk behandelt de ontwikkeling van takenpakket, financiën, organisatie en personele bezetting en het bureaucratiseringsproces. Dit hoofdstuk illustreert de algemene stukken op een duidelijke manier aan de hand van onderzoek dat de auteur zelf verricht heeft naar de bestuurlijke ontwikkeling van Beverwijk vanaf 1600.

Mark Harbers

NASCHOLING BIJ U THUIS

C.V. Lafeber, *De ontwikkeling van de parlementaire democratie in Duitsland 1871-1990* (Serie 'Nascholing bij U thuis', nr. 2. uitgave in eigen beheer auteur, te bestellen: Tilburgseweg 173, 5051 AE Goirle, tel. 013-430340), 277 blz. (lerarenboek) + 90 blz. *Bijlagen* (leerlingenboek, tabellen, bibliografie en kritiek op de stofomschrijving CSE), prijs f 65,-; leerlingenboek en tabellen apart bij te bestellen à f 12,50.

Je wilt van je eindexamen-lessen over Duitsland 1871-1990 iets leuks maken, maar bent niet in de gelegenheid hele stapels literatuur door te werken; dan is Lafeber de oplossing. Diens nieuwste boek - net als dat over Nederland 1948-1973 in eigen beheer uitgegeven - geeft een overstelpend grote hoeveelheid wetenswaardigheden, feiten, getallen en opinies over de Duitse geschiedenis van 1871 tot 1990. Het biedt tevens een soort revue van de relevante literatuur.

Lafeber heeft tijdens zijn jarenlange CSE-nascholingscolleges zijn kritiek op de stofomschrijvingen nooit onder stoelen of banken gestoken (zie hierover mijn recensie in KLEIO no.3. april 1993). Dat doet hij ook nu niet. De aangewezen periode is namelijk veel te lang, en heeft een even betwistbaar begin (1871) als einde (1990). De Duitse geschiedenis wordt zomaar uit die van Europa gesneden. Ten onrechte wordt zo de suggestie gewekt, aldus Lafeber, dat Duitsers in principe meer militaristisch, expansionistisch en racistisch zijn dan hun buurvölkeren. Hij zet vraagtekens bij die *Sonderweg* van Duitsland. Autoriteitsdenken was geen kenmerk van het hele volk, maar speciaal van de Junkerkaste. Aan de buitenlandse politiek wordt tot zijn verontwaardiging klakkeloos voorbijgegaan. En bovendien: al die 'kunstjes met bronnen', al dat gedoe met structuurbegrippen en vaardigheden, dat ligt hem niet,

dat gaat maar ten koste van het verhaal, wat toch de alpha en omega van de geschiedenis is. Toch wijst hij op tal van momenten op de toepasbaarheid van een begrip als 'continuïteit', maar dan vaak om de algemeen-menselijke trekken en reacties bloot te leggen.

Het boek is te lezen als een grote aanklacht tegen generalisaties en stereotypen over Duitsland. Het draagt een sterk persoonlijk stempel. Lafeber heeft het geschreven alsof hij zelf nog les gaf. Wie hem kent, weet wat dat betekent. Zijn betoog zit vol vuur en begeesting en getuigt tevens van grote eruditie. Humor ontbreekt niet en de lezer treft op elke bladzijde wel een of meer anekdotische details. Zeer smakelijk vind ik bijvoorbeeld de manier waarop hij over de dolkstootlegende, over de Beierse radenrepubliek of over de inflatie van 1923 vertelt. Maar ook de nazificatie in 1933 of de partijideologie in de DDR en de *Wende* van 1989 worden meeslepend uitgebeeld. Tientallen andere themata, zoals het bondgenootschap tussen rogge en ijzer in het Tweede Keizerrijk, of de invloed van de Eerste Wereldoorlog op de binnenlandse verhoudingen in Duitsland, worden met zorg uit de doeken gedaan. Persoonsbeschrijvingen zijn raak; over Wilhelm II merkt hij op: "*Wilhelm II moge een onrijpe, onaangename en tot het pathologische neigende praalhans en hansworst zijn geweest, hij was ook een schilderachtige figuur.*"

Voor een auteur met zoveel gevoel voor drama vind ik het overigens opmerkelijk dat hij de beroemde zwanezang van de parlementaire democratie in 1933 onvermeld laat: Otto Wels' woorden uit het debat over de Machtigingswet: "*Freiheit und Leben kann man uns nehmen, aber nicht die Ehre*".

Helaas laat de auteur zich soms teveel meeslepen door zijn betoog en weidt hij teveel uit. Het vertoog over antisemitische schrijvers (p.59) duurt wel erg lang en ik begrijp ook niet goed waarom maar liefst zeven bladzijden lang geciteerd moet worden uit *Im Westen nichts Neues*, hoe onmisbaar Remarque overigens is voor onze lessen over de Eerste Wereldoorlog.

Hoe uitvoerig de auteur ook wil zijn, bepaalde problemen (de economie van de Republiek van Weimar, de Blokkade van Berlijn 1948) blijven onderbelicht. Tijdens de boekuitreiking noemde de Duitse ambassadeur onlangs nog enkele andere omissies: zo wordt de invloed van de naoorlogse literatuur (Böll, Grass), die toch opvoedende waarde had, genegeerd. Ook wordt Helmut Kohl geridiculiseerd.

kleio

nummer 8/93
pagina's 28 en 29

Soms moet de nauwkeurige lezer de auteur op slordigheden betrappen. Zo was het Keuchenius, en niet Schaepman, die Dome-la Nieuwenhuis in de Kamer de hand drukte (p.26), en zo was Dawes ten tijde van zijn Plan nog lang geen vice-president van de VS (p.129). De sfeerbeschrijving van Hitlers optreden (p.113) is afkomstig uit Boumans *Revolutie der eenzamen*; de herkomst is dus niet "Gisevius, Bullock of Fest".

Het bijgevoegde leerlingenboek bevat 54 bladzijden en is in wezen een samenvatting van de bijna driehonderd voorafgaande bladzijden. Het is apart te bestellen.

Als schoolboek zal dit leerlingenboek niet voldoen; daarvoor is het te zakelijk-beknopt. Mij lijkt echter, dat een geïnteresseerde leerling best op eigen kracht het lerarenboek kan doorvorsen! Voor de schoolbibliotheek is aanschaf van het hele pakket-Lafeber dus zeer aanbevolen.

De tabellen geven onder meer cijfermateriaal van verschuivingen tussen de sectoren van de economie, werkloosheid, lonen en prijzen en verkiezingen. Het is jammer dat de auteur niet ook nog een setje tekstbronnen heeft toegevoegd, al zal hij wel tegenwerpen, dat in de hoofdttekst al tal van (duitsstalige) citaten voorkomen.

Hoe verzorgd de lay-out verder ook is, een boek als dit verdient een professionele uitgever die de tekst met de nodige illustraties omlijst. Ik hoop dat deel drie uit deze reeks, aangekondigd voor 1994 en handelend over de Opstand, in een passende uitgave zal verschijnen.

De bezwaren laten onverlet, dat Lafeber een zeer bruikbaar handboek heeft samengesteld. Zeer nauwkeurig heeft hij de stofomschrijving gevolgd, hoeveel moeite hij daar principieel ook mee had. Moeilijke problemen, zoals het beschrijven van de standen en klassen in het Keizerrijk, weet hij bekwaam op te lossen. Stapels boeken zijn doorgewerkt, getuige de beredeneerde bibliografie. Het geheel vormt een uitstekende gids in de uitgebreide materie-Duitsland.

Jan van Oudheusden

FEEST EN RELIGIE

Inez van Eijk, *Van Allerheiligen tot Sint Juttemis. Achtergronden van onze feestdagen* (Kosmos/Z&K Uitgevers, Utrecht 1993) 112 blz., f16,90.

Als een cultuur zich rekenschap moet geven van haar verleden dan kunnen de christelijke wortels van onze beschaving bezwaarlijk bui-

ten beschouwing blijven. De heiligenverering was misschien geen wezenlijk deel van de, vooral, katholieke traditie, maar was er wel, zeker in de ogen van buitenstaanders, gezichtsbepalend voor.

Er zijn de laatste jaren nogal wat boeken verschenen rondom het fenomeen van de heiligen en hun verering door het jaar heen. Waaruit komt deze plotseling toegenomen belangstelling voort? Er is zeker geen sprake van een renaissance van de heiligenverering. Die is onveranderd teruglopend, al bestaan er nog steeds sendie geloven aan de mogelijkheid van bovennatuurlijke tussenkomst bij ziekte en andere problemen. Het antwoord op de vraag ligt meer in het verdwijnen van dit stuk religieuze folklore, al wordt deze aanduiding - folklore - door de aanhangers van Antonius van Padua en Clemens Maria Hofbauer zeker niet gedeeld. In snel tempo vergeten de mensen de legenden rondom Elisabeth van Thüringen, Cecilia, Apollonia, om maar enkele van de mooiste te noemen. Weerspreuken hoor je alleen nog maar in regionale radioprogramma's, maar geen mens die ze serieus neemt of ze van buiten leert. Bedevaarten bestaan nog wel, maar het zijn toeristische uitstapjes geworden in plaats van een devote bezigheid. De tijd van het 'Rijke Roomsche Leven', zoals het naar de rubriek in de *Katholieke Illustratie* wordt aangeduid, ligt ver achter ons. De vormrijkdom van het katholicisme verdwijnt. Auteurs realiseren zich dat en proberen vast te leggen wat er nog van bekend is, voordat de tijd alles met de mantel van de vergetelheid heeft toegedekt.

Inez van Eijk heeft dat ook willen doen; ze heeft er ook nog een handjevol algemene feestdagen - moederdag en bevrijdingsdag bijvoorbeeld - aan toegevoegd.

Het is geen goed boek geworden. Er is een vrij willekeurige keuze gemaakt uit de vele heiligen van de kalender, waarbij de viering meestal beperkt blijft tot een vernoeming in het Romeinse missaal. Simon de Stiliet, dezelfde van het schilderij van Willink, is in ons land nooit vereerd. De Martelaren van Gorcum, die wel vereerd werden, doet de auteur slechts met drie regels af. Over de achtergrond van de verering zelf geen woord. In 1867 werden deze slachtoffers van de Geuzen door de paus heilig verklaard. Kerkpolitiek was hieraan niet vreemd. Door het scheppen van lokale heiligen kon Rome de kerkprovincie sterker aan zich binden. In die tijd - de vooravond van de Italiaanse eenheid - toen de politieke druk op de Zetel van Petrus werd opgevoerd, was iedere steun meer dan welkom. Drieduizend Nederlanders trokken dan ook in hetzelfde jaar als

Zouaven naar Rome om voor het voortbestaan van de Pauselijke Staat te vechten en te sterven.

Wat de achtergrond van de schrijfster is weet ik niet. Of ze historica is waag ik te betwijfelen. Het boekje staat vol met onjuistheden en beweringen die kant noch wal raken. Beperken we ons tot de bladzijde waarop de heiligen van 1 en 14 april besproken worden: 'Alva verloor in 1572 de slag bij Den Briel met de Watergeuzen' - hij was daar niet, er is geen slag geleverd, de stad werd zonder veel moeite ingenomen; '... een aankondiging van de rampen die de Lage Landen te wachten stonden zoals de Tachtigjarige Oorlog' - dat was het overlijden van Lidwina van Schiedam in 1433 na een hevig lijdem dat zij met bewonderenswaardige opgewektheid aanvaardde. Hier word ik toch even stil van! Het lijkt erop dat de auteur wat gegrasduid heeft, en niet eens zo heel lang, in enkele - wat oudere en ook meer recente - boeken over het onderwerp. Hier en daar heeft ze wat opgepikt en dat neergeschreven. Serieuze studie is klaarblijkelijk niet nodig; je schrijft wat op en fluks is weer een boek gereed.

Is er dan niets goeds over het boekje te melden? Jawel, het is goedkoop; ook omdat het niet geïllustreerd is. Het kan ondanks de vele tekortkomingen bij de lezer toch interesse opwekken voor dit aspect van onze cultuur. Daarna moet de lezer wel er nog wat serieuze boeken op naslaan.

Kees van Kemenade

KLEIO KRANT

Nieuws van het

VGN

bestuur

Op 6 september kwam het VGN bestuur voor het eerst na de (gespreide) vakantie weer bijeen. De vergaderingen worden dit jaar gehouden in het Stiltecentrum, winkelcentrum Hoog-Catharijne, in Utrecht.

Twee ontwikkelingen zullen dit jaar onze speciale aandacht opeisen: de uitwerking van de tweede fase en het reilen en zeilen van de inmiddels ingevoerde basisvorming.

Basisvorming

De onlangs opgerichte Commissie Basisvorming heeft zich al met veel energie op haar taken gestort en hoopt op een vruchtbare samenwerking met andere commissies die met deze thematiek te maken hebben.

Tweede fase

Mevrouw Ginjaar, voorzitter van de stuurgroep die de *Nota Tweede Fase* verder zal uitwerken, schijnt zich uit-

gesproken te hebben voor verplichte deelvakken aardrijkskunde en geschiedenis.

De ontwikkelingen op het gebied van de tweede fase zijn uiterst belangrijk voor de toekomst van ons vak. Bestuursleden waren dan ook aanwezig op een bijeenkomst georganiseerd door de Universiteit van Groningen op 1 oktober en op een conferentie over de tweede fase die het NGL op 13 oktober in Amersfoort gehouden heeft. Ook tijdens de jaarvergadering van het NHG eind september is de kwestie ter sprake gekomen.

Commissies en activiteiten

Geplande activiteiten van de diverse commissies kwamen ook op 6 september ter sprake. De Didactischecommissie bereidt een studiereis voor naar de VS. Tevens is er een Amerika-dag op de Amerikaanse Ambassade in Den Haag. Zie voor deze zaken elders in de Kleiokrante.

De Commissie Clomatica werkt energiek de plannen verder uit. Graag zouden de leden op VGN-bijeenkomsten eens een demonstratie willen geven. Er is veel mogelijk met de computer op het gebied van het geschiedenisonderwijs.

Frits Kat werkte in het kader van de

OVERLEDEN

zr.dr. A.J.M. Alkemade

Advertenties in enkele dagbladen meldde op 1 september j.l. het overlijden van zr.dr. A.J.M. Alkemade, bekend als zuster Alix, sinds zij in 1947 intrad in de orde van de zusters Franciscanessen.

In de VGN, toen nog in de beginjaren, was zr. Alix Alkemade een bekende figuur. Hoewel ik de meeste informatie over haar gekregen heb van VGN-leden uit die tijd, herinner ik me haar zelf ook: een zuster, die - in habijt - veelvuldig op bijeenkomsten aanwezig was. Jongere leden kunnen zich dat niet meer voorstellen, maar zo'n dertig jaar geleden waren er heel wat religieuze leden van de VGN en aanvankelijk duidelijk herkenbaar door hun kleding.

Zr. Alkemade was toen al bij de VGN betrokken en maakte, via de Historische Kring Rotterdam, een tijdlang deel uit van het bestuur. Zij had, zo vertelde een oud-bestuurslid me, speciale aandacht voor het katholieke deel van de VGN.

Een geëmancipeerde vrouw, zo kunnen we haar noemen.

Begonnen als geschiedenislerares klom ze op tot directrice van de PA St. Lucia in Rotterdam, werd inspectrice van het middelbaar onderwijs en hoofdinspectrice Opleiding Onderwijsgeveenden. Voor haar verdiensten werd ze geridderd als officier in de Orde van Oranje-Nassau.

De geschiedenis had haar grote belangstelling. In 1966 promoveerde ze bij prof. Boogman in Utrecht op het proefschrift *Vrouwen XIX, geschiedenis van negentien religieuze congregaties, 1800-1850*.

Twee voor die tijd opmerkelijke stellingen voegde zij aan haar proefschrift toe:

'Veelal bereiken meisjes in de lagere klassen van de middelbare school onvoldoende resultaten in de wiskunde vakken, omdat de didactische methoden geen brug slaan tussen de ervaringen van de leerlingen en de abstracte wiskunde formules.'

'Het argument dat het gemotoriseerde verkeer door protestmarsen van voetgangers op de rijweg gestremd wordt, mag niet als voorwendsel gebruikt worden om deze marsen te verhinderen.'

Verder was zij betrokken bij de Vereniging voor RK Mulo en schreef zij de geschiedenismethode *Mensen bouwen een wereld*. Door haar toedoen zijn in 'haar' school St. Lucia veel VGN-bijeenkomsten van de afdeling gehouden.

Later, als inspectrice, woonde ze vele VGN-vergaderingen bij; niet alleen plichtmatig, maar vooral vanwege haar grote interesse voor het geschiedenisonderwijs.

Daarbij was zr. Alix Alkemade 'een levenslustige vrouw', 'een beminlijke vrouw', 'een reuze aardig mens' (citaten van oud-bestuursleden) en, zoals uit haar levensloop blijkt, een actieve en energieke vrouw. Ook na haar pensioen bleef ze werkzaam in diverse besturen, onder andere in de Rotterdamse Vereniging voor Katholiek Onderwijs.

In november zou zr. Alkemade 70 jaar zijn geworden; de VGN verliest in haar iemand die veel betekent heeft voor het reilen en zeilen van het geschiedenisonderwijs in Nederland.

Tineke Perdeck-Schimmel

VERSTERKING GEZOCHT

De Commissie Mavo/Vbo

kampt met een nijpend tekort aan commissieleden.

Wij doen een dringend verzoek aan VGN-leden, werkzaam in het Mavo-Vbo gebied, om ons te komen helpen.

Onze doelstelling is om de positie van het vak geschiedenis en staatsinrichting op Mavo en Vbo te versterken o.a. door het geven van voorlichting, het analyseren van methoden etc.

Heeft u belangstelling of wilt u er iets meer over horen, neem dan contact op met:

Gerard Twickler

Debussylaan 9

4941 WD Raamsdonkveer

Tel. 01621 -14191.

Atlantische Onderwijscommissie mee aan een bundel bestemd voor het geschiedenisonderwijs in Polen en gaat ook zelf naar Polen. Dit najaar zal voor de tweede keer een Startersconferentie gehouden worden, 4 en 5 november in Vught. Zie ook hiervoor elders in de Kleiokrante.

De geplande Verenigingsraad is dit jaar afgeblazen: er had zich maar één deelnemer aangemeld. Blijkbaar functioneren de commissies zo bevreemdend dat aan een extra vergaderzaterdag geen behoefte is.

Examenzaken

Ook de WIEG heeft weer vergaderd en zet de werkzaamheden voort. Er komen nog enkele voorlichtingsbijeenkomsten over het nieuwe examen. Zie daarvoor het KPC-jaarplan verderop.

Onlangs heeft in *Uitleg* gestaan wat voor eisen er voortaan aan de schoolonderzoeken gesteld zullen worden. De WIEG zal hier aandacht aan besteden. Nu het Comité 4 en 5 mei 'grondrechten' als jaarthema heeft gekozen lijkt het zinnig dit als schoolonderzoek staatsinrichting verder uit te werken.

Met het ministerie is - nog voor de vakantie - gesproken over stofomschrijving en stofomschrijvers; voortaan zullen er aparte commissies zijn voor Mavo/Vbo en Havo/Vwo, die ieder een eigen stofomschrijving maken. Er zijn taakuren beschikbaar voor de commissieleden.

Nascholing

Voor de nascholingsdag van RU Leiden en VGN hadden zich ruim 500 mensen opgegeven. Het onderwerp 'Duitsland' vraagt klaarblijkelijk om gedegen nascholing, want ook de meerdaagse cursussen lopen aardig vol.

In november heeft het bestuur een studiedag, waarop we eens wat dieper in kunnen gaan op allerlei zaken en het verdere beleid. Er zal dan ook gesproken worden over de samenstelling van het nieuwe bestuur, want in het voorjaar laten Joke, Frits en ik na zes jaar de werkzaamheden aan anderen over.

Tineke Perdeck-Schimmel

INLEVERDATA VAN KOPIJ VOOR DE KLEIOKRANT

Voor het Kleionummer van:
november 22 okt.
december 19 nov.

Voor eventuele spoedberichten na de inleverdatum en informatie over omvang, illustraties e.d. kunt u terecht bij de eindredacteur, Tineke Bogaerts, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

Stuur berichten voor de krant (verenigings- en commissienieuws, informatie over tentoonstellingen, nieuw lesmateriaal en nascholing) en adreswijzigingen rechtstreeks naar de eindredacteur!

Starters conferentie 4 en 5 november 1993

'ALLE BEGIN IS MOEILIK'

Sta je al/pas enkele jaren voor de klas en vind je geschiedenis ook zo'n leuk vak? Begin je dit jaar en denk je: 'Kon iemand me maar eens wat goede tips geven?' Zou je dus van gedachten willen wisselen met andere beginnende collega's geschiedenis en staatsinrichting, of willen horen wat mensen uit de praktijk met een wat langere ervaring te vertellen hebben?

Dan is er nu de mogelijkheid. Want de VGN organiseert op 4 en 5 november opnieuw een tweedaagse conferentie voor startende docenten van iedere leeftijd en anderen die hopen in de nabije toekomst als leraar geschiedenis en staatsinrichting te gaan werken. De conferentie wordt gehouden in Huize Bergen in Vught.

Er zijn nog enkele plaatsen beschikbaar!!!

Neem daarvoor contact op met het secretariaat van de VGN-commissie Starters.
W. Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond (Stiphout).

Uitgebreide informatie over het programma staat in het Kleionummer van juli/augustus.

Constitutions and Democracies The American Experience in theory and practice

Studiedag voor docenten geschiedenis en staatsinrichting
in samenwerking met de Amerikaanse Ambassade
in Den Haag

VRIJDAG 19 NOVEMBER

Deze studiedag waarin aandacht besteed zal worden aan de Amerikaanse Constitutie en het spanningsveld tussen de theorie en de feitelijke gang van zaken zal van 9.30 tot 17.00 uur plaatsvinden in het auditorium van de Amerikaanse Ambassade op het Lange Voorhout 102 in Den Haag.

Voorlopig programma:

9.30 uur Ontvangst met koffie

9.45 - 10.00 uur Welkomstwoord door Cultureel Attaché Kate Delaney en Chargé d'Affaires a.i. Michael Klosson

10.00 - 10.05 uur Opening door gespreksleider dr Jaap Verheul, verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de RU Utrecht

10.05 - 10.50 uur 'The better angels of our nature: Power, Personality and the American Constitution', lezing door dr Eduard van de Bilt, verbonden aan de Vakgroepen Geschiedenis van de Universiteiten van Leiden en Amsterdam

Koffiepauze

11.05 - 11.50 uur 'The labyrinth of the Constitution', lezing door dr Stephen Whitfield, Professor of American History aan de Brandeis University in Massachusetts

11.50 - 12.35 uur 'Constitutional conflict over foreign policy-making', lezing door dr Bertjan Verbeek, verbonden aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de VU

Lunch in het American Documentation Center

14.00 - 15.00 uur Worldnet dialogue met een autoriteit in de USA. Tijdens deze verbinding kunnen rechtstreeks vragen gesteld worden aan de in de Worldnet Studio aanwezige gasten

Theepauze

15.15 - 16.00 uur 'The new forms of media and their implications for the First Amendment', lezing door dr Paul Ashdown, Professor of Journalism aan de Universiteit van Tennessee in Knoxville

16.00 - 16.30 uur Wrap-up session met alle sprekers.

U kunt u aanmelden door voor 1 november a.s. f15,- over te maken op postgiro 128701, t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag, onder vermelding van 'studiedag VS' en uw naam en adres!

VOORAANKONDIGING

Van 20 juli tot 5 augustus 1994 organiseert de VGN in samenwerking met de Amerikaanse Ambassade een studiereis naar de VS.

Thema zal zijn: 'De constitutie aan het werk'.

Daarnaast zal er ruime aandacht zijn voor de geschiedenis van de VS.

Mr. D.H.M. Meeuwissen zal de reis begeleiden. Hij is als hoogleraar vergelijkend staatsrecht verbonden aan de RU Groningen en tevens verbonden aan de studierichting American Studies aldaar.

De reissom zal circa f3900,- bedragen. U kunt de reis ook zelf nog verlenegen met een eigen gedeelte.

Voor inlichtingen: Tineke de Danschutter, 050-251298
(Didacticiteitencommissie)

BOSTON NEW YORK PHILADELPHIA WASHINGTON DC

Werkgroep Achtttiende Eeuw

Jubileumsymposium 'Grenzen en periodisering van de achttiende eeuw in Nederland en België

Op 25 en 26 november viert de Werkgroep Achttiende Eeuw haar vijftiengjarige bestaan met een symposium in het Markiezenhof in Bergen op Zoom. Het wordt georganiseerd samen met de werkgroepen 17e en 19e eeuw.

Thema is de vraagstelling: 'Bestond er een 'achttiende eeuw' in de Lage Landen en zo ja, hoe liggen dan de grenzen'.

Een groot aantal deskundige sprekers en referenten zullen een bijdrage aan het symposium leveren.

Voor meer informatie, ook over de kosten, kunt u terecht bij:
Mw.dr J. Roelevink, secretaris
Werkgroep Achttiende Eeuw,
Instituut voor Nederlandse
Geschiedenis,
Postbus 90755,
2509 LT Den Haag.
Tel. 070-3814771.

Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw

Congres "Los van Nederland. Dekolonisatie van Indonesië en Suriname"

Op vrijdag 19 november houdt de VGTE haar jaarlijks congres. In een aantal lezingen zal aandacht besteed worden aan de dekolonisatieprocessen van wat eens Nederlands belangrijkste koloniale bezittingen waren: Indonesië en Suriname. Tijdens het congres zal tevens de 'Jan Romeinprijs' voor de beste doctoraalscriptie op het gebied van de hedendaagse geschiedenis worden uitgereikt.

Inlichtingen en aanmelden bij:
D.F.J. Bosscher, Instituut voor
Geschiedenis RUG, Postbus 716,
9700 AS Groningen.
Kosten: f35,- (leden, studenten en
mensen zonder betaald werk f25,-).

over te maken op rek.nr. 57.06.77.912
van de ABN/AMRO Groningen,
t.n.v. D. Bosscher, o.v.v. Congres
1993, giro bank 802394.

Historisch Museum Rotterdam

Tentoonstelling 'De tweedracht verbeeld. Prentkunt als propa- ganda aan het begin van de 80-jarige oorlog'

Deze expositie, van 17 oktober t/m 14 november, is gewijd aan prenten die tussen 1560 en ongeveer 1620 zijn vervaardigd. Pronkstuk en middelpunt van de tentoonstelling is een grote allegorische prent door Joris Hoefnagel over de Spaanse tyrannie. Op de prenten komt het thema 'recht en vrijheid' steeds naar voren - het is de propaganda van de opstandelingen in de 80-jarige oorlog. Alva als het kwaad - Willem van Oranje als het goede!

Bij de tentoonstelling is een folder met achtergrondinformatie verkrijgbaar en als u verder in de materie wilt duiken: het geïllustreerde engelstalige boek *Images of discord*.

Misschien handig voor de toekomst - het CSE over de Opstand - en als u met de toch wel ingewikkelde 16e

eeuwse prenten als bron wilt werken!!!

Vanaf 2 december is 'De tweedracht verbeeld' te zien in de Universiteitsbibliotheek in Leuven.

Vereniging voor Vrouwen- geschiedenis

Symposium

Vier perspectieven op periodisering, verandering en continuïteit in vrouwengeschiedenis

Op zaterdag 20 november organiseert de VVG in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Cruquiusweg 31, Amsterdam het symposium: 'Tracing en-gender-ed identities'.

Er zullen lezingen gehouden worden door Josine Blok, verbonden aan de RU Groningen, over vrouwen in de klassieke polis van Athene - Gabriela Signori, een Zwitserse vrouwenhistorica werkzaam aan de universiteit van Bielefeld over een medievistisch onderwerp. - Mirjam de Baar, ook werkzaam aan de RU Groningen, over Antoinette Bourignon, - en Nancy F. Cott, verbonden aan de Yale University (New Haven, Connecticut).

Nadat de sprekers op elkaar gereageerd hebben en er een discussie heeft plaatsgevonden met de zaal zal Marjan Schwegman deel V van de serie *Geschiedenis van de Vrouw* aan Nancy Cott aanbieden.

Kosten f15,- (leden VVG f10,-); lunch f8,-.

U meldt u aan door het bedrag van de toegangsprijs, ev. plus lunch, over te maken op postgiro 4102980 van de VVG te Amsterdam, voor 10 november!

Gaarne vermelden 'symposium' of 'symposium met lunch'.

TELEAC

'Sprekend over ... De islam en de moderne tijd

Vanaf zondag 7 november spreekt Violet Falkenburg met prof. van Koningsveld over vragen als: 'In hoeverre is de islam verenigbaar met moderne westerse opvattingen over democratie, de verhouding tussen godsdienst en staat, mensenrechten, vrijheid van meningsuiting en de positie van de vrouw?' In de gesprekken komen zowel heden als verleden aan de orde.

Uitzendtijden

TV2 - vanaf zondag 7 november gedurende zes weken van 23.15-23.45 uur.

Radio - vanaf zaterdag 13 november wekelijks van 16.30-16.50 uur.

DUCDALFS NIEUWE BLOET-RAEDT

Siet doch hier een raet gespannen
Van soo veel verscheide mannen
Die den Bloetraet wert genoemd
En soo menich mens verdoemt
Hier als President Granvelle
Vonnis-baerder van de Helle
Seyt maer dit of dat u best
Voort hem volgen al de rest

3

Niet en wert aldaer beslooten
Als onnosel bloet vergooten
Hangen Branden wuergen moort
En wat daer dan by behoort
Het verbaeren van de goeden
Dwanghen en prangender gemoeden
Dat sy seyden was t'gebode
Van den Coning en van Godt

Computernieuws van Cliomatica

Het is al weer ruim een jaar geleden dat op een bewogen ALV een zachte dood werd gegund aan de commissie Comigo. Deze commissie heeft in de tweede helft van de jaren tachtig, toen in het Nederlandse onderwijs het computergebeuren gemeengoed moest gaan worden, geprobeerd de introductie te begeleiden.

Is het computergebeuren gemeengoed geworden? Ja en nee. Het is zeker zo dat iedere school de beschikking heeft over één of meer computerlokalen. Maar die zijn gevuld met de meest vreemdsoortige combinaties van configuraties. Apparaat A is een XT van de eerste NIVO-tranche, apparaat B is een local bus-486, apparaat C is gelijk aan apparaat D, maar heeft een EGA-scherm etc. Wie binnentreedt in zo'n lokaal moet zich een kenner weten. Gezien het veel geconstateerde feit dat er maar sporadisch gebruik wordt gemaakt van het computerlokaal lijkt het met de zelfkennis van het onderwijsveld nogal mee te vallen, ook bij historici.

De educatieve software was niet eminent geschikt voor het geven van effectief onderwijs. Het vak geschiedenis en staatsinrichting heeft in deze de kennismaking hernieuwd met de Wet van de remmende voorsprong: in de eerste tijd van het COO (computer ondersteund onderwijs) werden er binnen het kader van het NIVO-project veel programma's ontwikkeld voor ons vak. En natuurlijk gebruikten de auteurs het materiaal dat op alle scholen beschikbaar was, het bij nader inzien vervelend stugge programma pfile 3, door Zoetermeer aan de scholen gegeven, omdat - een publiek geheim - het zo goedkoop was. De programma's waren nuttig en leerzaam, de leerlingen konden er een heleboel van leren - maar wat leerden zij nu eigenlijk precies? Geschiedenis of informatica?

Het aanvankelijke enthousiasme van de docenten nam af, waardoor de uitgevers steeds minder gingen zien in het ontwikkelen van goede software. Het NIVO-project, dat au fond bestond uit de onderwijsmensen zelf, werd vervangen door een bureaucratische instelling die vanuit ons vak gezien weinig meer produceerde dan nota's. Met als gevolg dat de COO bij het vak geschiedenis en staatsinrichting in een dal raakte. Nieuwe programma's werden niet meer ontwikkeld; alleen de heer Beetsma en zijn dochter bleven onvermoeibaar drill & practice-pro-

gramma's produceren.

De commissie Comigo kon daar ook weinig aan doen en dééd er op den duur ook weinig meer aan. Zodat de commissie er tenslotte ook niet meer toe deed.

Het leven na Comigo

Is er meer toekomst voor de nieuwe commissie, de commissie Cliomatica? Het ziet er allemaal wel wat hoopvoller uit: de commissie bestaat uit meer leden, die ook allemaal als docent werkzaam zijn, er wordt frequent vergaderd, er worden contacten gelegd en er wordt software bekeken. Een steentje werd bijgedragen tot het congres in Leeuwarden in de vorm van een workshop over 'Limburg on line', een goede gelegenheid om het blikveld te verwijden tot buiten de taalgrens. En er verschijnen programma's die aanzienlijk méér te bieden hebben dan tot voor kort gebruikelijk was. En enkele leden van de commissie zijn in opdracht van de SLO bezig een softwarecatalogus te maken.

Twee zaken zijn duidelijk de moeite van het noemen waard:

1. de ontwikkeling van het toetsprogramma Cliotest.
2. de aanwezigheid van Cliomatica op het bulletinboard van de SLO.

Cliotest

Allereerst het programma Cliotest waarover in het vorige nummer al de nodige mededelingen zijn gedaan. Een korte herhaling: voor de commissie Cliomatica is een toetsprogramma ontwikkeld dat u onder meer in staat stelt:

- meerkeuzevragen op papier uit te printen in een willekeurige volgorde;
- proefwerken klassikaal of individueel af te nemen achter de computer en de proefwerken uiterst snel elektronisch na te kijken;
- een zieke een proefwerk te laten inhalen zonder dat u er verder omkijken naar hebt;
- grote bestanden meerkeuzevragen op diskettes te bewaren en te bewerken;
- vragen van collegae te gebruiken;
- leerlingen achter de computer te laten oefenen: geven zij een verkeerd antwoord, dan levert het programma commentaar en stuurt ze terug het juiste pad op.

Een toets binnen Cliotest bestaat uit maximaal 50 meerkeuzevragen met maximaal 6 varianten, al dan niet met

commentaar. Er kunnen eenvoudige tekeningen in gemaakt worden, het programma kan, indien gewenst, de juiste antwoorden tonen, de kandidaat ziet na het afsluiten van zijn test hoe hij hem gemaakt heeft - en zo zijn er nog een heleboel andere mogelijkheden.

Misschien is de meest veelbelovende mogelijkheid wel het feit dat het programma het beheer van enorme vragenbanken toelaat: u kunt met een bestand vragen werken dat duizenden en duizenden vragen groot is. Iedere vraag is voorzien van een 'vlag', een kenmerk: bijv. Sporen - Archeologie - Simulaunman. Wilt u een proefwerk samenstellen over archeologie, dan toetst u dat woord in en het programma toont u alle vragen over archeologie. Wilt u alle vragen bij de methode *Sporen* zien, u toetse de naam dier methode in. U ziet de voordelen?

Natuurlijk staat of valt dit met de verkrijgbaarheid van veel, heel veel vragen. Het mooist zou het zijn als de uitgevers bij hun methoden vragenbestanden zouden leveren. Vooralsnog wil Cliomatica dit proberen te regelen. De commissie is druk doende wat bestanden met vragen te verzamelen. Als u het programma bestelt, dan krijgt u er die bestanden gratis bijgeleverd. Het is de bedoeling dat er op den duur een ruilcircuit gaat ontstaan: wilt u bijvoorbeeld 100 vragen over het Derde Rijk, dan kunt u die kopen. Eén vraag kost één dubbeltje - maar stuurt u evenveel zelfgemaakte vragen op als u wilt kopen, dan kan uw beurs gesloten blijven. Maar laten we hiermee nog even wachten tot de commissie een aanzienlijker hoeveelheid vragen heeft... U hoort nog van ons!

Tot slot: hoe komt u aan dit snelle programma, dat op werkelijk iedere MS-DOS machine probleemloos draait? U stort f. 30,- op de rekening van de penningmeester van de VGN onder de vermelding van 'Cliotest', het soort schijfje dat u wilt hebben en u vermeldt tevens welke naam u in het programma wilt laten zetten. Uw eigen naam natuurlijk, maar moet er ook de naam van de school bij? (De naam verschijnt iedere keer dat een

leerling het programma draait, op het beeldscherm.)

Enkele dagen later ligt het schijfje bij u in de bus.

Het zal uw beroepsleven veraangename-

Bij het schijfje wordt natuurlijk een handleiding geleverd.

Het bulletinboard

Vervolgens het bulletinboard. Als u in uw computer een modemkaart hebt zitten of een modem hebt vastgemaakt aan uw computer, dan kunt u uw computer via de telefoon contact laten leggen met de computer van de SLO. Hoe u een modem moet installeren staat omstandig uitgelegd in de paperassen die u ontvangt als u een modem aanschaft. Als u de SLO belt (053-341634), dan wordt er eerst gevraagd naar uw naam en of u een wachtwoord wilt intypen. De eerstvolgende keer dat u de SLO weer belt, kunt u een kijkje nemen op het bulletinboard.

U kiest voor groep 16, het hoekje van geschiedenis. Daar zijn een aantal bestanden te vinden, lopende van een steeds groter wordende voorraad spotprenten tot een nog minuscule voorraad teksten en lessencycli. Als u wilt, dan kunt u uw computer de opdracht geven zo'n bestand te 'sponzen': in een minuut of vijf heeft het modem een spotprent binnengehaald, in een minuut of tien hebt u lesmateriaal voor verscheidene lessen.

Alle bestanden zijn 'gezip't', dat wil zeggen, ze zijn zo klein mogelijk gemaakt, want een klein bestand binnenhalen is goedkoper dan een groot bestand. Een gezip't bestand moet weer 'uitgepakt' worden met behulp van het programma 'pkunzip'. Het SLO-board levert dat programma gratis. Is een bijvoorbeeld spotprent eenmaal uitgepakt, dan kunt u hem direct gebruiken in een moderne tekstverwerker als WP5. Word of Ami. Gebruikt u of de schooladministratie een redelijke printer, dan let niets u uw proefwerken voortaan te lardereren met afbeeldingen.

De lessen, de teksten, de documenten en de spotprenten worden gescand door de commissie Cliomatica. Bezaten enkele leden zelf al kleine scanners, het bestuur van de VGN is zo vooruitstrevend geweest de commissie een echt efficiënte scanner te laten kopen, een scanner die met name goed is op het gebied van de OCR, het kunnen lezen van gedrukte en ongedrukte teksten. De commissie kan nu willekeurig welk stencil of boek of document scannen; de tekst kan worden omgezet in voor de computer leesbare tekens; het elektronische bestand wordt neergezet op

het bulletinboard en iedere docent geschiedenis kan het bestand laden en er in zijn eigen computer mee doen wat hem welgevalt.

Het ziet ernaar uit dat de hoeveelheid documenten en prenten behoorlijk groot zal gaan worden. Het kan dus best een zinnige zaak zijn om de aanschaf van een modem te overwegen. De kosten bedragen een kleine f.200,- voor een 2400 baud modem en een f.600,- voor een 9600 baud exemplaar. Hoe hoger dat baud-getal is, des te sneller werkt het apparaat en des te lager worden de telefoonkosten. Momenteel kan het SLO-board nog niet de snelle modems aan: met werkt met maximaal 2400 baud. Maar och, het gebruik van het bulletinboard is gratis, dus u betaalt alleen de telefoonkosten. Is dit allemaal toch niet zo best te volgen of hebt u (nog) geen computer: laat u de systeembeheerder op school het SLO-board eens bellen en laat hem wat bestanden laden. U kunt dan zelf beoordelen of het een zinvolle zaak aan het worden is. Is er geen systeembeheerder of kan hij niet sponzen, dan is er altijd wel een leerling die het graag even voor u wil doen.

De commissie zal de komende weken zoveel mogelijk materiaal dat betrekking heeft op het onderwerp Duitsland uit het CSE op het board zetten.

Tot slot: hebt u materiaal waarvan u denkt dat het bruikbaar kan zijn voor collegae, dan kunt u dat ook zelf in het bulletinboard zetten. Hebt u gedrukt materiaal dat u graag gescaand zag, dan kunt u dat opsturen naar de secretaris van Cliomatica, die het graag voor u zal scannen en het resultaat op het board zal zetten.

J. Snijders
Commissie Cliomatica

De VGN-reis naar Mexico en Guatemala

Vliegend tussen Mexico en New York besluit ik om het verzoek van Johan Raven, de organisator van deze en vele andere VGN-reizen, meteen maar te honoreren door nu direct te beginnen met een verslag van onze reis van 31 dagen.

Zeventien reizen moeten hiervoor toch voldoende zijn.

Het gevaar bestaat echter wel, dat het verslag Graham Greene-grimmige trekjes kan gaan vertonen doordat de laatste nacht in Mexico-Stad wakend werd doorgebracht vanwege de luide muziek die uit de nachtclub recht tegenover het hotel kwam. Het voordeel is evenwel dat het een spontaan verhaal kan worden waarin positieve en negatieve zaken nog niet gladgestreken zijn tot een algemeen gevoel.

Op vrijdag 16 juli vertrokken van Schiphol 19 mensen, die elkaar ten dele kenden van vorige VGN-reizen. Helaas zouden na enkele dagen twee van hen naar Nederland worden teruggeroepen wegens een sterfgeval. De tassen - en natuurlijk ook die ene grote koffer van Joke - puilden uit van de boeken. Samen hadden we ongeveer de hele bibliotheek bij ons aan beschikbare gidsen over Mexico en Guatemala: van de populaire Dominicus tot de pittige delen van DuMont en van de dunne American Express Reiswijzer tot de dikke La Ruta Maya. Wie tegen sommige adviezen in toch bij De Slegte voor f12,50 Baedeker's Mexico gekocht had, bleek niet zo'n slechte keus gemaakt te hebben. De gids bleek aardig compleet en heeft goede kaartjes en plattegronden. Voor Guatemala bezat bijna iedereen het Reishandboek van Yvonne van der Bijl, volgens een artikel in de *Volkskrant* uit de handel genomen

wegens plagiaat; maar plagiaat of niet, het boek heeft ons goede diensten bewezen, ook al ontdekten we als echte frikken natuurlijk weer enkele historische en kunsthistorische onjuistheden erin.

De VGN was voor deze reis in zee gegaan met Djoser, de organisatie die reclame maakt met de leus 'De andere manier van reizen'. Vooral de mensen, die vorig jaar de VGN-reis naar Indonesië meegemaakt hebben, spraken deze kreet in de eerste week nogal eens met nadruk na. Want wennen was het wel voor de meesten. In plaats van de gedegen leiders en goede gidsen van de vorige reizen bleek Djoser slechts een begeleider mee te geven die weinig meer hoefde te doen dan het regelen van het vervoer, de hotels en de kaartjes. Het was voor ons nog een geluk dat we Ruud van Akkeren als begeleider troffen, want deze afgestudeerde cultureel-antropoloog bleek niet te beroerd om ons van tijd tot tijd toelichtingen te geven. Dit was ook wel nodig, want ondanks alle vooraf doorgenomen literatuur bleken de pre-columbiaanse culturen voor ons toch moeilijker toegankelijk dan die van bijvoorbeeld Indonesië en Egypte. Dankzij hem hebben we nu meer oog voor de inscripties op lateien en stèles en kunnen we nu ook Lady Eveningstar onderscheiden van de vorsten Krulneus en Cacaomaker.

Onze grootste griet tegen Djoser was het feit dat onaangekondigd een tweede groep Nederlanders parallel met ons optrok, waardoor onze open busjes op de vaak slechte wegen letterlijk in elkaars stof reden en we in plaats van met achttien personen ineens met zijn veertigen aankwamen bij hotels en grensposten. Het

wachten in de kleine restaurantjes onderweg duurde hierdoor ook altijd veel langer dan anders het geval zou zijn geweest.

We hadden wel het geluk dat bij nadere kennismaking - en dat kan niet uitblijven als je hetzelfde hotel en zelfs de camping in het oerwoud deelt - het om heel prettige mensen bleek te gaan, die zelfs ook voor een deel uit het onderwijs afkomstig bleken te zijn.

Hoewel op dit moment de beelden van de laatste weken in mijn hoofd nog over elkaar heen buitelen, zal ik toch proberen er wat ordening in aan te brengen.

Wat ieder opviel, in Guatemala zelfs nog meer dan in Mexico, was de vriendelijkheid en hulpvaardigheid van de plaatselijke bewoners. Voor ons is het beeld van de luie Mexicaan dan ook voorgoed verdwenen. Sommige personeelsleden in hotels en restaurants en zeker ook de helpers op de camping in Yaxchilan zullen we nooit vergeten. Alles bleek ook veel beter geregeld en georganiseerd dan we gedacht hadden. De treinen en bussen reden hier altijd op tijd en de Amsterdammers onder ons waren verrast te zien dat een metro ook schoon kan zijn. Waar vind je overigens in Nederland streekvervoer met gereserveerde plaatsen, zoals wij meemaakten tussen Mexico en Teotihuacan?

De opgravingen waren nog indrukwekkender dan we verwacht hadden. In Monte Alban dacht menigeen al dat dit toch wel het hoogtepunt van de reis moest zijn, maar keer op keer moesten we onze mening herzien: Mitla, Tikal, Jaxchilan, Palenque, Chichen Itza en Teotihuacan bleken minstens net zulke hoogtepunten te zijn.

Als aan de hoeveelheid dia's af te lezen is wat voor mijzelf het summum was, dan moet dit Tikal zijn. Het was fantastisch de hele dag door deze oerwoudstad met ruïnes te dwaalen. Hier bepriij je pas echt hoe het kan gebeuren dat hele steden door de natuur worden opgeslokt. We zagen ook net opgegraven plekken als Tonina, die buiten het wereldje van deskundigen nog nauwelijks bekend zijn. In een kamertje stond daar verloren in een hoekje een stèle met de laatste gedateerde Maya-inscriptie. De oudst bekende inscriptie, die op de beroemde 'Leyden plate', zagen we tot onze verrassing afgebeeld op een bankbiljet in Guatemala.

Kinderen in Santiago Atitlán herkennen 'Maria' op de omslag van een reisgids

Schoolklas in Santa Pablo ha Laguna.

Verrassend was ook het plezierige leven in de stadjes met een Spaanse inslag als Oaxaca, San Cristobal, Antigua en Merida. 't Was hier 's avonds goed toeven onder de arcaden rond de Zocalo met marimbamuziek op de achtergrond. Na enige dagen was bijna iedereen ook aan het eten gewend geraakt, al kon niemand er echt enthousiast over worden. Dat wil nog niet zeggen dat we ontkwamen aan de wraak van Montezuma: uiteindelijk blijken slechts twee deelmeners geen last gehad te hebben van loslijvigheid. Een trieste score voor de VGN-reizen.

Onze ogen kregen niet genoeg van de kleurenrijkdom die de indianen produceren in kleding en gebruiksvoorwerpen. We bezochten niet alleen het van toeristen vergeven Chichicastenango, dat toch nog best aardig was, maar ook enkele kleine dorpjes aan het meer van Atitlan. Toen ik in San Pablo boven het dorp even het woud inliep, stond ik ineens voor een schoolje waar meester Bixcul me hartelijk ontving in zijn volle klas met leerlingen tussen acht en vijftien jaar. Ook hier bleek weer dat Nederland vooral bekend is door zijn voetballers. In Santiago Atitlan had de foto op de voorkant van de reisgids veel succes bij de kinderen daar, want de daarop afgebeelde vrouw bleek Maria te zijn, en in triomf werden we naar haar meegenomen.

Volgens de mededeling uit de luidspreker naderen we nu Kennedy Airport. Dit verslag lijkt me lang genoeg voor KLEIO, dus niets meer over musea (Trotsky en Frida Kahlo), de Volodores, de vele dansen, het noodweer op de rivier, de ervaringen op de camping, het gewekt worden door brulapen, Playa del Carmen, de uitbundig versierde kerken met de vele lijdende

Christussen, de volksdevotie, de lange wandeling door de modder naar Bonampak ...

Nee, dit lijkt me genoeg. De mensen die er geweest zijn hebben hun eigen herinneringen en de lezers zijn misschien enthousiast geworden voor deze landen met hun interessante cultuur.

Voor mensen die actief zijn ingesteld en die niet per se comfortabel willen reizen is Djoser best geschikt als reisorganisatie; de hotels waren redelijk tot goed en het vervoer, al was het eenvoudig, was altijd prima geregeld en op tijd.

Op enkele lezingen na was deze reis minder een studiereis dan de vorige VGN-reizen, maar we hadden ons geen betere nascholing kunnen wensen. Het percentage lestijd wat besteed wordt aan niet-westerse beschavingen zal op enkele scholen behoorlijk toenemen en de eurocentrische kijk op de wereld neemt bij ons wat af.

Zo heeft deze studiereis dan ook - naast alle plezierige kanten - ertoe bijgedragen dat we ons iets meer bewust zijn van ons tijd- en plaatsgebonden denken.

Leen van den Berg

Nascholing

KPC

Ondersteuningsaanbod voor het schooljaar 1993/1994 Vakgroep Geschiedenis en Staatsinrichting

WIEG-Bijeenkomsten

Den Haag - 5 november
Zwolle - 9 november
Den Bosch - 11 november
Kosten: f80,-

Conferenties

3 november - Het eindexamen geschiedenis en staatsinrichting C/D
24 november en 19 januari - Koppelconferentie IVBO, Utrecht
8 december - Staatsinrichting in het VO

18 januari - Methodekeuzebijeenkomst, Utrecht

20 januari - idem, Rotterdam
25 januari - idem Zwolle
27 januari - idem Eindhoven

26 januari en 16 maart - Koppelconferenties AVO/VWO, Rotterdam en Nijmegen
2 februari en 23 maart - Koppelconferenties AVO/VWO, Amsterdam en Eindhoven
9 februari en 30 maart - Koppelconferenties, AVO/VWO, Utrecht en Zwolle

16 februari - Workshop 'Hoe kiezen we een methode voor geschiedenis en staatsinrichting?'
20 april - Conferentie 'Historische werkmaterialen'

27 april - Conferentie 'Omgaan met audiovisueel materiaal in de basisvorming'

**Voor verdere informatie en het aanvragen van een aanbodcatalogus, waarin een beschrijving staat van deze activiteiten, kunt u terecht bij het Conferentiebureau KPC, Postbus 482, 5201 AL 's-Hertogenbosch.
Tel. 073-215435, mw. M. Zwinkels.**

Ter informatie: de koppelconferenties van twee bij elkaar horende dagen worden voor alle vakken belegd i.v.m. de invoering van de basisvorming. Het KPC verzorgt deze conferenties voor het vak geschiedenis en staatsinrichting. U wordt voorgelicht over vakwerkplannen, het maken daarvan en het werken ermee. Verder is er voorbeeld les- en toetsmateriaal en een informatie-diskette. U ontvangt een certificaat.
Kosten: f210,- voor beide dagen, inclusief koffie, thee, lunch, materiaal en diskette.

Uw school ontving een mailing met meer gegevens

Amerika, oh Amerika Studium Generale RU Leiden

Lezingenprogramma over Amerikaanse cultuur:
26 oktober - Maarten van Rossem 'Democratie en massamedia'
2 november - mw. H.J. Pott 'Amerikaanse filosofie: het pragmatisme'
9 november - prof J.W. Schulte Nordholt 'Godsdienst en moraal'
16 november - mw. J. Groen 'Amerika en de valkuilen van het multiculturalisme'

23 november - T. van Leeuwen 'Amerikaanse materiële cultuur: het privé zwembad'

Plaats en tijd:
Centraal Faciliteitsgebouw, Cleveringaplaats 1, Leiden, zaal 011 - 20.30-22.00 uur.

De toegang is gratis!

17 TOT EN MET 22 JANUARI 1994,
GLASGOW SCHOTLAND

Conferentie in Jordanhill, de educatieve
faculteit van de Universiteit van Strathclyde
in samenwerking met de VGN en Euroclio

**De vernieuwingen in geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming en het nieuwe
examenprogramma**

Ervaringen in Schotland met het toepassen van structuurbegrippen en vaardigheden

Voorgestelde onderdelen van het programma

- Inleiding over geschiedenis en cultuur van Glasgow
- Inleiding over het geschiedenisonderwijs in Schotland
- Welke begrippen hanteren we en wat bedoelen we daarmee
- Bijwonen van geschiedenislessen in Glasgowsse scholen
- Gesprekken met docenten en leerlingen over hun ervaringen met structuurbegrippen en vaardigheden
- Workshops:
 - Stofkeuze, de verhouding van kennis, inzicht en vaardigheden in het curriculum
 - Schots lesmateriaal en schoolboeken
 - Differentiatie
 - Toetsing (in samenwerking met de Examination Board van Schotland)
 - Vaardigheden in een school-tv-programma over het Romeinse rijk (BBC)
 - Omgevingsgeschiedenis met behulp van de computer
- Tentoonstelling van Schotse leerboeken en lesmateriaal
- Excursie naar New Lanark en uitleg over de het omgaan met omgevingsgeschiedenis
- Bezoek aan Glasgow
- Burnsupper samen met Schotse collega's

Kosten: f500,- voor cursus en overnachtingen met ontbijt.

Er wordt getracht de vlieggkosten zo laag mogelijk te houden.

Voor docenten zijn PLATO-beurzen beschikbaar die een groot deel van de kosten dekken.

U kunt u schriftelijk voor deze conferentie opgeven voor 5 november a.s. bij:

Joke van der Leeuw-Roord
Voorzitter Euroclio
Louise Henriettestraat 16
2595 TH Den Haag

Hélène Budé-Janssens
Secretaris Euroclio
Patrijslaan 12A
2261 ED Leidschendam